

ÖZEL RAPOR

ZENGİZUR KORİDORU'NDA GÜÇ MÜCADELESİ

Vusal Hasanzadeh

ARALIK 2023

Özel Rapor

Zengazur Koridoru'nda Güç Mücadelesi

Vusal HASANZADEH

21.YÜZYIL TÜRKİYE ENSTİTÜSÜ

GİRİŞ	3
1. ZENGİZUR KORİDORU'NUN ÖNEMİ	5
2. ZENGİZUR KORİDORU'NDA SON GELİŞMELER.....	7
3. ERMENİSTAN-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDEKİ TEMEL HUSUSLAR.....	11
3.1. “AZERBAYCAN'IN ERMENİSTAN'I İŞGAL EDECEĞİ” İDDİALARI	11
3.2. HORTLAYAN ERMENİ TERÖR ÖRGÜTLERİ.....	14
3.3. SİLAHLANMA	16
3.4. AZINLIKLAR	19
4. ERMENİSTAN'IN MÜTTEFİK ARAYIŞLARI	20
4.1. GELİŞEN ERMENİSTAN-HİNDİSTAN İLİŞKİLERİ	22
4.2. YUNANİSTAN VE GKRY İLE DERİNLEŞEN İLİŞKİLER.....	26
4.3. RUSYA İLE KIRILGAN İLİŞKİLER	31
5. AKTÖRLERİN ZENGİZUR KORİDORU'NA BAKIŞI	35
5.1. ABD'NİN ZENGİZUR KORİDORU'NA BAKIŞI.....	35
5.2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ZENGİZUR KORİDORU'NA BAKIŞI.....	39
5.3. RUSYA FEDERASYONU'NUN ZENGİZUR KORİDORU'NA BAKIŞI	49
5.4. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN ZENGİZUR KORİDORU'NA BAKIŞI	55
5.5. GÜRCİSTAN'IN ZENGİZUR KORİDORU'NA BAKIŞI	58
5.6. ERMENİSTAN'IN ZENGİZUR KORİDORU'NA BAKIŞI.....	63
SONUÇ	65
KAYNAKÇA	68

KÜNYE
ARALIK 2023

Hazırlayan
VUSAL HASANZADEH*

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Doktora Öğrencisi, e- posta: vusalhsnzad8@gmail.com

GİRİŞ

Ortadoğu’da İsrail ve Hamas arasında, Doğu Avrupa’da Rusya Federasyonu ve Ukrayna arasında savaş sürerken ve Pasifik’te ABD ile Çin arasında Tayvan sorunu üzerinden tansiyon artarken Güney Kafkasya’da da gelişmeler büyük hızla ilerlemektedir. **Bugün Güney Kafkasya’da öne çıkan temel meselelerin arasında Azerbaycan ve Ermenistan arasında nihai barış anlaşmasının imzalanması için devam eden süreç ve Zengezur Koridoru’nun¹ geleceği yer almaktadır.** Azerbaycan’ın 27 Eylül-10 Kasım 2020 tarihleri arasında Ermenistan karşısında kazandığı zafer sonrası 10 Kasım 2020’de Azerbaycan-Ermenistan-Rusya Federasyonu arasında ateşkes mutabakatı imzalanmıştır. Bu mutabakatın Rusya ve Ermenistan tarafından uygulanmayan 4. ve 9. maddeleri günümüzdeki sorunların temel kaynağı olmuştur. 4. maddede Rus Barış Gücü’nün Karabağ’da geçici konuşlandığı bölgeden Ermenistan ordusunun geri çekileceği belirtilmiş lakin bu uygulanmamıştır. 9. maddede ise Azerbaycan’ın batı toprakları ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’ni birleştirecek bir ulaşım yolunun yapılacağı belirtilmişse de Ermenistan bu koridorun yapımı için adım atmamış ve zaman zaman bu koridora karşı çıkmıştır.²

10 Kasım 2020 sonrası Rus Barış Gücü’nün kontrol ettiği bölgede faaliyetini devam ettiren ayrılıkçı sözde Ermeni devletinin sözde askeri birlikleri, 10 Kasım 2020 Ateşkes Mutabakatı gereği bölgeyi terk etmesi gerekirken bölgeyi terk etmemiş ve aksine zaman zaman Azerbaycan ordusuna karşı provokasyonlar gerçekleştirmiştir. **Rusya ise hem 10 Kasım 2020 Ateşkes Mutabakatına hem de Azerbaycan ile 22 Şubat 2022 tarihinde imzaladığı Müttefiklik Beyannamesine aykırı davranarak bu ayrılıkçı yapının faaliyetlerine ve Ermenistan ordusunun bazı birliklerinin bölgede kalmasına ses çıkarmamış, hatta Ermenistan’dan**

¹ 10 Kasım 2020 tarihli ateşkes mutabakatında Azerbaycan’ın batı toprakları ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’ni birleştirecek ulaşım ağlarının yapımı belirtilse de “Zengezur Koridoru” ifadesi yer almamaktadır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Azerbaycan’ın batı toprakları ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’ni birleştirecek ulaşım yolunu bölgenin tarihi ismi ile yani “Zengezur Koridoru” olarak ifade etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında imzalanan 15 Haziran 2021 tarihli Şuşa Beyannamesi’nde “Zengezur Koridoru” ifadesi yerini almıştır. Çalışmanın kalan hissesinde de bölgedeki ulaşım yolundan **Zengezur Koridoru** olarak bahsedilecektir. Şuşa Beyannamesi hakkında detaylı bilgi için bkz: “Türkiye ve Azerbaycan arasında Şuşa Beyannamesi imzalandı! İşte beyannamenin tam metni”. *Haber Global*, 24.03.2022, <https://haberglobal.com.tr/dunya/turkiye-ve-azerbaycan-arasinda-susa-beyannamesi-imzalandi-iste-beyannamenin-tam-metni-115805> erişim tarihi: 25.11.2023

² 10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan-Ermenistan-Rusya Federasyonu arasında imzalanan ateşkes mutabakatının tam metni için bkz: “Azerbaycan’ın Karabağ zaferi: İşte anlaşmanın maddeleri”. *TRT Haber*, 10.11.2020, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/azerbaycanin-karabag-zaferi-iste-anlasmanin-maddeleri-529782.html> erişim tarihi: 20.11.2023

bölgedeki ayrılıkçı Ermeni teröristlerine gelen silah sevkiyatını da engellememiştir. En son 19 Eylül 2023 tarihinde de Karabağ'daki yasadışı ayrılıkçı Ermeni terörist gruplarının mayın provokasyonu sonucu Azerbaycan'ın 7 polisi şehit olmuş ve bunun üzerine de Azerbaycan bir gün süren anti terör operasyonu ile uluslararası hukuk çerçevesinde tanınan toprak bütünlüğünü fillen de sağlamıştır.³ Azerbaycan'ın bu operasyonu dünya kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Konu hakkında Politico'da yayınlanan bir yazıda şu ifadeler kullanılmıştır: *“Washington'dan Brüksel'e, Moskova'dan Pekin'e kadar hiç kimse Azerbaycan'la tartışmak istemiyor. Bakü dünyaya coğrafya ve jeolojiyi kendi avantajına kullanma konusunda ustalıklarla bir ders verdi.”*⁴ Bununla birlikte Azerbaycan'ın başarısı özellikle Batı'da hoş karşılanmamış ve uluslararası arenada birçok aktör Ermenistan'ın yanında saf tutmaya başlamıştır.

Bugün gelinen noktada Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki nihai barış anlaşmasının imzalanması için diplomatik süreç devam etmektedir. Azerbaycan tarafı barış anlaşması için gerekli adımları atmış ancak Ermenistan tarafı söylemde barış anlaşmasını istediklerini ifade etse de eylemlerinde çelişkiler mevcuttur. **Bugün iki ülke arasında ve bölge jeopolitiğinde en kritik meselelerden biri de Zengezur Koridoru'dur.**

³ Anti terör operasyonuna kadarki siyasi ve askeri süreç ve anti terör operasyonu sonrasındaki yaşanan gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bkz: Vusal Hasanzadeh, “Güney Kafkasya'da Jeopolitik Mücadele ve Zengezur Koridoru”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 05.10.2023, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/guney-kafkasya-da-jeopolitik-mucadele-ve-zengezur-koridoru> erişim tarihi: 20.11.2023

⁴ Jamie Dettmer, “Armenians find themselves pushed aside yet again”. *Politico*, 23.09.2023, <https://www.politico.eu/article/armenians-keep-finding-themselves-on-the-wrong-side-of-history/> erişim tarihi: 20.11.2023

Şekil 1. Zengezur Koridoru⁵

1. ZENGEZUR KORİDORU'NUN ÖNEMİ

Zengezur Koridoru meselesi dar çerçevede Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki mesele gibi görünse de geniş çerçevede bu koridorun geleceği bölgesel ve küresel aktörlerin ilgi alanındadır. **Zengezur Koridoru'nun gerçekleştirilmesi durumunda bu koridor bugün daha geniş bir coğrafyayı ilgilendiren ve sıklıkla dile getirilen Orta Koridor ulaşım yolunda önemli bir yere sahip olacaktır.** Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Koridoru olarak da ifade edilen **Orta Koridor**, merkezinde Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, ve Özbekistan olmak üzere, ülkeleri Asya coğrafyasından Avrupa'ya karadan bağlayan **“multi-modal”**⁶ bir ulaşım güzergahıdır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin “Bir Kuşak, Bir Yol” girişiminin doğal parçası olan Orta Koridor, Avrupa ülkeleri ile Çin arasında gerçekleşen 600 milyar dolardan fazla ticari ve ekonomik ilişkilerde önemli yere sahip olmaktadır.⁷ Orta

⁵ “Zengezur Koridoru: Ermenistan ya da İran üzerinden açılacak”. *TRT Haber*, 29.09.2023, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/zengezur-koridoru-ermenistan-ya-da-iran-uzerinden-acilacak-799331.html> erişim tarihi: 24.11.2023

⁶ Multimodal Taşımacılık, farklı taşıma araçları veya üniteleri kullanılarak sevkiyat yapmayı mümkün kılan yük taşıma biçimidir.

⁷ Suat Beylur, Zhengizkhan Zhanaltay, Omirbek Hanayi& Azimzhan Khitakhunov, *Tarihi İpek Yolumun Yeniden Canlandırılmasında ORTA KORİDOR Mevcut Durum - Potansiyel - Güncel Meseleler*. Rapor, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2021: 16.

Koridor, Avrupa ile Asya arasında bir ticareti yolu olarak Kuzey Koridoruna göre daha hızlı ve daha ekonomiktir. Kuzey Koridorundan 2000 km daha kısa ve güzergahı da iklim koşulları bakımından daha elverişlidir ve deniz yoluna kıyasla ulaşım süresini 15 gün kısaltmaktadır.⁸

Şekil 2. Kuzey Koridor, Orta Koridor ve Güney Koridor’u gösteren harita⁹

Zengezur Koridoru’nun açılması, bölgedeki bütün ülkelerin kendi aralarında ve diğer coğrafyalarla bağlantı kurmasına kolaylaştıracak; ticari, siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi ve refahın artmasıyla birlikte gerginliklerin yerini anlaşmaların ve ekonomik faaliyetlerin almasını sağlayacaktır. Genel olarak Zengezur’un merkezinde bulunduğu Orta Koridor ve Kuzey-Güney Ulaşım Koridorlarının geliştirilmesi, Avrasya’daki tedarik hatlarının ve transit konumunun güçlenmesine hizmet edecektir.¹⁰

Zengezur Koridoru’nun Türkiye ile Türk dünyasını birleştiren bir proje olduğu da ifade edilmektedir. Haklı bir ifade olmakla birlikte şunu da belirtmek gerekir ki Türkiye ile Azerbaycan arasında karayolu ticaretinde İran üzerinden geçişler yapılmaktadır. Ayrıca Türkiye Gürcistan üzerinden Azerbaycan’a, Hazar üzerinden de Türk dünyasına ulaşmaktadır. 30 Ekim 2017’de hizmete açılan **Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu** bu çerçevede bu işlevi sağlayan bir hattır. **Zengezur Koridoru’nun açılması hem yeni bir rota oluşturacak hem de Azerbaycan’ın Batı’ya ulaşımını çeşitlendirecek; Gürcistan güzergahı zorunluluğunu kaldıracaktır.** Ancak Zengezur’un Türkiye ve Türk dünyası ilişkileri için ayrı bir önemi daha mevcuttur. **Zengezur toprakları 28 Nisan 1920’de Sovyet Rusya’nın Azerbaycan Halk**

⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye’nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası”. https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-taraflı-ulastirma-politikasi.tr.mfa erişim tarihi: 20.11.2023

⁹ Suat Beylur, Zhengizkhan Zhanaltay, Omirbek Hanayi& Azimzhan Khitakhunov, age, s. 14

¹⁰ Ayşegül Ketenci, “3 SORUDA - Zengezur Koridoru’nun önemi”. *Anadolu Ajansı*, 20.12.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/3-soruda-zengezur-koridorunun-onemi/2767969> erişim tarihi: 20.11.2023

Cumhuriyeti’ni işgal etmesi sonrasında Sovyet Rusya (30 Aralık 1922 sonrası SSCB) tarafından sistematik bir şekilde 1920-1930 yılları arasında Azerbaycan’dan kopartılarak Ermenistan’a verilmiştir. Bununla da hem Azerbaycan’ın batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında hem de Türkiye ile Türk dünyası arasında bağlantı kesintiye uğramıştır. Bu nedenle **tarihi Azerbaycan toprağı olan Zengezur’dan geçecek bir koridorun bugün Türk dünyasını birleştirmesi özel bir anlama sahiptir.** 31 Mart 2021 tarihinde gerçekleşen Türk Konseyi’nin (12 Kasım 2021 sonrasındaki ismi ile **Türk Devletleri Teşkilatı**) Türkistan Gayri Resmi Zirvesi’nde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Zengezur Koridoru hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Yeni fırsatlar oluştu. Bunların arasında en önemlisi ulaştırma fırsatlarıdır. Bugün Zengezur Koridoru üzerinde aktif şekilde çalışıyoruz. Bir zamanlar Zengezur’un Azerbaycan’dan koparılarak Ermenistan’a birleştirilmesi Türk dünyasını coğrafi olarak parçalamıştı. Haritaya bakarsak, sanki vücudumuza hançer saplanmış, Türk dünyası parçalanmıştır. Tarihi Azerbaycan toprağı olan Zengezur şimdi Türk dünyasının birleştiricisi rolünü oynayacak. Çünkü Zengezur’dan geçen ulaşım, iletişim ve altyapı projeleri tüm Türk dünyasını birleştirecek ve Ermenistan dahil diğer ülkeler için ek fırsatlar yaratacaktır. Ermenistan’ın şu anda müttefiki Rusya ile demiryolu bağlantısı bulunmamaktadır. Bu demir yolu bağlantısı Azerbaycan topraklarından kurulabilir. Ermenistan’ın komşusu İran ile demir yolu bağlantısı yoktur. Bu demir yolu Nahçıvan üzerinden sağlanabilir. Azerbaycan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti üzerinden Türkiye’ye bağlanıyor, Orta Asya Avrupa ile bağlanıyor. Yani yeni bir ulaşım koridoru oluşuyor. Azerbaycan bu işe çoktan başladı. Ortak ülkelerin de bu fırsatları kullanacağına eminim.”¹¹

2. ZENGELUR KORİDORU’NDA SON GELİŞMELER

Son aylarda Azerbaycan ile İran’ın yeni ulaşım yolu üzerinde anlaştığı görülmektedir. Uzlaşma süreci 2022’de başlamıştır. Mart 2022’de Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Cumhurbaşkanlığı İdaresi Dış Politika İşleri Daire Başkanı Hikmet Hacıyev “*Azerbaycan, İran ve Türkiye’yi birbirine bağlayan yeni koridorun temelini atıldığını*” belirterek bu projeden 3

¹¹ Ruslan Rehimov, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Zengezur Türk dünyasının birleştiricisi rolünü oynayacak”. *Anadolu Ajansı*, 31.03.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycan-cumhurbaşkanı-aliyev-zengezur-türk-dünyasının-birleştiricisi-rolünü-oyunayacak/2194318> erişim tarihi: 20.11.2023

ülkenin de kazançlı çıktığını Ermenistan'ın ise kaybettiğinin altını çizmiştir.¹² Bu bağlamda 21 Eylül 2022'de Azerbaycan-İran sınırında Ağbend otoyolu köprüsünün temeli atılmıştır.¹³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile görüşmek için 25 Eylül 2023 tarihinde Nahçıvan'ı ziyaret etmesi sonrası Türkiye'ye dönerken uçuşta yaptığı konuşmada Zengezur Koridoru ile ilgili şu ifadelerle yer vermiştir: *"Bizim temennimiz buraları barış koridoru haline getirerek açmaktır. Hala bir savaşın egemen olduğu bir koridoru düşünmek mümkün değil. Çünkü gerek Zengezur gerek Laçın koridorlarını eğer barış koridoru olarak düşüneceksek kavga gürültü olmadan bu işi çözmemiz gerekiyor. Hele hele raylı sistem olduğunu düşünürsek, Türkiye'den gelen tren Nahçıvan'dan, Ermenistan'dan geçerek Azerbaycan'a gidecek. Ermenistan'dan geçme konusuna gelince. Ermenistan bu işin önünü açmazsa nereden geçecek? İran'dan geçecek. İran şu anda buna olumlu bakıyor, olumlu baktığı için de İran'dan artık Azerbaycan'a geçiş imkanı olabilecektir."*¹⁴

Ermenistan'ın 10 Kasım 2020'den bu yana Zengezur Koridoru ile ilgili açıklamaları ve eylemleri çelişkili olmuştur. **Ancak Azerbaycan'ı İran üzerinden Nahçıvan'a bağlayacak yeni bir ulaşım koridoru meselesinin artık eyleme dönüşmesi Ermenistan'ı endişelendirmiştir.** Özellikle, 6 Ekim 2023 tarihinde Azerbaycan'ın Doğu Zengezur Ekonomik Bölgesi'nde yer alan Zengilan'da Azerbaycan ile İran arasındaki köprü'nün ve gümrük ve sınır altyapısının temel atma töreninin gerçekleşmesi burada kritik öneme sahiptir.¹⁵

¹² "Prezidentin köməkçisi: "Azərbaycan, İran və Türkiyəni birləşdirən yeni dəhlizin əsası qoyulub"". 11.03.2022, <https://oxu.az/politics/582056> erişim tarihi: 20.11.2023

¹³ "Azərbaycan-İran sərhədində Ağbend avtomobil yolu körpüsünün təməli qoyulub". Report, 21.09.2022, <https://report.az/daxili-siyaset/serqi-zengezurda-iranla-dovlet-serhedinde-agbend-avtomobil-yolu-korpusunun-temeli-qoyulub/> erişim tarihi: 20.11.2023

¹⁴ Enes Kahrıman, "Erdoğan'dan Nahçıvan dönüşü Zengezur Koridoru mesajı: Muhakkak tamamlanmalı". Türkiye Gazetesi, 26.09.2023, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/erdogandan-nahcivan-donusu-zengezur-koridoru-mesaji-olumlu-sinyaller-aliyoruz-993334> erişim tarihi: 20.11.2023

¹⁵ "Zəngilanda Azərbaycanla İran arasında körpünün təməli qoyulub". Report, 06.10.2023, <https://report.az/infrastruktur/zengilanda-azerbaycanla-iran-arasinda-avtomobil-korpusunun-temelqoyma-merasimi-kecirilib/> erişim tarihi: 20.11.2023

Şekil 3. 6 Ekim 2023 tarihinde Zengilan’da Azerbaycan ile İran arasındaki köprü’nün ve gümrük ve sınır altyapısının temel atma töreni¹⁶

Çünkü yeni ulaşım hattının Ermenistan üzerinden değil İran üzerine geçmesi Ermenistan’ı bölgedeki ekonomik kazançtan ve projelerden uzak tutacaktır. Ermenistan’ın Zengezur Koridoru ile ilgili gerekli adımları atmadığını gören Azerbaycan tarafı İran ile yeni ulaşım yoluna yönelmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hikmet Hacıyev’in 25 Ekim 2023 tarihinde **Politico**’ya yaptığı açıklamada “Azerbaycan’ın Zengezur’u ele geçirme planının olmadığını”¹⁷ vurgulamış; Zengezur Koridoru projesi ile ilgili “bizim için çekiciliğini yitirdi, bunun yerine bunu İran’la yapabiliriz.”¹⁸ sözlerini ekleyerek “Gündemimiz sadece ikili iş birliği çerçevesinde ulaşım bağlantılarının kurulmasından ibaretti. Bu konu hâlâ masada ama Ermenistan tarafının bu süreçle gerçekten ilgilendiğini göstermesi gerekiyor.”¹⁹ demiştir. “Azerbaycan’ın Zengezur Koridoru projesini tamamiyle rafa kaldırdığı” iddiaları zaman zaman dile getirilse de bu doğru değildir. Ancak İran ile yeni

¹⁶ “Zəngilanda Azərbaycanla İran arasında körpünün təməli qoyulub”. *Report*, 06.10.2023, <https://report.az/infrastruktur/zengilanda-azerbaycanla-iran-arasinda-avtomobil-korpusunun-temelqoyma-merasimi-kecirilib/> erişim tarihi: 20.11.2023

¹⁷ Gabriel Gavin, “Azerbaijan says peace with Armenia is within reach”. *Politico*, 25.10.2023, <https://www.politico.eu/article/peace-armenia-reach-azerbaijan-foreign-minister-jeyhun-bayramov/> erişim tarihi: 20.11.2023

¹⁸ Gabriel Gavin, age.

¹⁹ Gabriel Gavin, age.

bir ulaşım yolu açarak **yeni ulaşım yolları ile hareket edebileceğini göstermektedir**. Nitekim uluslararası ilişkiler uzmanı Robert Cutler da konu ile ilgili “X” uygulamasındaki hesabındaki paylaşımında Azerbaycan’ın bu adımı ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: *“Ermenistan güney sınırı boyunca yol yapmayı kabul etmeli ve ek olarak Azerbaycan da İran üzerinden bir yol inşa etmeli. Herkes faydalanacak. O zaman ne Ermenistan ne de İran gelecekte Azerbaycan’a yolunu kapatarak şantaj yapamaz, çünkü diğeri hâlâ açık olacaktır.”*²⁰ Sonuçta Azerbaycan’ın Zengezur Koridoru’nu hayata geçirecek faaliyetleri devam etmektedir. Konu hakkında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2022’te yaptığı bir açıklamada Zengezur Koridoru’nun açılması için faaliyetlerini sürdürdüklerini vurgulayarak, *“Zengezur Koridoru’nun Azerbaycan’dan geçen kısmında demiryolunun yüzde 40’ı, karayolunun yüzde 70’i tamamlandı. İşler 2024’te tamamlanacak ve sonuçta yeni nakliyat koridoru oluşturulacak.”* demiştir.²¹

Çalışmaların devam ettiği yakın tarihli açıklamalardan da anlaşılmaktadır. Azerbaycan Devlet Gümrük Komitesi Başkanı Şahin Bağirov Kasım 2023’te, *“Zengezur koridorunun kullanıma açılması konusunda devletimiz tarafından ciddi çalışmalar yapılıyor. Devlet Gümrük Komitesi (DGK) olarak biz de bu süreçlerde yer alıyoruz. Şu anda Zengezur koridorundaki kontrol noktaları üzerinde çalışıyoruz. Aynı zamanda yeni projeler üzerinde çalışıyoruz ve bir sonraki aşamada inşaat çalışmaları başlayacak.”*²² açıklamasını yapmıştır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Abdulkadir Uraloğlu da 23 Kasım 2023 tarihli beyanatında Zengezur Koridoru’ndan geçecek demir yolunun Türkiye sınırlarındaki 224 kilometrelik kısmının ihalesini yaptıklarını belirtmiştir.²³

Bu açıklamalardan Zengezur Koridoru projesinin Azerbaycan ve Türkiye tarafından rafa kaldırılmadığı, hala masada olduğu ve Azerbaycan ile Türkiye’nin bu konuda gerekli faaliyetleri sürdürdüğü görülmektedir.

²⁰ X, “@RobertMCutler”, 06.10.2023, <https://twitter.com/RobertMCutler/status/1710251566710526059> erişim tarihi: 20.11.2023

²¹ Merdan Velhanov&Ruslan Rehimov, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Zengezur Koridoru 2024’te tamamlanacak ve yeni nakliyat koridoru oluşturulacak”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/azerbaycan-cumhurbaskani-aliev-zengezur-koridoru-2024te-tamamlanacak-ve-yeni-nakliyat-koridoru-olusturulacak/2763617> erişim tarihi: 27.11.2023

²² Şükran Məmmədov, “DGK sədri: “Zəngəzur dəhlizi”nin keçid məntəqələri üzərində iş aparılır”, *APA*, 20.11.2023, <https://apa.az/infrastruktur/dgk-sedri-zengezur-dehlizinin-kecid-menteqeleri-uzerinde-is-aparilir-796297> erişim tarihi: 21.11.2023

²³ Mustafa Çalkaya, Ayşe Böcüoğlu Bodur, “Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Uraloğlu: 2028’e kadar 1006 kilometre yeni otoyol yatırımı gerçekleştireceğiz”, *Anadolu Ajansı*, 24.10.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ulastirma-ve-altyapi-bakani-uraloglu-2028e-kadar-1006-kilometre-yeni-otoyol-yatirimi-gerceklestirecegiz/3062576> erişim tarihi: 27.11.2023

3. ERMENİSTAN-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNDEKİ TEMEL HUSUSLAR

3.1. “AZERBAYCAN’IN ERMENİSTAN’I İŞGAL EDECEĞİ” İDDİALARI

ABD ve Azerbaycan ilişkilerinde kritik gelişmelerden biri Ekim 2023’te yaşanmıştır. **Politico’nun** 14 Ekim 2023 tarihli bir haberinde ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken’in bazı ABD milletvekillerine “*Devletin önümüzdeki haftalarda Azerbaycan’ın güney Ermenistan’ı işgal etme ihtimalini gördüğünü*” söylediğini iddia etmiş²⁴ ancak ABD Dışişleri Bakanlığı bu haberi yalanlamıştır.²⁵ Bununla birlikte Politico’da bu haberi yayınlayan gazetecilerden biri olan Eric Bazail-Eimil bu açıklamadan sonra “X” uygulamasındaki sosyal medya hesabından yayınladığı paylaşımda, kendisine dört kişinin Blinken’in bir grup milletvekiliyle görüştüğünü; bunlardan da iki kişinin Blinken’in böyle bir açıklama yaptığını bildirdiğini ifade etmiştir.²⁶

Batı yayınlarında ortaya atılan “*Azerbaycan’ın Ermenistan’ı işgal etmek için hazırlandığı*” iddiaları hakkında **Azerbaycan tarafı Ermenistan’ın topraklarını işgal etmek gibi bir niyetinin olmadığını sıklıkla ifade etmiştir.** Yakın zamandan birkaç örnek vermek gerekirse 1 Ağustos 2023 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Euronews’a verdiği demeçte, Ermenistan barış istiyorsa bunu başaracaklarını söylemiş, “*Çünkü bizim Ermenistan’a karşı herhangi bir toprak iddiamız yoktur. Biz onların da Azerbaycan’a karşı toprak iddialarının olmamasını istiyoruz.*” ifadelerini eklemiştir.²⁷ 26 Eylül 2023 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Cumhurbaşkanlığı İdaresi Dış Politika İşleri Daire Başkanı Hikmet Hacıyev Reuters’e verdiği demeçte konu ile ilgili olarak “*Azerbaycan’ın, Ermenistan Cumhuriyeti’nin egemen topraklarında herhangi bir askeri amacı veya hedefi yoktur, bu... tamamen Azerbaycan’ın gündeminin dışındadır.*” açıklamasında bulunmuştur.²⁸ Ayrıca 11 Kasım 2023 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı’nın Özel Görevler Temsilcisi

²⁴ Eric Bazail-Eimil&Gabriel Gavin, “Blinken warned lawmakers Azerbaijan may invade Armenia in coming weeks”, *Politico*, 13.10.2023, <https://www.politico.com/news/2023/10/13/blinken-warned-lawmakers-azerbaijan-may-invade-armenia-in-coming-weeks-00121500> erişim tarihi: 20.11.2023

²⁵ Ani Avetisyan, “State Department denies Blinken warned about risk of Azerbaijan attacking Armenia”, 16.10.2023, <https://intellinews.com/state-department-denies-blinken-warned-about-risk-of-azerbaijan-attacking-armenia-297012/> erişim tarihi: 20.11.2023

²⁶ X, “@ebazaileimil”. 15.11.2023, <https://twitter.com/ebazaileimil/status/1713545145788801077> erişim tarihi: 20.11.2023

²⁷ “Azərbaycan Prezidenti: “Bizim Ermənistana qarşı hər hansı bir ərazi iddialarımız yoxdur””, APA, 01.08.2023, <https://apa.az/az/resmi-xeber/azerbaycan-prezidenti-bizim-ermenistana-qarsi-her-hansi-bir-erazi-iddialarimiz-yoxdur-779540> erişim tarihi: 20.11.2023

²⁸ Andrew Gray, “Azerbaijan will not use force to create land corridor via Armenia -official”, *Reuters*, 26.09.2023, <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/azerbaijan-will-not-use-force-create-land-corridor-via-armenia-official-2023-09-26/> erişim tarihi: 20.11.2023

Elçin Emirbeyov da İtalya'nın İnterris Intervista yayın organına verdiği demeçte “Azerbaycan’ın Ermenistan’a karşı toprak iddiası yoktur.” diye bildirmiştir.²⁹

Bugün “**Azerbaycan’ın Ermenistan’ın güneyini işgal etmek için hazırlandığı**” iddialarını öne sürenler iddialarını, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in 20 Nisan 2021 tarihinde Azerbaycan Devlet Televizyonuna yaptığı konuşmasında ifade ettiği “Zengezur Koridoru’nu açacağız Ermenistan istese de istemese de. İstese daha kolay halledeceğiz, istemese zorla halledeceğiz.”³⁰ açıklamasına dayandırmaktadır. Ancak bunu dile getirenlerin gözden kaçırdığı birkaç nokta mevcuttur. **İlk olarak**, yukarıdaki açıklamadan bir süre önce, 13 Nisan 2021’de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, ADA Üniversitesi’nde düzenlenen “Güney Kafkasya’ya Yeni Bakış: Çatışma Sonrası Kalkınma ve İşbirliği” başlıklı uluslararası konferansta yaptığı konuşmada “Tarihimizi unutmayacağız ama Ermenistan dahil hiçbir ülkeye karşı toprak iddiamız yok.” açıklamasında bulunmuştur.³¹ **İkinci olarak**, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in 20 Nisan 2021 tarihinde yaptığı konuşmada vurguladığı konu **Zengezur Koridoru’nun açılması** üzerinedir. Dikkat edilirse açıklamada “**Zengezur topraklarını işgal etmek veya ele geçirmek**” gibi bir ifade yer almamaktadır. **Üçüncü olarak**, açıklamanın yapıldığı dönem öncesinde Ermenistan ordusunun ve Karabağ’da Rus Barış Gücü’nün geçici konuşlandığı bölgedeki yasadışı ayrılıkçı Ermeni teröristlerin ateşkesi sıklıkla bozduğu görülmekteydi. Diğer taraftan Azerbaycan’ın diplomaside ve sahada Zengezur Koridoru meselesi başta olmak üzere hiçbir kazanımdan vazgeçmemesi karşısında Ermenistan, 12-14 Eylül 2022 tarihinde Azerbaycan sınırına çok büyük bir askeri provokasyon gerçekleştirmiş ancak Ermenistan ordusu püskürtülmüştür. Çıkan çatışmada Azerbaycan tarafı 79 şehit, 282 yaralı verdiğini, Ermenistan ise 135 askerinin öldüğünü ifade etmiştir. Ayrıca

²⁹ “Elçin Əmirbəyov: “Azərbaycanın Ermənistana qarşı ərazi iddiası yoxdur””, YouTube videosu, 1:07, “İCTİMAİ TV”, https://www.youtube.com/watch?v=EJ3PD7CRZDs&ab_channel=%C4%B0CT%C4%B0MA%C4%B0TV erişim tarihi: 20.11.2023; Röportajın orijinal metni için bkz: Daniel Pommier, “L’ambasciatore dell’Azerbaijan a Interis.it: “A Roma per parlare di pace””, *İnterris Intervista*, 11.11.2023, <https://www.interris.it/copertina/ambasciatore-azerbaigian-interris-it-roma-parlare-pace/> erişim tarihi: 20.11.2023

³⁰ Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi, “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham ƏLİYEV: Zəngəzur dəhlizinin yaradılması bizim milli, tarixi və gələcək maraqlarımıza tam cavab verir”, 24.04.2021, <https://mod.gov.az/pre/35619.html> erişim tarihi: 20.11.2023

³¹ “Prezident İlham Əliyev: Azərbaycanın Ermənistana qarşı ərazi iddiaları yoxdur”, 13.04.2021, https://yeniazərbaycan.com/SonXeber_e81879_az.html erişim tarihi: 20.11.2023

Azerbaycan çatışmada ölen 100'e yakın Ermeni askerinin naaşlarını Ermenistan'a vermeye hazır olduğunu ifade etmiştir.³²

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Zengezur meselesi ile ilgili son yaptığı konuşmalarda da barış mesajı vermektedir. 17 Ekim 2023 tarihinde yaptığı konuşmada *"Tabii ki Zengezur'a döneceğiz ama barışçıl bir şekilde. Ben demiştim, bazıları beni suçlamaya çalışıyor, ben oraya tanklarla değil binek araçlarla döneceğiz dedim."* ifadelerini kullanmıştır.³³ Aynı gün Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan da Avrupa Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada *"Azerbaycan'ın batı bölgelerini Nahçıvan'a bağlayacak Mehri demiryolu hattını restore etmeye hazırız"* açıklamasında bulunmuş ve *"Ermenistan, kendi topraklarında Azerbaycan mallarının taşınmasının ve Azerbaycanlıların dolaşımının güvenliğini sağlamaya hazır olduğunu"* ifade etmiştir.³⁴ Görüldüğü üzere Azerbaycan Ermenistan'a barış anlaşması için mesaj verirken Zengezur Koridoru'nun bölgeye barış getireceğini ifade etmektedir.

Bugün Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki en önemli sorunlardan biri de Ermenistan'ın Azerbaycan'ın Kazah bölgesine bağlı 7 köyünü ve Nahçıvan'ın Kerki köyünü hala işgal altında tutmasıdır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Avrupa Birliği Konseyi Başkanı Charles Michel ile gerçekleştirdiği telefon görüşmesinde *"Azerbaycan'ın 8 köyü hala Ermenistan'ın işgali altındadır"* diye belirtmiştir.³⁵ Ayrıca Azerbaycan Dışişleri Bakanlığının 8 Kasım – Zafer Günü ile ilgili yayınladığı bildiride de bu konu vurgulanmıştır.³⁶ Ermenistan'ın Azerbaycan toprak bütünlüğünü tanıdığını bildirmesine karşın bu köyleri Azerbaycan'a geri vermemesi iki ülke arasında normalleşme sürecini yavaşlatan temel meselelerin başında gelmektedir. Ermenistan'ın zaman zaman bölgede tansiyonu artıran adımlar attığı da görülmektedir. En son 4 Aralık 2023'te Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'nın *"Azerbaycan tarafının açtığı ateş sonucu bir Ermeni askerinin ölümü"* iddiasını

³² Ruslan Rehimov, "Ermenistan'ın provokasyonu sonucu çıkan çatışmalarda 282 Azerbaycan askeri yaralandı". *Anadolu Ajansı*, 17.09.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistanin-provokasyonu-sonucu-cikan-catismalarda-282-azerbaycan-askeri-yaralandi/2687598> erişim tarihi: 20.11.2023

³³ Mirmahmud Kazımoğlu, "İlham Əliyev: "Zəngəzurda da, əlbəttə ki, qayıdacağıq, amma sülh yolu ilə"", *Report*, 17.10.2023, <https://report.az/daxili-siyaset/ilham-eliyev-zengezura-da-elbette-ki-qayidacagiq-amma-sulh-yolu-ile/> erişim tarihi: 22.11.2023

³⁴ Hacı Cavadov, "Paşinyan: Ermənistan ərazisində azərbaycanlıların hərəkətinin təhlükəsizliyini təmin etməyə hazırıq - YENİLƏNİB", *APA*, 17.10.2023, <https://apa.az/foreign-policy/pasinyan-ermenistan-erazisinde-azerbaycanlilarin-hereketinin-tehlukesizliyini-temin-etmeye-haziriq-yenilenib-790840> erişim tarihi: 22.11.2023

³⁵ "İlham Əliyev Şarl Mişelə Azərbaycanın 8 kəndindən DANİŞDI", *Musavat*, 07.10.2023, https://musavat.com/news/ilham-eliyev-sarl-misele-azerbaycanin-8-kendinden-danisdı_1012136.html?d=1 erişim tarihi: 22.11.2023

³⁶ Sayad Həsənlı, "XİN: "Ermənistan hələ də işğalı altındakı 8 Azərbaycan kəndini təhvil verməyib"", *Report*, 07.11.2023, <https://report.az/xarici-siyaset/xin-ermenistan-hele-de-igali-altindakı-8-azerbaycan-kendini-tehvil-vermeyib/> erişim tarihi: 22.11.2023

ortaya atması sonrasında Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı bu iddiaları reddetmiş ve yaptığı açıklamada “Barış anlaşmasına ilişkin önerileri 70 günden fazla erteleyen Ermenistan tarafı, şimdi de bu tür bozucu açıklamalarla normalleşme sürecine zarar veriyor.”³⁷ ifadelerini kullanmıştır.

3.2. HORTLAYAN ERMENİ TERÖR ÖRGÜTLERİ

İki ülke arasında barış sürecini etkileyebilecek meselelerin arasında **ASALA**³⁸ terör örgütü ile beraber **VOMA**³⁹ terör örgütünün Ermenistan’da faaliyetlerini artırması yer almaktadır. Terör örgütü ASALA’nın Ekim ve Kasım 2023’te Ermenistan’da Yahudi sinagoglarına saldırması⁴⁰, Kasım 2023’te ASALA terör örgütünün Ermenistan Hükûmetini tehdit eden açıklamalarının yer aldığı bir videonun yayınlanması sonrası ASALA bu videoyu yalanlansa da videonun ASALA terör örgütüne ait olduğu ancak belirli güç odaklarının baskısı sonucunda ASALA’nın geri adım attığı da ileri sürülmektedir.⁴¹ Şunu da belirtmek gerekir ki, sinagoglara saldırıyı üstlenen **ASALA_Young** (Ermenistan’ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu – Gençlik Grubu) 6 Ekim 2023 tarihinde Telegram üzerinden yayınladıkları bildiride Türkiye, Azerbaycan ve İsrail’i hedef almakla birlikte mevcut Ermenistan Hükûmetini de hedef almıştır.⁴² Bununla birlikte 2014 yılında kurulan ve son dönem faaliyetini artıran Ermeni terör örgütü **VOMA**⁴³ da iki ülke arasında ilişkilere zarar verme potansiyeline sahiptir. II. Karabağ Savaşı’nda Ermenistan tarafında savaşa katılan bu terör örgütüne Azerbaycan Başsavcılığı

³⁷ Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi, “No:697/23, Ermənistan Xarici İşlər Nazirliyinin 4 dekabr 2023-cü il tarixli açıqlamasına dair şərh”. <https://www.mfa.gov.az/az/news/no69723> erişim tarihi: 04.12.2023

³⁸ 1970’li yıllardan itibaren hem Avrupa’da hem de Ortadoğu’da bir çok terör eylemi gerçekleştiren ASALA (Ermenistan’ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu), JCAG (Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları) ile birlikte Türkiye’ye karşı terör eylemler gerçekleştirmiş ve terör yoluyla 31’i diplomat ve aile mensubu olmakla toplam 58 Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Detaylı bilgi için bkz: “Avrupa’daki terörün adı: ASALA”, TRT Haber, 20.01.2023, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/avrupadaki-terorun-adi-asala-739488.html>, erişim tarihi: 06.12.2023

³⁹ Voma, “Hayatta kalma sanatı” anlamına gelen “VoxjMnalArvest”’in kısaltılmış halidir. Lideri Ermeni asıllı Rus vatandaşı Vladimir Vartanov’dur. Ermenistan yönetimince paralı asker olarak kullanıldıkları düşünülen silahlı bir terör örgütüdür.

⁴⁰ “Armenian terrorists launch anti-Semitic campaign”. 16.11.2023, <https://en.vestikavkaza.ru/news/Armenian-terrorists-launch-anti-Semitic-campaign.html> erişim tarihi: 22.11.2023

⁴¹ “Ermənistan qorxu içində: “ASALA” Paşinyanı təhdid etdi – Müəmmalı VİDEO”. 05.11.2023, <https://sherg.az/gundem/241921> erişim tarihi: 22.11.2023

⁴² Hazel Çağan Elbir, “ASALA KIPIRDANMAYA BAŞLADI”. *AVİM*, 28.11.2023, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/ASALA-KIPIRDANMAYA-BASLADI> erişim tarihi: 29.11.2023

⁴³ VOMA hakkında detaylı bilgi için bkz: Asif Cəfərov, “Ermənistanın Qarabağda formalaşdırdığı düşərgələr: VOMA terror təşkilatının məqsəd və hədəfləri (FAKTLAR) – II YAZI”. 05.11.2020, <https://ordu.az/az/news/176487/ermenistanin-qarabagda-formalasdirigi-dusergeler--voma-terror-teskilatinin-meqsed-ve-hedefleri-faktlar-%E2%80%93-ii-yazi> erişim tarihi: 22.11.2023

soruşturma açmış⁴⁴ ve yaptığı açıklamada şu ifadeleri kullanmıştır: “Devlet düzeyinde terörü destekleyen ve terörü saldırgan politikasının temel araçlarından biri haline getiren Ermenistan’ın paralı asker ve teröristleri işgalci ordusunun saflarına katması uluslararası hukuka aykırıdır. Dolayısıyla Azerbaycan Başsavcılığı, uluslararası kuruluşların işgalci devlete karşı uluslararası hukuk kapsamında yaptırım uygulaması için gerekli tüm girişimlerde bulunmaktadır.”⁴⁵

Azerbaycan Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi’ne sunduğu raporda VOMA ile Ermenistan devleti arasındaki bağlantılar yer almıştır.⁴⁶ Bugün yayınlanan görüntülerde çocukları da faaliyetlerine dahil ettiği görülmektedir.⁴⁷ VOMA ve POGA terör örgütlerinin finansının kimler tarafından yapıldığına sorulara Doç. Dr. Savaş Eğilmez şu cevabı vermiştir: “Terör örgütünün askeri eğitimlerine katılanlardan ücret talep edilmiyor. Sosyal medyada örgütün propagandasını yapanlara 100 doların üzerinde para veriliyor. Silah ve diğer teçhizatla personel temini, seyahat masrafları, yeme içme masrafları derken örgütün ciddi bir fonlamaya ihtiyaç duyduğu aşikâr. ABD ve Avrupa’daki Ermeni diasporası, Ermenistan devleti, küresel ölçekte Türk karşıtı kişi ve kuruluşlarından topladıkları bağışlar ve Ermeni asıllı zengin iş adamları bu örgütlerin başlıca finans kaynaklarını oluşturuyor. Ayrıca, PKK ve Asala’dan yoğun destek alan örgüt, Avrupa ve Orta Doğu’dan da militan devşiriyor.”⁴⁸

Burada kritik konulardan biri VOMA ve ASALA terör örgütlerinin bundan sonraki süreçte Azerbaycan’a karşı terör eylemlerinde bulunup-bulunmayacağıdır. VOMA terör örgütünün yayınladığı videolardaki görüntüler Azerbaycan’a karşı olası terör saldırılarının mümkün olma ihtimalini de göstermektedir. **Ek olarak, bu terör örgütlerinin bölgede güç sahibi olmak isteyen bazı güç odaklarının eline geçme ihtimali de bölge güvenliği açısından büyük tehdit taşımaktadır.** Ayrıca bu terör örgütleri tarafından Azerbaycan’a karşı olası terör

⁴⁴ Ruslan Rehimov, “Ermenistan saflarında savaşı ‘VoMa’ isimli terörist yapılanmaya soruşturma açıldı”. *Anadolu Ajansı*, 03.11.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/ermenistan-saflarinda-savasan-voma-isimli-terorist-yapilanmaya-sorusturma-acildi/2029205> erişim tarihi: 22.11.2023

⁴⁵ Ruslan Rehimov, “Ermenistan saflarında savaşı ‘VoMa’ isimli terörist yapılanmaya soruşturma açıldı”. *Anadolu Ajansı*, 03.11.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/ermenistan-saflarinda-savasan-voma-isimli-terorist-yapilanmaya-sorusturma-acildi/2029205> erişim tarihi: 22.11.2023

⁴⁶ “Conference room paper submitted by the Government of Azerbaijan”. 21.12.2021, https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/COSP/session9/CAC-COSP-2021-CRP.19_E.pdf erişim tarihi: 22.11.2023

⁴⁷ “Ermeni terör örgütü VOMA çocukları savaşa özendiriyor”. *TRT Haber*, 03.10.2023, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ermeni-teror-orgutu-voma-cocuklari-savasa-ozendiriyor-800367.html> erişim tarihi: 22.11.2023

⁴⁸ Sertaç Aksan, “VOMA ve diğerleri: Türkiye için yeni bir tehdit mi?”. *TRT Haber*, 09.10.2023, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/voma-ve-digerleri-turkiye-icin-yeni-bir-tehdit-mi-801720.html> erişim tarihi: 22.11.2023

saldırıların gerçekleşmesi Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki normalleşme sürecini bozabilir. Bununla birlikte Ermenistan devletinin bu terör örgütlerine karşı atacağı adımlar da sürecin belirleyici ana faktörleri arasında yer alacaktır. Bugün Ermenistan’da rövanşist grupların ana korkusu da sözde *“Azerbaycan’ın Zengezur’u işgal etmesi”* üzerine inşa edilmiştir. Bu terör örgütlerinin Zengezur bölgesi üzerinden Azerbaycan’a olası terör saldırıları yapması ve bunun karşısında Ermenistan’ın hiçbir adım atmaması veya olası bir şekilde bu terör örgütlerini desteklemesi Azerbaycan’ın uluslararası hukuk çerçevesinde meşru müdafaa hakkını kullanarak bu bölgeye askeri operasyon yapmasına sebep olabilir. Ayrıca bugün Ermenistan’da yaşanan küresel ve bölgesel güç odaklarının mücadelesi sonrasında Ermenistan’da olası bir iç karışıklık veya iç savaş şartlarında terör örgütlerinin Zengezur bölgesi üzerinden Azerbaycan’a saldırı yapması sonrası Ermenistan devletinin bunu engelleyememesi veya bu terör örgütlerine karşı başarısız olma durumunda da Azerbaycan’ın uluslararası hukuk çerçevesinde meşru müdafaa hakkını kullanarak bu bölgeye askeri operasyon yapması söz konusu olabilir.

3.3. SİLAHLANMA

Bununla birlikte ifade etmek gerekir ki, Ermenistan devleti de son dönemde yeniden silahlanmaktadır. Azerbaycan topraklarına karşı Ermenistan devletinin olası saldırısının Azerbaycan tarafınca gerekli askeri hamlelerle karşılanacağı da bilinmektedir.

Ermenistan silahlanması ile ilgili kendisine sorulan soruya Nikol Paşinyan Ermenistan’ın savunma harcamalarındaki artışın *“Azerbaycan’a yönelik olmadığını”*, gelecek yıl savunma harcamalarının 2018’e göre ikiye katlanmasının savaşa değil barışa hazırlanmak anlamına geldiğini ve Ermenistan’ın kimseye saldırmak düşüncesinin olmadığını ifade etmiştir.⁴⁹ Ancak Ermenistan’ın yaptığı bu açıklamaların ne kadar samimi olduğu ve eylemleri ile ne kadar uyumlu olacağı belirsizliğini korumaktadır. **Çünkü geldiğimiz süreçte Ermenistan, Azerbaycan ile barış anlaşması imzalanmasına dair söylemlerine rağmen zaman zaman Azerbaycan’ı suçlayan açıklamalar yaparak ilişkilerdeki gerginliği yükseltmektedir.** Bu bağlamda bazı Ermenistan devlet yetkililerinin açıklamaları incelenebilir. Ermenistan Parlamento Başkanı Alen Simonyan’ın 28 Kasım 2023 tarihinde yaptığı açıklamalarda *“Ermenistan Cumhuriyeti, Dağlık Karabağ da dahil olmak üzere Azerbaycan’ın toprak*

⁴⁹ Hacı Cavadov, “Paşinyan: Ermənistanın müdafiə xərclərinin artırılması Azərbaycana qarşı yönəlməyib”. APA, 16.11.2023, <https://apa.az/mdb-olkeleri/pasinyan-ermenistanin-mudafie-xerclerinin-artirilmesi-azerbaycana-qarsi-yonelmeyib-795681> erişim tarihi: 23.11.2023

bütünlüğünü tam olarak tanımaktadır. Bunu son iki yılda muhtemelen sekiz kez söyledik."⁵⁰ diye belirtmekle birlikte *"Bu tarihi aşamada Ermenistan-Azerbaycan barış anlaşmasını imzalamaya ve tüm bölgesel bağlantıların açılmasına odaklanmamız gerektiğini düşünüyorum."*⁵¹ eklemesinde bulunmuştur. Barış anlaşmasında son durum hakkında kendisine soru sorulan Simonyan *"Azerbaycan hükûmetinin siyasi irade göstermesi halinde, istenirse önümüzdeki 15 gün içinde barış anlaşması yapılabilir. Hemen hemen tüm temel konularda anlaşmaya vardığımız söylenebilir. Sürece zarar verdiği için daha fazla detay vermek istemiyorum"*⁵² ve *"Bir yandan barıştan bahsederken, diğer yandan zaten gerçeğe çok yakın olan barış anlaşmasından kaçınırken, gecikmenin Azerbaycan'a ve bölgeye ne faydası olacağını anlamıyorum."*⁵³ ifadelerini kullanırken dikkat edildiği üzere barış anlaşmasındaki gecikmeden Azerbaycan'ı sorumlu tutmaktadır. Ancak gerçekte Azerbaycan tarafının ileri sürdüğü barış taslaklarına ve barış tekliflerine Ermenistan ya geç cevap vermiş ya da söylem ve eylemlerinde çelişkili davranmıştır. Ermenistan Hükûmeti yetkilileri, bu tür açıklamalarla uluslararası kamuoyu nezdinde barışın gecikmesini Azerbaycan'a bağlama çabasıdır.

Ayrıca Ermenistan Parlamento Başkanı Alen Simonyan'ın şu açıklaması da dikkat çekicidir: *"Azerbaycan çok kültürlü bir ülke olduğunu söylemeyi seviyor ama Azerbaycan, ısrarla Ermenilere yönelik etnik temizlikten başlayarak Ermeni kiliselerinin yıkılmasına kadar Ermeni olan her şeyi siliyor."*⁵⁴ Ermenistan tarafı bu açıklamalarla Azerbaycan'ı uluslararası kamuoyunda hedef göstermeye çalışmakta, özellikle **ABD ve AB'nin Azerbaycan'a baskı yapmasını beklemektedir.** Azerbaycan Parlamentosunun konuyla ilgili açıklamasında *"Simonyan'ın Kazah bölgesine bağlı 7 köyün ve Kerki'nin Ermenistan'ın işgali altında olduğu gerçeğini ilkel bir düşünceyle örtmeye çalışması, tam tersine Azerbaycan'ı işgalle suçlaması hastalıklı düşüncenin tezahüründen başka bir şey değildir."* denilmiştir.⁵⁵

⁵⁰ "Armenia doesn't seek self-determination of NK and fully recognizes Azerbaijani territorial integrity, says Alen Simonyan". ARMENPRESS, 28.11.2023, <https://armenpress.am/eng/news/1125098/> erişim tarihi: 28.11.2023

⁵¹ age.

⁵² "The peace agreement can be signed within 15 days." President of the National Assembly". Radar Armenia, 28.11.2023, <https://radar.am/en/news/politics-2602319752/> erişim tarihi: 28.11.2023

⁵³ age.

⁵⁴ "Alen Simonyan: Azerbaijan attempts to erase Armenian trace from Armenian highlands are unacceptable". 28.11.2023, <https://news.am/eng/news/794842.html> erişim tarihi: 28.11.2023

⁵⁵ Açıklamanın tam metni için bkz: Firuzə Vahid, "Milli Məclis Simonyana cavab verib". APA, 28.11.2023, <https://apa.az/xarici-siyaset/milli-meclis-simonyana-cavab-verib-797735> erişim tarihi: 28.11.2023

Ermenistan tarafı Azerbaycan'ın 19 Eylül 2023'te gerçekleştirdiği anti terör operasyonunu sıklıkla “*Bölgedeki Ermenilere karşı etnik temizleme*”⁵⁶ olarak değerlendirse de Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı bu suçlamaları reddetmiştir.⁵⁷ Nitekim Karabağ bölgesine gelerek gözlem yapan uluslararası kuruluşların yayınladığı açıklamalar da **Ermenistan'ın bu iddialarını doğrulamamaktadır**. 1 Ekim 2023'te Hankendi'yi ziyaret eden Birleşmiş Milletler Heyeti'nin gözlemleri sonucunda yayınlanan raporda “*Misyon üyelerinin Hankendi şehrinde ziyaret ettiği yerlerde hastaneler, okullar, konutlar, kültürel ve dini tesisler dahil olmak üzere sivil ve kamu altyapısında herhangi bir hasar meydana gelmedi. Misyon ayrıca Azerbaycan hükûmetinin şehirde sağlık ve diğer ev hizmetlerini yeniden canlandırmaya hazırlandığını da gözlemledi.*”, “*Heyete, son ateşkesten sonra yerel halktan veya diğer muhataplardan sivillere yönelik şiddet ilişkin herhangi bir şikayet gelmedi.*”, “*Heyet üyeleri tarımsal altyapının tahrip edildiğini veya yollarda hayvanların öldüğünü gözlemlemedi.*” gibi hususlar ifade edilmiştir.⁵⁸ Uluslararası kuruluşların Ermenistan'ın iddialarını doğrulamamasına rağmen Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan 10 Kasım 2023'te gerçekleşen 6. Paris Barış Forumu'nda da bu iddiaları tekrar dile getirmiş buna cevap olarak Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada “*10 Kasım 2023 tarihinde Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın 6. Paris Barış Konferansı panelinde bir daha dile getirdiği asılsız iddialar, Ermenistan tarafının siyasi manipülasyonlardan ve çarpıtılmış yorumlardan vazgeçmediğini gösteriyor. Ermenistan Başbakanı'nın, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeni halkının sözde “etnik temizliğe” tabi tutulduğu iddiasını şiddetle kınıyor ve reddediyoruz.*” ifadelerine yer vermiştir.⁵⁹

⁵⁶ Konu ile ilgili bkz: Chris Livesay&Tucker Reals, “Armenia accuses Azerbaijan of "ethnic cleansing" in Nagorno-Karabakh region as 65,000 "forcefully displaced"”. CBC NEWS, 29.09.2023, <https://www.cbsnews.com/news/azerbaijan-armenia-nagorno-karabakh-ethnic-cleansing-65000-forcefully-displaced/> erişim tarihi: 28.11.2023; “‘Azerbaijan continues to perpetrate ethnic cleansing right now,’ Speaker Simonyan warns CoE counterparts in Dublin”. ARMENPRESS, 29.09.2023, <https://armenpress.am/eng/news/1120804.html> erişim tarihi: 28.11.2023;

⁵⁷ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi, “No:556/23, Ermənistanın Baş naziri Nikol Paşinyanın 28 sentyabr tarixində hökumət iclasında çıxışı zamanı səsləndirdiyi iddialara dair şərh”. <https://www.mfa.gov.az/az/news/no55623> erişim tarihi: 28.11.2023

⁵⁸ “BMT-nin Qarabağa missiyası başa çatıb”. *Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Azərbaycan*, 02.10.2023, <https://azerbaijan.un.org/az/248051-bmt-nin-qaraba%C4%9Fa-missiyas%C4%B1-ba%C5%9Fa-%C3%A7at%C4%B1b> erişim tarihi: 28.11.2023

⁵⁹ Açıklamanın tam metni için bkz: Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi, “No:642/23, Ermənistan baş naziri Nikol Paşinyanın 6-cı Paris Sülh Konfransının panel müzakirələrində səsləndirdiyi iddialara dair şərh”. <https://www.mfa.gov.az/az/news/no64223> erişim tarihi: 28.11.2023

3.4. AZINLIKLAR

Azerbaycan ile Ermenistan arasında barış anlaşması konusundaki en önemli sorunlardan biri de Ermenistan'ın anlaşmaya Karabağ'da yaşamış Ermeni nüfus ile ilgili madde ekleme çabasıdır.⁶⁰ Ermenistan'ın bu tutumu ile ilgili Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 9 Aralık 2023 tarihinde Euronews televizyonuna şu açıklamalarda bulunmuştur: *“Yaklaşık üç yıllık müzakere süreci boyunca Ermenistan, barış anlaşmasına her zaman Karabağ'daki Ermeni azınlığa ilişkin bir maddenin eklenmesini istedi. Bizim pozisyonumuz bunun bizim iç işimiz olduğu yönündeydi. Eğer Azerbaycan'daki Ermeni azınlığın meselesini yansıtmak istiyorlarsa o zaman biz de otuz yıl önce Ermenistan'dan sürülen Azerbaycanlı azınlığın meselesini de dahil etmek isteriz. Ermenistan'daki Azerilerin sayısı Azerbaycan'daki Ermenilerin sayısından daha fazla olup yaklaşık 300 bin kişidir. Kısaca bizim tavrımız bu konunun karşılıklı olması yönündedir. İki ulusal azınlık meselesine, onların haklarına ve güvenliklerine aynı zamanda geri dönüş haklarına değinelim. Yani biz sadece Ermenilerin Azerbaycan'a dönüşü konusunu değil, aynı zamanda Azerbaycanlıların Ermenistan'a dönüşü konusunu da gündeme getiriyoruz. Azerbaycanlıların 30 yıl önce sınır dışı edilmesi ile Ermenilerin iki ay önce ülkemizi terk etme kararı arasındaki farkın hiçbir önemi yok.”*⁶¹

Bununla birlikte son dönemde barış için iki ülke arasında olumlu gelişmeler de gerçekleşmektedir. 7 Aralık 2023'te Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İdaresi ve Ermenistan Başbakanlık Ofisi tarafından yapılan ortak açıklamada Azerbaycan tarafından Ermeni asıllı 32 kişinin (26 kişi Aralık 2020 tarihinde Hadrut yakınlarında gerçekleşen antiterör operasyonları zamanı tutuklanmış, diğer 6 kişi ise farklı zamanlarda sınırda yakalanmıştır), Ermenistan tarafından ise 2 Azerbaycan askerinin serbest bırakılması hakkında anlaşmanın sağlandığına dair açıklama yapılması,⁶² iki ülke arasındaki ilişkilerin ilerlemesi için çok kritik öneme

⁶⁰ “Prezident nöqtəni qoydu – İrəvanın “2-ci bənd” xofu”. Musavat, 09.12.2023, https://www.musavat.com/news/prezident-noqtəni-qoydu-irevanin-2-ci-bend-xofu_1028138.html erişim tarihi: 09.12.2023

⁶¹ “Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev “Euronews” televiziyasına müsahibə verib YENİLƏNİB VIDEO”. AZƏRTAC, 09.12.2023, <https://azertag.az/xeber/azerbaycan-prezidenti-ilham-eliyev-euronews-televiziya-sina-musahibe-verib-yenil-enib-video-2845139> erişim tarihi: 09.12.2023

⁶² “Azərbaycanla Ermənistan arasında hərbiçilərin qarşılıqlı surətdə azad edilməsi barədə razılıq əldə olunub”. Report, 07.12.2023, <https://report.az/xarici-siyaset/azerbaycan-ile-ermenistan-arasinda-herbicilerin-qarsiliqli-surətdə-azad-edilməsi-barede-raziliq-elde-olunub/> erişim tarihi: 08.12.2023

sahiptir. ABD,⁶³ Rusya,⁶⁴ Türkiye⁶⁵ gibi ülkeler ile birlikte AB,⁶⁶ NATO,⁶⁷ TDT⁶⁸ gibi kuruluşların resmi yetkilileri tarafından yapılan açıklamalarda da iki ülke arasında gerçekleşen bu adımın memnuniyetle karşılandığı bildirilmiştir.

4. ERMENİSTAN'IN MÜTTEFİK ARAYIŞLARI

II. Karabağ Savaşı sonrası güvenlik alanında işbirliği çeşitlendirmek isteyen Ermenistan Batı'da başta Fransa ile işbirliğini artırmış, aynı zamanda hem İran hem de Hindistan ile işbirliğini güçlendirmiştir. Bugün özellikle ABD ve AB de Güney Kafkasya'da daha aktif rol almak istemektedir. 2020 yılından bu yana gelişen süreçte özellikle 24 Şubat 2022 tarihinde Rusya'nın işgal harekâtı ile başlayan Rusya-Ukrayna arasındaki savaşın küresel çapta etkileri en çok eski Sovyet coğrafyasında hissedilmektedir. ABD ve AB, Rusya'nın Ukrayna'da kan kaybetmesini fırsat bilerek Güney Kafkasya ve Orta Asya (Batı Türkistan) coğrafyasında siyasi ve ekonomik ilişkilerini artırma çabasıdadır. Ermenistan da bu bağlamda hem ABD hem de AB ile de ilişkilerini güçlendirerek Rusya ile ilişkileri azaltmaya ve Azerbaycan'a karşı güçlü olmayı hedeflemektedir.

Ermenistan başta ABD ve AB desteği ile hareket etmekle birlikte yeni süreçte kendisi için müttefiklerini artırmak çabasıdadır. Geçtiğimiz aylarda Ermenistan Başbakanı Paşinyan'ın **La**

⁶³ "Welcoming the Release of Armenian and Azerbaijani Soldiers". *U.S. Department of State*, 07.12.2023, <https://www.state.gov/welcoming-the-release-of-armenian-and-azerbaijani-soldiers/> erişim tarihi: 08.12.2023

⁶⁴ "Russian diplomat applauds Armenian-Azerbaijani pact for peace treaty". *TASS*, 08.12.2023, <https://tass.com/politics/1718121> erişim tarihi: 08.12.2023

⁶⁵ "No: 311, 8 Aralık 2023, Azerbaycan ile Ermenistan Arasında Bazı Somut Güven Artırıcı Adımların Atılması Kararı Hk.". *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, 08.12.2023, https://www.mfa.gov.tr/no_311_azerbaycan-ile-ermenistan-arasında-bazı-somut-guven-artirici-adimlarin-atilmasi-karari-hk.tr.mfa erişim tarihi: 08.12.2023

⁶⁶ X, "@JosepBorrellF". 07.12.2023, https://twitter.com/JosepBorrellF/status/1732853939123437947?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1732853939123437947%7Ctwgr%5E360c67defce8f1c8f951560fc9f5ec6f886d104%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Ffoxu.az%2Fpolitics%2F812938 erişim tarihi: 08.12.2023

⁶⁷ X, "@JavierColominaP". 08.12.2023, https://twitter.com/JavierColominaP/status/1733038420815958417?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1733038420815958417%7Ctwgr%5E6510dd4d28a4be94bc84eb321748fdb70bfa1d9%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Ffoxu.az%2Fpolitics%2F813109 erişim tarihi: 08.12.2023

⁶⁸ "Türk Devletleri Teşkilatı Genel Sekreteri'nin Açıklaması". 08.12.2023, https://www.turkicstates.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-genel-sekreterinin-aciklamasi_3147 erişim tarihi: 08.12.2023

Repubblica⁶⁹ ve **Politico**⁷⁰ yayın organlarına verdiği röportajlarda Rusya'yı eleştiri odağına alması Rusya tarafından hoş karşılanmamıştır. Paşinyan yaptığı açıklamalarda “*Ermenistan’ın yeni güvenlik ortakları aradığını ve silah tedarikçileri bulmaya çalıştığını belirtmiş*” ve buna sebep olarak da “*Ermenistan’ın güvenlik ortaklarının objektif nedenlerle Ermenistan’a silah ve mühimmat satamamasını*” göstermiştir.⁷¹ Ekim 2023’te Paşinyan The Wall Street Journal’a yaptığı açıklamalarda Rus askeri üslerinin Ermenistan’da mevcut olmasının Ermenistan’a avantaj sağlamadığını; Rusya’nın Ermenistan ile ikili anlaşmaları olmasına rağmen Rusya’nın anlaşmada ifade edilen eylemleri gerçekleştirmediğini ve bu gibi durumlar sonucunda Ermenistan’ın güvenlik alanında ilişkilerinin çeşitlendirmesine karar verdiğini ifade etmiştir.⁷²

Ermenistan’ın KGAÖ toplantılarına da katılmaması birçok soruyu beraberinde getirmiştir. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan “*KGAÖ’den ayrılmaya hazırlanmadıklarını*”⁷³ ve Ermenistan ile KGAÖ arasındaki temel sorunun “*KGAÖ’nün ülkedeki sorumluluk bölgesini ilan etmeyi reddetmesi*” olduğunu vurgulamıştır.⁷⁴ Ayrıca konu ile ilgili Ermenistan’ın Parlamento Başkanı Alen Simonyan da “*Ermenistan’ın KGAÖ’den ayrılmayacağını*” söylemiştir.⁷⁵ Ancak bu açıklamalara rağmen Ermenistan’ın 23 Kasım 2023 tarihli KGAÖ toplantısına katılmaması da dikkatlerden kaçmamıştır. **Burada göze çarpan en önemli meselelerden biri aynı gün Paşinyan’ın Güney Kafkasya’da yaşanan süreç ile ilgili AB Büyükelçileri ile görüşme gerçekleştirmesi olmuştur.**⁷⁶

Ermenistan’ın KGAÖ toplantılarına katılmayı reddetmesi üzerine Beyaz Rusya Cumhurbaşkanı Aleksandr Lukaşenko, Ermenistan’a diğer adımlarını ciddi şekilde gözden

⁶⁹ Luca Steinmann, Il premier armeno Pashinyan: “La nostra dipendenza dalla Russia per la sicurezza è stata un errore strategico. In Nagorno Karabakh è in corso una pulizia etnica”. *La Repubblica*, 03.09.2023, https://www.repubblica.it/esteri/2023/09/03/news/armenia_pashinyan_russia_sicurezza_nagorno_karabakh-413072928/ erişim tarihi: 23.11.2023

⁷⁰ Gabriel Gavin, “We can’t rely on Russia to protect us anymore, Armenian PM says”. *Politico*, 13.09.2023, <https://www.politico.eu/article/we-cant-rely-russia-protect-us-anymore-nikol-pashinyan-armenia-pm/> erişim tarihi: 23.11.2023

⁷¹ “Pashinyan says Armenia looking for new security partners”. *TASS*, 15.11.2023, <https://tass.com/world/1706797> erişim tarihi: 23.11.2023

⁷² “Armenia needs to diversify security relations: Nikol Pashinyan”. *ARMENPRESS*, 25.10.2023, <https://armenpress.am/eng/news/1122829.html> erişim tarihi: 22.11.2023

⁷³ “Armenia’s non-participation in CSTO events does not mean withdrawal — Pashinyan”. *TASS*, 15.11.2023, https://tass.com/world/1706679?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com erişim tarihi: 22.11.2023

⁷⁴ agm.

⁷⁵ “No decision on withdrawal from Moscow-led bloc, says senior Armenian lawmaker”. *TASS*, 22.11.2023, https://tass.com/world/1710049?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com erişim tarihi: 23.11.2023

⁷⁶ Siranush Ghazanchyan, “Armenian PM, EU Ambassadors discuss processes taking place in the South Caucasus”. *Public Radio of Armenia*, 23.11.2023, <https://en.armradio.am/2023/11/23/armenian-pm-eu-ambassadors-discuss-processes-taking-place-in-the-south-caucasus/> erişim tarihi: 23.11.2023

geçirmeyi önermiştir. Lukaşenko'nun Basın Sekreteri Natalya Eysmont konu ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: *“Cumhurbaşkanı, kendi tecrübelerinden ve diğer bazı tanınmış siyasetçilerin benzer durumlardaki davranışlarından yola çıkarak, Ermenistan Başbakanı'na acele etmemeye, aceleci kararlar almamaya ve parçalanmaya yol açabilecek sonraki adımlar hakkında ciddi şekilde düşünmeye davet etti.”*⁷⁷ Lukaşenko'nun bu açıklamasında görünen o ki Lukaşenko, eski Sovyet coğrafyasında Rusya'ya karşı politikalar izleyerek Batı'ya yaklaşan bazı devletlerin Rusya ile sorunlar yaşadığı ve Rusya'nın bu süreç karşısında sessiz kalmayacağı ve Rusya'nın müdahale ihtimali bulunduğu mesajları vermiştir.

Ermenistan-Rusya ilişkilerinin gergin olduğu bu dönemde Ermenistan medyasında konu hakkında çok çarpıcı bir yazı yayınlanmıştır. Ermenistan'ın “Past” yayın organında çıkan bir yazıda, Ekim 2023'te bazı uzmanların ve medya temsilcilerinin katılımıyla gerçekleştirilen kapalı bir toplantıda Ermenistan Başbakanı Paşinyan'ın *“Rusya ile müttefikliğin anlamsız olduğunu”, “herkesin şahit olduğu gibi dış politikada bazı değişiklikler olduğunu ancak bu değişikliğin resmi olarak açıklanmayacağını, çünkü başta İran (Paşinyan'ın vurguladığı gibi) olmak üzere bir takım dış ortakların ülke siyasetindeki bu dönüşe karşı olduğunu”* söylediği iddia edilmiştir.⁷⁸

4.1. GELİŞEN ERMENİSTAN-HİNDİSTAN İLİŞKİLERİ

2020 sonrasında Ermenistan'ın özellikle güvenlik ilişkilerini güçlendirmede Fransa ve İran'dan sonra en çok önem verdiği ülkelerin başında **Hindistan** gelmektedir. 2020'den bu yana Hindistan ile askeri ve güvenlik ilişkileri başta olmakla birçok sahada ilişkilerini güçlendiren Ermenistan, geçtiğimiz aylarda Hindistan'dan 6 Adet **155 mm ATAGS** teslim almıştır. Ayrıca gelecek 3 yılda Hindistan'ın Ermenistan'a 84 adet **155 mm ATAGS** obüs teslim etmesi beklenmektedir.⁷⁹ Bununla birlikte Azerbaycan medyasında, Haziran ayında Fransa ile Hindistan'ın Ermenistan için ortak silah ürettiği, bu silahların Delhi'den gönderildiği, ayrıca Fransa'nın illegal çerçevede para karşılığında Hindistan vatandaşlarını Karabağ'da savaştırmak için terör grupları yarattığı ve bu çerçevede Ermenistan'da eğitim kampları kurulduğu iddia

⁷⁷ “Лукашенко спокойно отнесся к отказу Пашиняна приехать на саммит ОДКБ в Минск”. BELTA, <https://www.belta.by/president/view/lukashenko-spokojno-otnessja-k-otkazu-pashinjana-priehat-na-sammit-odkb-v-minsk-599545-2023/> erişim tarihi: 23.11.2023

⁷⁸ “KİV: Paşinyan Rusiya ilə müttəfiqliyi mənasız sayır”. APA, 11.11.2023, <https://apa.az/cis-countries/kiv-pasinyan-rusiya-ile-muttəfiqliyin-menəsisiz-oldugunu-bildirib-794919> erişim tarihi: 22.11.2023

⁷⁹ “Armenia gets Six ATAGS Guns from India 84 more Soon.” <https://idrw.org/armenia-gets-six-atags-guns-from-india-84-more-soon/> erişim tarihi: 23.11.2023

edilmiştir.⁸⁰ Hindistan merkezli **Economic Times** haber kuruluşuna göre, Ermenistan Hindistan'dan Eylül 2022'de 245 milyon dolar değerinde ağır silah sipariş etmiştir.⁸¹ Hindistan'ın Ermenistan'a ihraç ettiği askeri sevkiyatın içinde **Pinaka** isimli çoklu bir roketatar sistemi gibi kritik sistemler bulunmaktadır. Üstelik **Hindistan'ın** bu sistemi **ihraç ettiği ilk ülke Ermenistandır.**⁸²

Şekil 4. Pinaka isimli çoklu roketatar sistemi⁸³

Ek olarak Temmuz 2023'te Azerbaycan basınında, Hindistan'dan gelen askeri kargoların, İran üzerinden Ermenistan'a teslim edildiğinin belirlendiği hususunda haberler yayınlanmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Cumhurbaşkanlığı İdaresi Dış Politika İşleri Daire Başkanı Hikmet Hacıyev, Hindistan'ın Bakü Büyükelçisi ile görüşerek Ermenistan'a silah

⁸⁰ Elçin Xalidbəyli, Qafqazda "erməni xaosu" layihəsinin qorxunc detalları: Fransanın hindli terrorçular və "Vaqner" planı boş çıxır, *Musavat*, 27.06.2023, https://www.musavat.com/news/qafqazda-ermeni-xaosu-layihesinin-qorxunc-detallari-fransanın-hindli-terrorcular-ve-vaqner-planı-bosa-cixir_987496.html?d=1 erişim tarihi: 23.11.2023

⁸¹ Saadet Firdevs Aparı, "Ermenistan'ın Hindistan'dan 245 milyon dolar değerinde silah aldığı bildirildi." *Anadolu Ajansı*, 30.09.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistan-in-hindistan-dan-245-milyon-dolar-degerinde-silah-aldigi-bildirildi/2698914> erişim tarihi: 23.11.2023

⁸² Ritu Sharma, "France Joins India To Arm Armenia Against Azerbaijan As Russia Gets Bogged Down In Ukraine War". *Eurasian Times*, 09.10.2023, <https://www.eurasiantimes.com/france-joins-india-to-arm-armenia-against-azerbaijan/> erişim tarihi: 23.11.2023

⁸³ Kamer Kurunç, "Hindistan'ın Ermenistan'a Pinaka ÇNRA satışı kesinleşti". 18.10.2022, <https://gdh.digital/hindistanin-ermenistana-pinaka-cnra-satisi-kesinlesti-43528> erişim tarihi: 25.11.2023

tedarikinin durdurulması çağrısı yapmıştır.⁸⁴ **Rus kaynakları da Hindistan silahlarının Ermenistan’a teslimatının İran üzerinden yapıldığını vurgulamıştır.**⁸⁵

Son zamanlarda da Ermenistan ile Hindistan arasında askeri işbirliği devam etmektedir. Baktığımız zaman yakın gelecekte Ermenistan’ın Hindistan’dan **“MArG 155”** obüsleri satın alacağı da belirtilmektedir.⁸⁶ Bununla birlikte Hindistan’ın, Ermenistan’a **150.000 adet 30mm ve 40mm el bombası** tedarik edeceği ve bunun iki ay önce Ermenistan’a 5 milyon 7,62 mm kalibreli mermi sağlayan **Munitions India Limited** tarafından sağlanacağı ifade edilmektedir.⁸⁷ Ek olarak, Ermenistan’ın Hindistan’dan anti İHA sistemleri almak için görüşmeler gerçekleştirdiği ve bu bağlamda Ermenistan’ın **“Zen Technologies”** şirketi ile **41,5 milyon dolarlık sözleşme imzaladığı ifade edilmiştir.**⁸⁸ Azerbaycan-Türkiye-Pakistan işbirliğinin özellikle II. Karabağ Savaşı sonrası güçlenmesi nedeniyle Hindistan’ın Ermenistan’ı desteklediği düşünülse de Karabağ’ın işgalinden bu yana Hindistan, Ermenistan’a yakın pozisyonda yer almıştır. Ayrıca Hindistan’ın son dönemlerde Güney Kafkasya’ya önem vermesinde **Uluslararası Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru** faktörü de göz ardı edilmemelidir.

⁸⁴ “Azerbaycan’dan Hindistan’a çağrı: Ermenistan’a silah tedarikini durdurun”. *TRT Haber*, 26.07.2023, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/azerbaycandan-hindistana-cagri-ermenistana-silah-tedarikini-durdurun-784336.html> erişim tarihi: 23.11.2023

⁸⁵ “Pashinyan says Armenia looking for new security partners”. *TASS*, 15.11.2023, <https://tass.com/world/1706797> erişim tarihi: 23.11.2023

⁸⁶ “Hindistan Ermenistana yeni silahlar gönderecek - VIDEO”. 19.11.2023, <https://oxu.az/world/805175> erişim tarihi: 23.11.2023

⁸⁷ “India to supply more arms to Armenia”. 16.11.2023, *ARMENPRESS*, <https://armenpress.am/eng/news/1124263.html> erişim tarihi: 22.11.2023

⁸⁸ Ritu Sharma, “After Pinaka Rockets, Armenia Buys Indian Anti-Drone System To Fight Azerbaijan’s Kamikaze UAVs”. *Eurasian Times*, 07.11.2023, <https://www.eurasiantimes.com/after-pinaka-rockets-armenia-buys-indian-anti-drone-system/> erişim tarihi: 23.11.2023

Şekil 5. Uluslararası Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru⁸⁹

Ermenistan'ın son süreçte ABD ile de askeri ve güvenlik alanında görüşmelere yöneldiği görülmektedir. 28 Ekim 2023 tarihinde Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri Armen Grigoryan, Malta'da ABD'nin Avrupa ve Avrasya'dan Sorumlu Dışışleri Bakan Yardımcısı James O'Brien ve Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un Yardımcısı Bertrand Buchwalter ile bir araya gelmiş ve görüşmede Güney Kafkasya'daki güvenlik durumu ve barışı tesis etmenin yolları konuşulmuştur.⁹⁰ Kasım ayında Ermenistan Savunma Bakan Birinci Yardımcısı ve Silahlı Kuvvetler Genelkurmay Başkanı Korgeneral Edward Asryan, ABD'nin Avrupa Komutanlığı daveti üzerine kurumun Stuttgart'taki karargâhını ziyaret etmiş ve bu görüşmede iki ülke arasındaki askeri işbirliğinin geliştirilmesi ele alınmıştır.⁹¹ Ermenistan, Kanada ile de diplomatik ilişkilerini güçlendirmektedir. Kanada Dışışleri Bakanı Mélanie

⁸⁹ Gülperi Güngör, "ULUSLARARASI KUZEY-GÜNEY ULAŞTIRMA KORİDORU VE BÖLGESEL ETKİLERİ". *AVİM*, 28.07.2023, erişim tarihi: 23.11.2023

⁹⁰ "Armenia Security Council Secretary meets assistants to US Secretary of State, France President". 28.10.2023, <https://news.am/eng/news/789510.html> erişim tarihi: 23.11.2023

⁹¹ "Armenia, United States discuss development of military cooperation". *ARMENPRESS*, 06.11.2023, <https://armenpress.am/eng/news/1123600/> erişim tarihi: 23.11.2023

Joly'nin katılımıyla 25 Ekim 2023 tarihinde Kanada'nın Erivan'da Büyükelçiliğinin açılışı gerçekleşmiştir.⁹² Kanada Dışişleri Bakanı Mélanie Joly Eylül ayında kendisine yöneltilen Azerbaycan'a yaptırım düşünüp düşünmediği sorusuna **"Her şey masada"** cevabını vermiş,⁹³ Ekim ayındaki açıklamasında da *"Azerbaycan'a karşı olası yaptırımların gündemde olduğunu"* vurgulamıştır.⁹⁴ Ayrıca Ermenistan Başbakanı bu süreçte Almanya Dış İstihbarat Servisi (BND) Başkanı Bruno Kahl'ın Ermenistan'ı ziyaret etmesi ile ikili arasında görüşme yapılmıştır.⁹⁵ Ermenistan Dışişleri Bakanı Ararat Mirzoyan'ın Londra'yı ziyaret etmesi ile 13 Kasım 2023'te Ermenistan ve Birleşik Krallık arasında ilk kez Stratejik Diyalog'un gerçekleşmesi⁹⁶ ve 28 Kasım 2023'te Ermenistan ile Birleşik Krallık arasında 2023-2024 savunma işbirliği anlaşmasının imzalanması⁹⁷ **Ermenistan'ın Batı açılımında kararlı olduğunun en önemli göstergeleri arasındadır.**

4.2. YUNANİSTAN VE GKRY İLE DERİNLEŞEN İLİŞKİLER

Ermenistan'ın askeri işbirliğini artırdığı ülkeler arasında Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) de yer almaktadır. Ermenistan'ın **10 Temmuz 2020'de kabul ettiği Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde** yer alan Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile ilişkiler ile ilgili Ermenistan Güvenlik Konseyi Sekreteri Armen Grigoryan şu ifadeleri kullanmıştır: *"2007 ile karşılaştırıldığında Yunanistan ve Kıbrıs ile üçlü işbirliği yeni ifade edilen bir önceliktir."*⁹⁸ Bu 3 ülke arasındaki işbirliği II. Karabağ Savaşı'nda da kendisini göstermiştir. Azerbaycan BM nezdindeki daimi temsilcisi Yaşar Aliyev, BM Genel Sekreterine 18 Kasım 2020 tarihinde yazdığı mektupta II. Karabağ Savaşı'nda Ermenistan tarafından Karabağ'a Irak, Suriye, Lübnan'dan gelen PKK/YPG'li teröristleri taşıyan uçakların Yunanistan'a ait olduğunu

⁹² "FM Mélanie Joly inaugurates Canadian embassy in Yerevan". ARMENPRESS, 25.10.2023,

<https://armenpress.am/eng/news/1122790.html> erişim tarihi: 23.11.2023

⁹³ "Canada doesn't rule out sanctioning Azerbaijan". 27.09.2023, <https://armenpress.am/eng/news/1120640.html> erişim tarihi: 22.11.2023

⁹⁴ "Kanada Dışişleri Bakanı: Azerbaycan'a karşı olası yaptırımlar gündemde". 25.10.2023,

<https://www.ermenihaber.am/tr/news/2023/10/25/Kanada-D%C4%B1%C5%9Fi%C5%9Fleri-Bakan%C4%B1-Azerbaycan-yapt%C4%B1r%C4%B1mlar/260032> erişim tarihi: 23.11.2023

⁹⁵ "Prime Minister Nikol Pashinyan received Bruno Kahl". 24.11.2023,

<https://www.1lurer.am/en/2023/11/24/Prime-Minister-Nikol-Pashinyan-received-Bruno-Kahl/1035776> erişim tarihi: 26.11.2023

⁹⁶ "United Kingdom - Armenia Strategic Dialogue: Joint Statement, November 2023". 14.11.2023,

<https://www.gov.uk/government/news/united-kingdom-armenia-strategic-dialogue-joint-statement-november-2023> erişim tarihi: 26.11.2023

⁹⁷ Siranush Ghazanchyan, "Armenia, UK sign 2023-2024 defense cooperation plan". Public Radio of Armenia, 29.11.2023, <https://en.armradio.am/2023/11/29/armenian-uk-sign-2023-2024-defense-cooperation-plan/> erişim tarihi: 30.11.2023

⁹⁸ Armen Grigoryan, "Armenia Adopts New National Security Strategy". 27.07.2020,

<https://jamestown.org/program/armenia-adopts-new-national-security-strategy/> erişim tarihi: 23.11.2023

bildirmiştir.⁹⁹ Eylül ve Ekim aylarında **Olympus Airways** uçakları bu konuda faaliyet göstererek 100'lerce kişiyi taşımıştır.¹⁰⁰

United Nations A/75/625-S/2020/1161

 **General Assembly
Security Council** Distr.: General
4 December 2020
Original: English

General Assembly Seventy-fifth session Agenda items 35, 40, 70, 71, 72, 86 and 114 Protracted conflicts in the GUAM area and their implications for international peace, security and development The situation in the occupied territories of Azerbaijan Elimination of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance Right of peoples to self-determination Promotion and protection of human rights The rule of law at the national and international levels Measures to eliminate international terrorism	Security Council Seventy-fifth year
---	--

**Letter dated 18 November 2020 from the Permanent
Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to
the Secretary-General**

Further to my letter dated 5 October 2020 (A/75/497-S/2020/982), I hereby transmit the report on the use of foreign terrorist fighters by the Republic of Armenia in its recent aggression against the Republic of Azerbaijan (see annex).^{*} Additional photo evidence and the list of foreign nationals involved in Armenian forces and terrorist groups unlawfully deployed in the occupied territories of Azerbaijan are available from the Permanent Mission of Azerbaijan upon request.

I should be grateful if you would have the present letter and its annex circulated as a document of the General Assembly, under agenda items 35, 40, 70, 71, 72, 86 and 114, and of the Security Council.

(Signed) Yashar Aliyev
Ambassador
Permanent Representative

* Circulated in the language of submission only.

20-16344 (E) 081220

Please recycle

⁹⁹ Kürşad Zorlu, “Ermenistan PKK ile işbirliği yaparken uçaklar da Yunanistan’dan gelmiş!”, *Habertürk*, 11.12.2020, <https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-kursad-zorlu/2899435-ermenistan-pkk-ile-isbirligi-yaparken-ucaklar-da-yunanistandan-gelmis> erişim tarihi: 23.11.2023

¹⁰⁰ agm.

Şekil 6. Azerbaycan'ın BM nezdindeki daimi temsilcisi Yaşar Aliyev'in 18 Kasım 2020 tarihinde BM Genel Sekreterine konu ile ilgili yazdığı mektup¹⁰¹

Ayrıca II. Karabağ Savaşı döneminde Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, *“Ermenistan’da PKK /YPG’lilerin varlığına ilave olarak Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’nin bir Korgeneralinin bölgede olduğu ve Ermeni milisleri, PKK/YPG terör örgütü mensuplarını ve farklı ülkelerden paralı askerleri eğittiği bilgileri mevcuttur.”* ifadeleri yer almıştır.¹⁰² Üç ülke arasındaki ilişkilerin giderek güçlenmesi ile **11 Mayıs 2022**’de Erivan’da Ermenistan-Yunanistan-GKRY arasında askeri işbirliği eylem planı,¹⁰³ **5 Temmuz 2023**’te de üçlü askeri işbirliğinin yıllık programı imzalanmıştır.¹⁰⁴ Ayrıca üç ülkenin Özel Kuvvetleri Yunanistan’ın Attika Bölgesinde 6-10 Kasım 2023 tarihlerinde üçlü ortak askeri tatbikat gerçekleştirmiştir.¹⁰⁵

¹⁰¹ agm.; 13 sayfalık mektubun tam metni için bkz: “Letter dated 18 November 2020 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General”. *United Nations Digital Library*, 18.11.2020, <https://digitallibrary.un.org/record/3894005> erişim tarihi: 23.11.2023

¹⁰² “PKK’lıların yanında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Korgenerali var”. *Savunma Sanayi Dergilik*, 16.10.2020, <https://www.savunmasanayiidergilik.com/tr/HaberDergilik/PKK-lilarin-yaninda-Guney-Kibris-Rum-Yonetimi-Korgenerali-var> erişim tarihi: 23.11.2023

¹⁰³ “Armenia-Greece-Cyprus action plan for military cooperation signed in Yerevan”. *ARKA News Agency*, 11.05.2022, https://arka.am/en/news/politics/armenia_greece_cyprus_action_plan_for_military_cooperation_signed_in_yerevan/ erişim tarihi: 23.11.2023

¹⁰⁴ “Armenia, Greece, Cyprus sign annual trilateral military cooperation plan”. *ARMENPRESS*, 05.07.2023, <https://armenpress.am/eng/news/1114783.html> erişim tarihi: 23.11.2023

¹⁰⁵ “Special forces of Armenia, Greece and Cyprus hold joint drills”. *ARMENPRESS*, 13.11.2023, <https://armenpress.am/eng/amp/1124037> erişim tarihi: 23.11.2023

Şekil 7. Ermenistan-Yunanistan-GKRY Özel Kuvvetlerinin Yunanistan'ın Attika Bölgesinde 6-10 Kasım 2023 tarihlerinde üçlü ortak askeri tatbikattan fotoğraf¹⁰⁶

Ermeni-Rum lobisinin hem ABD hem AB hem de Rusya'da aktif olduğu da gözden kaçmamalıdır. Bugün özellikle Batı'nın Azerbaycan'a yönelik baskısının sebeplerinden biri de Azerbaycan'ın Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni tanıma olasılığıdır. Hatırlanacağı üzere Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ekim ayında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ersin Tatar ile görüşme gerçekleştirmiştir.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Zümrüd Paşkin, "Ermənistan, Yunanistan və Kipr xüsusi təyinatlılarının birgə təlimi keçirilib - FOTO". APA, 13.11.2023, <https://apa.az/mdb-olkeleri/ermenistan-yunanistan-ve-kipr-xususi-teyinatlilarinin-birge-telimi-kecirilib-foto-795164> erişim tarihi: 23.11.2023

¹⁰⁷ Ruslan Rehimov, "KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'le görüştü". Anadolu Ajansı, 14.10.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kktc-cumhurbaskani-tatar-azerbaycan-cumhurbaskani-aliyevle-gorustu/3019809> erişim tarihi: 23.11.2023

Şekil 8. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ersin Tatar'ın 14 Ekim 2023 tarihli görüşmesi¹⁰⁸

Karabağ'ın uzun süre Ermenistan tarafından işgalde bulunması Azerbaycan'ın KKTC'yi bağımsız bir devlet olarak tanımasındaki en önemli engellerden biri olmuştur. Ancak buna rağmen Azerbaycan KKTC'yi tanımak için yakın tarihte bazı adımlar gerçekleştirmiştir. **Azerbaycan Halkının Ulu Önderi Haydar Aliyev'in Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Yüksek Meclis Başkanlığını yaptığı 1992 yılında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Parlamentosu KKTC'nin tanınması yönünde karar alsa da parlamentonun kararı halkın iradesi dışında bir hukuki geçerlilik kazanamamıştır.**¹⁰⁹ Bununla birlikte İlham Aliyev döneminde Azerbaycan tarafından KKTC'ye gayriresmi uçak gönderilmiş ve özellikle işadamları vasıtasıyla ilişkiler kurulmuş ancak bu dönem AB Parlamentosu yetkililerinin **“Azerbaycan KKTC'yi tanırsa AB ülkeleri de Karabağ'ı tanır”** tehditi karşısında bu süreç durdurulmuştur.¹¹⁰ Yunanistan Azerbaycan'ın bu hamlesine karşı Atina'da bulunan Azerbaycan Büyükelçiliği vasıtasıyla Azerbaycan'a nota vermiş ve missilleme olarak

¹⁰⁸ “Ersin Tatar Prezident İlham Əliyevi təbrik edib”. *Report*, 10.2023, <https://report.az/xarici-siyaset/ersin-tatar-prezident-ilham-eliyevi-tebrik-edib2/> erişim tarihi: 26.11.2023

¹⁰⁹ Turgut Turhan, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti-Azerbaycan İlişkileri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60(1), (2011): s.180.

¹¹⁰ Kürşad Zorlu, *Türk Dünyası Güncesi*. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020): s.67.

Yunanistan ve GKRY'nin Yukarı Karabağ'a direkt uçuş başlatabileceği ifade edilmiştir.¹¹¹ Buna ek olarak Yunanistan'ın telekomünikasyon alanındaki en önemli şirketlerinden biri olan Intracom da Ermenistan'da ve Ermenistan işgalinde bulunan Azerbaycan topraklarında faaliyet gösteren Vivacell isimli Ermeni mobil iletişim şirketi ile işbirliğine girmiş ve bu çerçevede adımlar atarak Ekim 2005'te Dağlık Karabağ'da ofis açma kararı almış ayrıca Vivacell'in gelişimi için 22,8 milyon Eoru'luk yatırım yapma kararı almıştır.¹¹² Bu dönemde AB'nin de bu durumdan rahatsız olduğu ve Azerbaycan karşıtı faaliyetlerde bulunduğu görülmüştür. Dönemin Azerbaycan Başbakan Yardımcısı Ali Hasanov konu ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: *"Türkiye'nin Kıbrıs'ı tanımamızı beklemeye hakkı var. Biz bunu anlıyoruz. Sanmayın ki Kıbrıs bize göre sizden az önemlidir. Sizin devletinizi yönetenler şunu çok iyi bilirki bugün bir tek Azerbaycan Kuzey Kıbrıs'ı tanırsa, 15 devlet Dağlık-Karabağ tanıyacak. Bunu koyun terazinin gözüne. Türkiye onu istemez."*¹¹³ Buradan da net görüldüğü gibi bugünkü yeni süreçte de **Batı, Azerbaycan'ın KKTC'yi tanımasını önlemek için faaliyet gösterecektir.**

İslam Konferansı Örgütü ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı gibi kuruluşlarda gözlemci üye olan KKTC'nin aynı zamanda Türk dünyası için kritik kuruluşlar olan Türk Devletleri Teşkilatı ve Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı'na gözlemci üye olması da Azerbaycan ve KKTC ilişkileri açısından önem taşımaktadır. **Bugünkü konjonktürde, Yunanistan-Ermenistan-GKRY blokunun olası Azerbaycan-Türkiye-KKTC blokuna karşı olduğu ve bu blokun kurulmasına karşı Batı'daki Ermeni ve Rum diasporasının gücünü kullanarak AB'nin de bu konuda tedbirler alması için faaliyet göstereceği görünmektedir. Bu bağlamda Batı'nın Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı destekleme sebeplerinden biri de Azerbaycan'ın KKTC'yi tanımasını önlemektir.**

4.3. RUSYA İLE KIRILGAN İLİŞKİLER

Bugünkü süreçte Ermenistan ile Rusya arasındaki ilişkilerin 1991'den bu yana ilk kez bu kadar kırılgan hale geldiği görülmektedir. Ermenistan Başbakanı son açıklamasında **"Rusya'yi dost ülke olarak gördüklerini"**¹¹⁴ ifade etse de Ermenistan'ın bazı eylemleri Paşinyan'ın bu açıklaması ile ters düşmektedir. Uluslararası Ceza Mahkemesi, Ermenistan'ın Roma Tüzüğü'nü

¹¹¹ Okan Yeşilot, *Ateş Çemberinde Azerbaycan*. (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021): s. 208.

¹¹² Okan Yeşilot, *Ateş Çemberinde Azerbaycan*, s.208.

¹¹³ Saliha Çolak, "Azerbaycan KKTC'yi tanıyamaz çünkü...". *Habertürk*, 23.07.2011, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/650735-azerbaycan-kktcyi-taniyamaz-cunku> erişim tarihi: 23.11.2023

¹¹⁴ "Armenia PM: We consider Russia our friendly country". 24.11.2023, <https://news.am/eng/news/794295.html> erişim tarihi: 24.11.2023

onayladığını doğrulayan belgeleri resmen teslim ettiğini ve Ermenistan'ın 1 Şubat 2024 tarihinde Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne tam üye olacağını açıklamıştır.¹¹⁵ Ermenistan, bunun **“Rusya’ya karşı bir adım olmadığını”** ifade etse de¹¹⁶ Kremlin Sözcüsü Dmitriy Peskov Eylül ayında yaptığı açıklamada Ermenistan'ın Roma Tüzüğü'nü imzalama niyetini **“son derece düşmanca”** olarak nitelemiştir.¹¹⁷ Ermenistan, Rusya'ya olan bağımlılığını siyasi ve askeri güvenlik açısından olduğu kadar ekonomik ve enerji açısından da azaltmayı hedeflemektedir. Ermenistan Parlamentosu Başkan Yardımcısı Hakob Arshakyan 28 Kasım 2023'te gerçekleşen Ermenistan Enerji Haftası'nda yaptığı konuşmada *“Enerji sektöründe yatırımlar için uygun ortamın yaratıldığının ve bunun sonucunda ülkenin enerji güvenliği ve enerji bağımsızlığı seviyesinin daha da arttığının altını çizebiliriz.”*¹¹⁸ açıklamasında bulunmuştur. Ermenistan'ın bu konuda yöneldiği ilk devletlerden biri İran'dır. 1 Kasım 2022'de iki ülke arasında enerji alanında mutabakat zaptı imzalanmış ve bu mutabakata göre iki ülke arasında devam eden doğalgaz ve elektrik takas anlaşmasının 2030'a kadar uzatılmasına karar verilmiştir.¹¹⁹ Şunu da belirtmek gerekir ki 2004'te İran ve Ermenistan arasında doğal gaz ve elektrik takasına dayanan 20 yıllık anlaşma imzalanmış ve bu anlaşmaya göre İran, Ermenistan'a doğal gaz ihraç ederken Ermenistan, İran'a elektrik enerjisi ihraç etmektedir.¹²⁰ Ermenistan'ın Rusya'ya karşı dikkat çekici adımlarından biri de eğitim alanında olmuştur. Ermenistan'da bakanlık kararıyla Rusya'nın Ermenistan'a bağışladığı ders kitaplarının dağıtımını durdurulmuştur.¹²¹

Son günlerde Ermenistan'ın Aralık ayında Rusya'nın Sankt-Peterburg şehrinde gerçekleşecek BDT'nin gayri resmi ve Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) resmi zirvesine katılıp katılmaması konusu gündemdedir. Rusya Devlet Başkanı Yardımcısı Yuriy Uşakov konu ile ilgili *“Ermenistan yetkililerinin bu toplantılara geleceğine inandığını”* belirtmiştir.¹²² Konu ile ilgili

¹¹⁵ “Armenia to become full member of ICC on February 1, 2024 — statement”. TASS, 15.11.2023, https://tass.com/world/1707803?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com erişim tarihi: 22.11.2023

¹¹⁶ age.

¹¹⁷ “Russia does not support Armenia’s intent to sign Rome Statute — Kremlin”. TASS, 28.09.2023, <https://tass.com/politics/1681837> erişim tarihi: 22.11.2023

¹¹⁸ “Armenia creates convenient environment for investments in energy sector – Vice Speaker of Parliament”, ARMENPRESS, 28.11.2023, <https://armenpress.am/eng/news/1125079.html> erişim tarihi: 28.11.2023

¹¹⁹ “İran ile Ermenistan Enerji Alanında Mutabakat Zaptı İmzalandı”. 01.11.2022, Mehr News, <https://tr.mehrnews.com/news/1905611/%C4%B0ran-ile-Ermenistan-enerji-alan%C4%B1nda-mutabakat-zapt%C4%B1-imzaland%C4%B1> erişim tarihi: 28.11.2023

¹²⁰ “İran ile Ermenistan Enerji Alanında Mutabakat Zaptı İmzalandı”. 01.11.2022, Mehr News, <https://tr.mehrnews.com/news/1905611/%C4%B0ran-ile-Ermenistan-enerji-alan%C4%B1nda-mutabakat-zapt%C4%B1-imzaland%C4%B1> erişim tarihi: 28.11.2023

¹²¹ “Yury Vorobiev: Distribution of textbooks donated by Russia has been suspended in Armenia”. 16.11.2023, <https://news.am/eng/news/792834.html> erişim tarihi: 22.11.2023

¹²² “Moscow counts on Armenian PM’s presence at CIS, EAEU summits in St. Petersburg — aide”. TASS, 23.11.2023, <https://tass.com/politics/1711021>

Ermenistan Parlamento Başkanı Alen Simoyan şu açıklamalarda bulunmuştur: “*Şu anda bir karar yok. Ama ben şahsen Ermenistan’ın AEB başkanlığını üstlenmesi için katılması gerektiğine inanıyorum, çünkü biz bu örgütün başkanlığını üstleniyoruz. Ve şu anda ekonomik ortamımızı güvence altına alıyor.*”¹²³. Bu açıklamalar çerçevesinde görünen o ki Ermenistan tarafı şimdilik bu toplantılara katılmaya daha yakın durmaktadır. Ayrıca her ne kadar şimdi ilişkileri kötü olsa da Rusya bölgedeki tarihsel müttefiğine diplomatik yollarla mesaj vermeyi sürdürecektir. Unutulmaması gereken noktalardan biri de şu ki **bugün Rusya’nın karşı olduğu Ermenistan devleti değil Ermenistan Hükûmeti’nin Batı yanlısı politikalarıdır**. Ancak bugünkü konjonktürde Ermenistan Hükûmeti’nin Batı ile başlattığı bu açılımı bir anda kesmesi ve yeniden Rusya’ya yönelmesi de şu şartlarda pek mümkün görünmemektedir.

Gelinen süreçte Ermenistan’ın Rusya’ya karşı Batı ile işbirliğine üstünlük verdiği görünen bir gerçektir. **Ancak bugünün koşulları altında Ermenistan’ın tam anlamıyla Rusya’yı karşısına alması Ermenistan için büyük sorunları beraberinde getirebilir**. Bugün Ermenistan’ın Rusya’ya birçok alanda bağımlı olduğu görülmektedir. Ana hatları ile incelediğimiz zaman Ermenistan’ın güvenlik alanında fiili olarak Rusya’nın himayesi altında olduğu ve aynı zamanda Rusya’nın Ermenistan’ın en büyük ticari ortağı ve en büyük yabancı yatırımcısı olduğu görülmektedir.¹²⁴ Kafkasya’da güç kaybetmenin Karadeniz ve Hazar’ı da kaybetmek anlamına geldiğini bilen Rusya, Ermenistan ile 26 Eylül 2000’de “21. Yüzyılda Rusya-Ermenistan Stratejik İşbirliği Deklarasyonu”nu imzalamıştır.¹²⁵ Ek olarak, Ermenistan’ın KGAÖ’ye üye olması, Rusya ile 30 Kasım 2016 tarihinde **ortak ordu grubu** oluşturulmasına dair anlaşma imzalaması önemlidir. 1992’den günümüze kadar Ermenistan’ın Gümrü şehrinde bulunan 102. askeri Rus üssünün Rusya ile Ermenistan arasında **20 Ağustos 2010’da** imzalanan anlaşma ile Ermenistan’da bulunma süresinin **2044’e** kadar uzatıldığı ve sorumluluğunun bütün Ermenistan’ı kapsadığı, ayrıca bu üssün Rusya’nın Güney Kafkasya’da çıkarlarını ve Ermenistan’ın Türkiye ve İran ile olan sınırlarını korumak görevini yürüttüğü de unutulmamalıdır.¹²⁶ Bununla birlikte Rusya 1997’de Ermenistan’a bir milyar dolarında

¹²³ “Speaker of Parliament in favor of Armenia attending EEU summit”. ARMENPRESS, 28.11.2023, <https://armenpress.am/eng/news/1125092.html> erişim tarihi: 28.11.2023

¹²⁴ Ahmet Sapmaz, “Rusya Federasyonu’nun Kafkasya Politikası: Bütüncül Bakış”, s.268

¹²⁵ Oğuzhan Ergün&Vefa Kurban. *Jeopolitik Şekillendirme ve Türk Rus İlişkileri*. (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020); s. 113-115.

¹²⁶ Ahmet Sapmaz, age, s.268-269.

değerinde silah hibe etmiş ve Ermenistan **2011-2020 yılları arasında silah ithalatının yüzde 94'ünü Rus askeri pazarından temin etmiştir.**¹²⁷

Ermenistan enerji açısından da Rusya'ya büyük ölçüde bağlı durumdadır. Her ne kadar son dönem Ermenistan bu konuda İran ile işbirliğini artırsa da Rusya hala bu konuda ön plandadır. Ermenistan Rusya'dan ağırlıklı olarak doğal gaz satın almakla birlikte Rusya, Ermenistan'da üretilen enerjinin yüzde 30'unu ve Ermenistan'ın yüzde 45 elektriğini üreten çok kritik Metzamor Nükleer Santralının işletimini sağlamaktadır.¹²⁸ Şunu da belirtmek gerekir ki sismik olarak aktif olan bir bölgede yerleşen bu santralden olası bir deprem felaketi sonrasında radyasyon sızması beklenmektedir ki bu da Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, İran, Rusya, Türkiye ve Güney Avrupaya kadar uzanan coğrafyada en az 1,5 milyon insanın hayatını etkileyebilir.¹²⁹ Bu gibi faktörler incelendiğinde Ermenistan'ın Rusya ile ilişkileri yakın vadede tamamiyle koparması pek mümkün gözükmemektedir.

Ermenistan'ın Batı ile yakınlığı karşısında Rusya'nın da çok sessiz kalması beklenmemektedir. Bugün devam eden Rusya-Ukrayna savaşının sonuçları bölgedeki süreci de büyük oranda etkileyecektir. Rusya'da yaşayan Ermeni diasporasının önemli isimlerinden biri olan medya menajeri Aram Gabrielyan'ın Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ile ilgili Ağustos 2023'teki şu açıklamaları da unutulmamalıdır: *“Başbakan Nikol Paşinyan, yakın zamanda “Nemesis” geleneğinde bir intikam operasyonuna gireceğinden emin olabilir. Bundan hiçbir koşulda kaçınamayacaktır.”*¹³⁰ Bu açıklamalar, Paşinyan'ın Batı yanlısı politikalarının Rusya ile yakın olan Ermeni gruplarını rahatsız ettiğini açıkça gösteren faktörlerden biridir. **Ermenistan hükûmetinin Batı ile Rusya arasında denge kuramaması durumunda Ermenistan'da olası bir iç karışıklık ve iç savaş mümkündür.** Yukarıda bahsi geçen ASALA ve VOMA terör örgütlerinin bölge üzerinde etkin olmak isteyen güç odaklarının kontrolüne geçmesi durumunda bölge güvenliği tehlike altına girerken Ermenistan hükûmeti de büyük bir güvenlik tehdidi ile karşı karşıya kalacaktır. **Ayrıca Ermenistan'ın Batı'ya endekslenmesi sonucunda Batı'daki bazı devletlerin kışkırtması ile Azerbaycan'a karşı**

¹²⁷ Ahmet Sapmaz, age, s.269.

¹²⁸ Rovshan Ibrahimov, “Armenian Energy Sector: A General Overview”. *Bilge Strateji* 22, Kasım 2021, s.19-21.

¹²⁹ “Metsamor tehlikesi: Ermenistan Fukushima faciasını tekrarlamak istiyor? - VIDEO”, 07.10.2023, <https://oxu.az/world/787103> erişim tarihi: 28.11.2023

¹³⁰ Elçin Xalidbəyli, “Paşinyanı da Priqojinin taleyi gözleyir: Erməni diasporu "düyməyə" basdı, terroru anons etdi”. *Musavat*, 27.08.2023, https://www.musavat.com/news/pasinyani-da-priqojinin-taleyi-gozleyir-ermeni-diasporu-duymeye-basdi-terroru-anons-etdi_1001264.html?d=1 erişim tarihi: 28.11.2023

herhangi bir olası provokasyona kalkışması Ermenistan için büyük yıkımı da beraberinde getirebilir.

5. AKTÖRLERİN ZENGİZUR KORİDORU'NA BAKIŞI

Bugünkü süreçte ABD ve AB için ilk duraklardan biri Ermenistan'dır. Bu bağlamda bölgesel ve bölge dışı bazı aktörlerin Zengezur Koridoru'na bakışı ve bu ülkelerin mevcut konjonktürde Azerbaycan ve Ermenistan'a bakışları incelenecektir.

5.1. ABD'NİN ZENGİZUR KORİDORU'NA BAKIŞI

Son dönemde ABD Ermenistan'a destek açıklamaları yaparken, Azerbaycan'a karşı ise söylem ve eylemlerini sert bir üslupla gerçekleştirmektedir. Bu çerçevede en göze çarpan açıklama ABD'nin Avrupa ve Avrasya İşlerinden Sorumlu Dışışleri Bakan Yardımcısı James O'Brien tarafından gelmiştir. O'Brien, *"19 Eylül olaylarından sonra barış müzakerelerinde ilerleme sağlanana kadar Azerbaycan'la hiçbir şeyin normal olmayacağını açıkça belirttik"* ifadelerini kullanarak *"ABD'nin Azerbaycan'a askeri ve diğer yardımların askıya aldığı"* ve *"bazı üst düzey ziyaretleri iptal ettiğini"* dile getirmiştir.¹³¹ Bu açıklamalar ABD'nin Azerbaycan'ın 19 Eylül tarihinde gerçekleştirdiği anti terör operasyonuna tepkisinin yansımasıdır.

Şunu da belirtmek gerekir ki ABD Azerbaycan arasındaki ilişkiler 1991'den günümüze istikrarlı olmamıştır. Özellikle, 1992 yılında ABD'nin haksız gerekçelerle Azerbaycan'a karşı 907 sayılı kararı uygulaması iki ülke arasındaki ilişkilerde en büyük krizlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak 11 Eylül 2001 sonrası ABD-Azerbaycan ilişkileri düzenlemeye başlamış ve 907 sayılı karar şartlı olarak askıya alınmıştır. ABD'nin son süreçte Azerbaycan'a karşı olan tepkisinin artmasında bazı sebepler mevcuttur. **İlk olarak**, ABD, Rusya'nın tarihsel müttefiği olan Ermenistan'da güçlenerek Güney Kafkasya'da Rusya'ya karşı bir cephe açmayı hedeflemektedir. **İkinci olarak**, ABD'de demokratların Ermeni-Rum lobisi ile güçlü ilişkilerinin olması ABD Hükûmetini sert adımlar atmaya mecbur etmektedir. Batı yanlısı politikalara üstünlük veren Paşinyan'ın Azerbaycan'ın Karabağ'daki başarılı operasyonu ile ayrılıkçı sözde devletin tesliminin gerçekleşmesi sonrasında Ermenistan'ın radikal milliyetçi

¹³¹ "В Госдепе заявили о приостановке оказания военной и иной помощи Азербайджану". TASS, 15.11.2023, <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/19291847> erişim tarihi: 20.11.2023

gruplarınca hedef alınması nedeniyle iktidarını kaybetme tehlikesi mevcuttu. Bu da açık desteğin **üçüncü** nedenidir.

Diğer taraftan ABD ile Ermenistan askeri birlikleri Ermenistan topraklarında 11-20 Eylül 2023 tarihlerinde “Eagle Partner 2023” tatbikatını gerçekleştirirken Azerbaycan’ın antiterör operasyonu gerçekleştirmesi Ermenistan’ı yeni provokasyonlara hazırlayan Batı’ya bir mesaj olarak da değerlendirilebilir. Sürecin devamında ABD Senatosu Azerbaycan’a yardımı askıya alan ve Azerbaycan’a yardımla ilgili yetkilerden feragat edilmesini sağlayan S.3000 yasa tasarısını onaylamıştır.¹³²

James O’Brien’in açıklamalarına Azerbaycan Dışişleri Bakanlığının cevabı sert olmuştur. Açıklamada “*ABD tarafının 907’nci değişikliğin uygulanmasının geçici olarak durdurulmasına yönelik bu kayıtsız tutumu Azerbaycan’a yönelik kötü niyetli bir hamledir.*” vurgusu yapılmıştır. Ayrıca “*Bu koşullar altında 20 Kasım 2023’te Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları düzeyinde gerçekleşmesi önerilen toplantının Washington’da yapılmasını mümkün görmediğimizi belirtmek önemlidir*” diye belirtilmiştir.¹³³ ABD’nin Azerbaycan’daki eski büyükelçisi ve analist Matt Bryza konu ile ilgili açıklamasında “*ABD Dışişleri Bakanlığı’nın Avrupa ve Avrasya İşlerinden Sorumlu Yardımcısı James O’Brien’in, Azerbaycan’ın daha saldırgan bir politika izlediğini söylemesi üzücüdür ve bu Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı’nın protestosunu hak ediyor.*” ifadelerine yer vermiştir.¹³⁴ Azerbaycan karşıtı politikalarını devam ettiren ABD Senatosu’nun “**2023 Yılı Ermenileri Savunma Yasası**” kabul edilmiş ve buna karşı Azerbaycan Parlamentosu’nda 21 Kasım 2023 tarihinde gerçekleştirdiği toplantıda bu yasaı sert bir şekilde kınayan bildiri kabul etmiştir.¹³⁵

ABD’yi bölgede rahatsız eden gelişmelerden biri de **Azerbaycan ile İran arasında yeni ulaşım yolunun açılması çalışmalarıdır**. James O’Brien, 15 Kasım 2023 tarihli açıklamasında “*Herhangi bir koridor ancak Ermenistan’ın anlaşmasıyla oluşturulmalıdır. Aksi takdirde kuvvet kullanılarak veya İran’ın katılımıyla oluşturulacak bir ulaşım koridoru sert tepkiyle*

¹³² Kəmalə Mustafayeva, “ABŞ Senatı Azərbaycana yardımı dayandıran qanun qəbul edib”. *Report*, 16.11.2023, <https://report.az/xarici-siyaset/senat-azerbaycana-yarimin-dayandirilmasini-nezerde-tutan-qanun-qebul-edib/> erişim tarihi: 20.11.2023

¹³³ Detaylı bilgi için bkz: Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi, “No:654/23, ABŞ dövlət katibinin köməkçisi Ceyms O’Braynın Nümayəndələr Palatasının Xarici İşlər Komitəsinin Avropa üzrə alt komitəsinin dinləmələrində verdiyi əsassız açıqlamalarına dair şərh”. <https://mfa.gov.az/az/news/no65423> erişim tarihi: 20.11.2023

¹³⁴ “ABŞ-li diplomat: “Azərbaycan XİN haqlıdır””. 17.11.2023, <https://oxu.az/politics/804487> erişim tarihi: 20.11.2023

¹³⁵ Bildirinin tam metni için bkz: “Milli Məclis ABŞ Senatının ermənilərin müdafiə aktı ilə bağlı bəyanat qəbul edib - TAM MƏTN - YENİLƏNİB-3”. *Report*, 21.11.2023, <https://report.az/xarici-siyaset/azerbaycan-parlamenti-abs-senatinin-ermenilerin-mudafie-akti-ile-bagli-beyanat-qebul-edecek/> erişim tarihi: 22.11.2023

karşılacaktır.” diye belirterek “Rusya ve İran’la ilişkiler etrafında inşa edilecek bir geleceğin Ermenistan ve Azerbaycan hükümetleri için istikrarsız ve istenmeyen olacağını düşünüyorum.” eklemesinde bulunmuştur.¹³⁶ Bu açıklamalardan net bir şekilde görüldüğü gibi **ABD bölgede Zengezur Koridoru’nun açılmasına karşı değildir. ABD’nin burada karşı olduğu esas nokta Zengezur Koridor’unda Rusya’nın aktif olmasıdır.**

10 Kasım 2020 tarihli ateşkes mutabakatında Azerbaycan’ın batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında kurulacak ulaşım yolunun güvenliğinin Rusya Federasyonu’nun Sınır Güvenlik Servisi tarafından sağlanacağı belirtilmiştir.¹³⁷ 28 Kasım 2023’te ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken’in Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’i aramasıyla yapılan telefon görüşmesinde, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev “*ABD’nin Azerbaycan’la ilgili son açıklamaları ve attığı adımlar Azerbaycan-ABD ilişkilerine ciddi zarar vermiştir.*” açıklamasında bulunmuştur.¹³⁸ Görüşmede ABD Dışişleri Bakanı Blinken, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’den Azerbaycan ile ABD arasında ilişkilerin normalleştirilmesi amacıyla ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı James O’Brien’in Aralık ayında Azerbaycan’ı ziyaret etmesini istemiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev de James O’Brien’in ziyaretini Azerbaycan’ın üst düzey yetkililerinin ABD’ye ziyaretlerine ilişkin haksız yasağın kaldırılması şartıyla kabul etmiş ve Blinken da bu şartı kabul etmiştir.¹³⁹ Bu süreç ile birlikte 7 Aralık 2023 tarihinde ABD’nin Avrupa ve Avrasya İşlerinden Sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı James O’Brien Azerbaycan’ı ziyaret ederek Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile görüşme gerçekleştirmiş ve görüşme sonunda O’Brien “X” uygulamasındaki hesabından şu açıklamalarda bulunmuştur: “*Bakü’de olumlu ve yapıcı görüşmelerde bulunduk. Cumhurbaşkanı Aliyev’e de söylediğim gibi, ABD, Merkez Bankası Başkanı ve Enerji Bakanı’nın ziyaretlerini memnuniyetle karşılıyor ve Bakan Blinken, barış görüşmeleri için yakında Dışişleri Bakanları Bayramov ve Mirzoyan’ı Washington’da ağırlamayı sabırsızlıkla bekliyor.*”¹⁴⁰

¹³⁶ Davit Muradyan, “After September 19, nothing will continue normally with Azerbaijan if we do not see progress on path of peace: O’Brien”. 15.11.2023, <https://www.1lurer.am/en/2023/11/15/After-September-19-nothing-will-continue-normally-with-Azerbaijan-if-we-do-not-see-progress-on-path/1030845> erişim tarihi: 22.11.2023

¹³⁷ “Azerbaycan’ın Karabağ zaferi: İşte anlaşmanın maddeleri”. TRT Haber, 10.11.2020, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/azerbaycanin-karabag-zaferi-iste-anlasmanin-maddeleri-529782.html> erişim tarihi: 20.11.2023

¹³⁸ “Antoni Blinken Prezident İlham Əliyevə zəng edib”. Report, 28.11.2023, <https://report.az/xarici-siyaset/antoni-blinken-ilham-eliyev-zeng-edib/> erişim tarihi: 28.11.2023

¹³⁹ agm

¹⁴⁰ X, “@StateEUR”. 07.12.2023, https://twitter.com/StateEUR/status/1732552763647619266?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed

ABD geri adım atarken **Azerbaycan'ın bölgedeki kazanımlarından vazgeçmeme kararlılığı, bir NATO üyesi olan Türkiye ile müttefik ilişkilerinin olması ve Türkiye'nin Azerbaycan'a olan güçlü desteği dikkate alınmıştır.** Diğer taraftan ABD'nin Azerbaycan'a karşı sert politikalar izlemesi **Azerbaycan'ın Rusya ve İran ile ilişkilerini artırmasına sebep olmaktadır.** Azerbaycan'ın ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli müttefiki **İsrail ile stratejik ortaklığının olması** ve ABD'nin Avrupa'daki en önemli müttefiki **Birleşik Krallık¹⁴¹ ile önemli ilişkilerinin olması** da ABD tarafından gözardı edilemeyecek meselelerdir. Önemli bir diğer husus ise ABD'nin tamamen Azerbaycan karşıtı politika uygulayan Fransa'nın konumuna düşerek **arabulucu rolünü kaybetmek ve Rusya'nın bölgede daha aktif olmasına sebep olmak istememesidir.**

Bugün geline nokta ABD ve AB bu koridorun Rusya tarafından kontrol edilmesini istememektedir. **Zengezur Koridoru projesi ile Rusya'nın Türkiye üzerinden yeni bir rota oluşturmasının Rusya'nın Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmesi ve Rusya'nın bu yol ile Ermenistan'a ve Türkiye'ye yeni bağlantı kurması, en önemlisi bu yolun güvenliğinin Rusya Federasyonu'nun Sınır Güvenlik Servisi tarafından sağlanması gibi faktörler ABD ve AB'yi endişelendirmektedir.**

Öte yandan ABD, bu koridor üzerinden AB'nin Hazar'a ve oradan da Orta Asya coğrafyasına bağlanacağını da dikkate alarak Rusya'nın koridor üzerinde aktif olmasını önleme çabasıdır. Nitekim ABD'nin Orta Asya üzerinde aktif politika ürettiği görülmektedir. 20 Eylül 2023 tarihinde ilk kez Orta Asya (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan)-ABD Devlet Başkanları arasında NewYork'ta **C5+1 formatı** gerçekleştirilmesi de gözden kaçmamalıdır.¹⁴²

https://www.azertar.org.tr/7Ctwterm%5E1732552763647619266%7Ctwgr%5Ef40390f6c96add3276ced9275037b6eb7c49a431%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Ffoxu.az%2Fpolitics%2F812563 erişim tarihi: 08.12.2023

¹⁴¹ Birleşik Krallık Avrupa ve Kuzey Amerika'dan Sorumlu Devlet Bakanı Kasım ayında Azerbaycan basınına yaptığı açıklamada **"Azerbaycan'la çok derin ve özel ilişkilerimiz var", "Biz Azerbaycan'ın güçlü bir müttefikiyiz ve Ermenistan'la da çok güçlü ilişkilerimiz var."** açıklamalarında bulunmuştur. Konu hakkında bkz: "Britaniyanın devlet naziri Dokerti: Bizim Azərbaycanla olduqca dərin və xüsusi əlaqələrimiz var - EKSKLÜZİV MÜSAHİBƏ". APA, 23.11.2023, <https://apa.az/foreign-policy/britaniyanin-dovlet-naziri-dokerti-bizim-azerbaycanla-olduqca-derin-ve-xususi-elaelerimiz-var-ekskluziv-musahibe-796944> erişim tarihi: 28.11.2023

¹⁴² Alisha Shafiq, "President Biden hosts historic C5+1 Presidential Summit". *The Diplomatic Insight*, 20.09.2023, <https://thediomaticinsight.com/president-biden-hosts-historic-c51-presidential-summit/> erişim tarihi: 28.11.2023

Şekil 9. Orta Asya-ABD Devlet Başkanları arasında New-York'ta gerçekleşen C5+1 görüşmesinden bir fotoğraf¹⁴³

Görünen o ki ABD günümüz jeopolitik süreçte Rusya'ya karşı Ukrayna üzerinden sürdürdüğü mücadeleyi Güney Kafkasya ve Orta Asya üzerinde de sürdürmek çabasındadır. Ek olarak, Orta Asya'nın Çin'in “**Bir Kuşak, Bir Yol**” projesinde kritik bir öneme sahip olması, ABD'yi bu bölgede aktif olmaya teşvik eden meselelerden biridir. Pasifik'te Çin ile özellikle Tayvan meselesi nedeniyle karşı karşıya gelen ABD, Çin ile mücadelesine bu bölgede de devam edecektir.

5.2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ZENGİZUR KORİDORU'NA BAKIŞI

AB, Azerbaycan'ın 19 Eylül 2023 tarihinde Karabağ'da gerçekleştirdiği anti terör operasyonunu kınamıştır.¹⁴⁴ ABD'nin Azerbaycan karşıtı politikaları Ermenistan Hükûmetini

¹⁴³ agm.

¹⁴⁴ Açıklamanın tam metni için bkz: “Azerbaijan: Statement by the High Representative on developments in Nagorno-Karabakh”. *EU Mission in Armenia*, 21.09.2023, https://www.eeas.europa.eu/euma/azerbaijan-statement-high-representative-developments-nagorno-karabakh_en?s=410283 erişim tarihi: 22.11.2023

Batı ile ilişkilerini geliştirmede cesaretlendirmektedir. **AB genel olarak açıklamalarında Ermenistan'a yakın açıklamalar vermektedir.** Bu politikalarda esas rolü Fransa üstlenmiştir. The Guardian'da yayınlanan bir makalede *“Dağlık Karabağ krizinin Batıyı Azerbaycan konusunda yeniden düşünmeye zorladığı”, “Bakü'nün yıllarca kendisini güvenilir bir güvenlik ortağı ve hayati bir ulaşım merkezi olarak tanıttmasının ardından AB ve ABD'nin öfkesini çektiği” ve “Batı'daki bazı yetkililerin Azerbaycan'a karşı yaptırım uygulanmasını düşündüğü”* ifade edilmiştir.¹⁴⁵

Ermenistan'ın Batı'daki en önemli müttefiklerinden biri olan Fransa, Ermenistan'ı silahdırmaya da devam etmektedir. 3 Ekim 2023'te Ermenistan'ı ziyaret eden Fransa Dışişleri Bakanı Catherine Colonna *“Fransa'nın Ermenistan'a askeri teçhizat yardımı sağlamayı kabul ettiğini”* ifade etmiştir.¹⁴⁶ 23 Ekim 2023'te ise Fransa ve Ermenistan Savunma Bakanları arasında askeri işbirliği anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma Ermenistan'ın Batılı bir devlet ile bu konularda yaptığı ilk anlaşma olmuştur.¹⁴⁷ Anlaşma ile ilgili Fransa Savunma Bakanı Sébastien Lecornu *“Fransa'nın Ermenistan'a üç adet GM200 radar sistemi ve Mistral kısa menzilli füzeler sağlayacağını”* ifade etmiştir.¹⁴⁸ Ermenistan Savunma Bakanı Suren Papikyan anlaşma ile ilgili olarak *“Bugünkü anlaşma, Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin savunma yeteneklerinin modernizasyonu, askeri eğitim, personel eğitimi, danışmanlık desteği ve Silahlı Kuvvetlerimiz için öncelikli olan diğer birçok hususta işbirliğini öngörüyor”* açıklamasını yapmıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Pjotr Sauer, “Nagorno-Karabakh crisis forces western rethink on Azerbaijan”. *The Guardian*, 26.09.2023, <https://www.theguardian.com/world/2023/sep/26/nagorno-karabakh-crisis-forces-western-rethink-on-azerbaijan#:~:text=As%20the%20dramatic%20images%20emerge, rethink%20their%20relationship%20with%20Azerbaijan> erişim tarihi: 20.11.2023

¹⁴⁶ “France agrees to deliver military equipment to Armenia”. *Le Monde*, 03.10.2023, https://www.lemonde.fr/en/international/article/2023/10/03/france-agrees-to-deliver-military-equipment-to-armenia_6145986_4.html erişim tarihi: 20.11.2023

¹⁴⁷ “Armenia, France Sign Military Cooperation Agreement”. 23.10.2023, <https://asbarez.com/armenia-france-sign-military-cooperation-agreement/> erişim tarihi: 20.11.2023

¹⁴⁸ agm.

¹⁴⁸ agm.

¹⁴⁹ agm.

Şekil 10. 23 Ekim 2023 tarihinde ise Fransa ve Ermenistan Savunma Bakanları arasında imzalanan askeri işbirliği anlaşması sonrası bir fotoğraf¹⁵⁰

12 Kasım 2023'te ise ilk önce sosyal medyada yayınlanan görüntülerle **Fransa'nın Gürcistan'ın Poti limanı üzerinden Ermenistan'a askeri yardım yaptığı ortaya çıkmış**;¹⁵¹ **Gürcü şirketi APM Terminals Poti de Fransız "Bastion" zırhlı araçlarının Gürcistan üzerinden Ermenistan'a geçiş yaptığını bildirmiştir.**¹⁵² Gürcistan'ın böyle bir askeri sevkiyata izin vermesi hakkında aşağıda daha detaylı incelenecektir. Bu olay sonrası Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ayhan Hacızade yaptığı yazılı açıklamada Fransa'nın Ermenistan'a silah göndermesini kınamış ve *"Ermenistan ve Fransa, bölgedeki silahlanma politikasına son vermelidir. Bu ülkelerin, bölgede barış ve işbirliğinden başka alternatif*

¹⁵⁰ Olgun Yılmaz, "Fransa'dan Ermenistan'a hava savunma sistemi tedariki". *Defence Turk*, 24.10.2023, <https://www.defenceturk.net/fransadan-ermenistana-hava-savunma-sistemi-tedariki> erişim tarihi: 28.11.2023

¹⁵¹ X, "@caucasusmonitor", 12.11.2023, <https://twitter.com/caucasusmonitor/status/1723733144833073531?t=cgn1T4bgh1sVI-KHMthUEg&s=08> erişim tarihi: 20.11.2023

¹⁵² "Bakü, Fransız zırhlı araçlarının Gürcistan topraklarından Ermenistan'a geçmesine neden "kızgın"?", *Ermenistan Kamu Radyosu*, 15.11.2023, <https://tr.armradio.am/2023/11/15/baku-fransiz-zirhli-araclarinin-gurcistan-topraklarindan-ermenistana-gecmesine-neden-kizgin/> erişim tarihi: 20.11.2023

olmadığını artık anlamaları gerekiyor.” demiştir.¹⁵³ Ek olarak, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev “Fransa’nın Güney Kafkasya’da çok yıkıcı bir rol oynadığını” belirtmiş,¹⁵⁴ Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Cumhurbaşkanlığı İdaresi Dış Politika İşleri Daire Başkanı Hikmet Hacıyev de konuyla ilgili Avrupa kurumlarının Azerbaycan toprakları işgal altındayken hiçbir zaman adil davranmadığını, Fransa gibi bazı AB ülkelerinin Ermenistan’ı askerileştirmeye yönelik program başlattığını vurgulamıştır.¹⁵⁵

Ermenistan’a desteğini siyasi olarak da devam ettiren Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, 5 Ekim 2023’te Granada’da gerçekleşen Üçüncü Avrupa Siyasi Topluluğu Zirvesi’nde Azerbaycan’ı hedef alan açıklamalar yapmış ancak “Azerbaycan’a yönelik yaptırımların ters etki yaratacağını”¹⁵⁶ belirterek “Avrupalı liderlerin hızlı şekilde ekonomik önlemlere başvurmak yerine Ermenistan’ı “en iyi şekilde korumak” için Azerbaycan ile krizi müzakereye devam etmesi gerektiğini” ifade etmiştir.¹⁵⁷ Aynı gün AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen de “X” uygulamasındaki hesabından yaptığı paylaşımında Ermenistan’a desteğini şu açıklamalarla ilan etmiştir: “AB Ermenistan’ın yanındadır. Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ’a yönelik askeri operasyonunu kınıyoruz. Hemen destek sağlamaya ve ikili ilişkilerimizi güçlendirmeye çalışacağız.”¹⁵⁸ AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell de 13 Kasım 2023’te AB Konseyi Dışişleri Bakanları toplantısında yaptığı açıklamalarında AB’nin Ermenistan’a askeri yardım sağlama olanaklarını değerlendirdiğini; Ermenistan toprak bütünlüğü ve egemenliğine karşı herhangi bir ihlalinin kabul edilemez olduğunu ve “ağır sonuçlara” yol açacağı konusunda Azerbaycan’ı uyardıklarını ve AB’nin, Avrupa Barış Fonu’ndan Ermenistan’a yardım sağlanmasını ve Ermenistan vatandaşlarına yönelik vizelerin serbestleştirilmesi seçeneği üzerinde çalıştıklarını ifade etmiştir.¹⁵⁹

¹⁵³ “Azerbaycan, Fransa’nın Ermenistan’a silah göndermesini kınadı”, TRT Haber, 13.11.2023, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/azerbaycan-fransanın-ermenistana-silah-gondermesini-kinadi-812264.html> erişim tarihi: 20.11.2023

¹⁵⁴ Mirmahmud Kazımoğlu, “Azərbaycan lideri Ermənistanla xəbərdarlıq edib: “Nəticə eyni olacaq””. Report, 20.10.2023, <https://report.az/xarici-siyaset/azerbaycan-prezidenti-qeydlerimizle-bagli-ermenistandan-ne-qeder-tez-cavab-alsaq-bir-o-qeder-de-yaxsi-olar/> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁵⁵ Səid Babazadə, “Hikmət Hacıyev: Avropa institutları Azərbaycan əraziləri işğalda olarkən heç vaxt ədalətli davranmayıb”. APA, 18.11.2023, <https://apa.az/foreign-policy/hikmet-haciyev-avropa-institutlari-azerbaycan-eraziləri-ışğalda-olarkən-heç-vaxt-ədələtli-davranmayıb-796054> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁵⁶ “Macron says Azerbaijan has ‘a problem with international law’”. Reuters, 05.10.2023, <https://www.reuters.com/article/eu-summit-macron-idINS8N3BB0B4/> erişim tarihi: 20.11.2023

¹⁵⁷ agm.

¹⁵⁸ X, “@vonderleyen”, 05.10.2023, <https://twitter.com/vonderleyen/status/1709985894554317195> erişim tarihi: 22.11.2023; Konu hakkında detaylı bilgi için bkz: “Joint Statement by European Commission President Ursula von der Leyen and Armenian Prime Minister Nikol Pashinyan, 5 October 2023”. 05.10.2023, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_23_4789 erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁵⁹ Armen Mirzoyan, “EU Reviewing Possible Military Aid to Armenia”. 14.11.2023, <https://hetq.am/en/article/161987> erişim tarihi: 22.11.2023

Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı konu ile ilgili açıklamasında “AB tarafının Ermenistan’ı silahlandırarak bölgemizde barış ve istikrarı engelleyen sinsi militarizasyon politikasına destek vermesi, bölgemizde yeni çatışmalara yol açan politikanın teşvik edilmesidir ve bunun sorumluluğu da aynı AB’ye aittir. Bu amaçla diğer alanların yanı sıra askeri potansiyelin güçlendirilmesini sağlayan Avrupa Barış Girişimi’nin de kullanılmasına yönelik planlar bölgedeki gerilimi artırmaya hizmet ediyor.” ifadelerine yer vermiştir.¹⁶⁰

Bugün AB’nin Ermenistan’ı desteklemesi AB’nin özellikle enerji politikalarında sorun yaratma potansiyeline sahiptir. 24 Şubat 2022’de Rusya’nın Ukrayna’ya karşı başlattığı işgal harekâtı ile Batı Rusya’ya yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Rusya’nın bu yaptırımlar karşısında vanaları kapatması AB’yi yeni pazarlara yöneltmiştir. AB Komisyonu’nun 25 Şubat 2015’te Brüksel’de yayınladığı raporda, dört ülkenin **Cezayir, Azerbaycan ve Türkmenistan** ve Orta Asya doğalgazının taşınması için güvenilir transit ülke olarak **Türkiye’nin** stratejik ortaklık çerçevesinde vurgulandığı görülmektedir.¹⁶¹ Ek olarak, Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) sistemi çerçevesinde Azerbaycan ve Türkmenistan’dan Avrupa’ya uzanan ve “Orta Koridor” diye belirtilen güvenilir ve düşük maliyetli bir rota da mevcuttur.¹⁶² Bu bağlamda AB Azerbaycan ile ilişkilerini güçlendirmeye yönelmiş ve 18 Temmuz 2022’de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile AB Komisyon Başkanı Ursula von der Leyen arasında Azerbaycan’dan AB’ye daha fazla gaz iletilmesini öngören **Stratejik Ortaklık Mutabakat Zaptı** imzalanmıştır.¹⁶³ Ursula von der Leyen bu konuda yaptığı açıklamada şu ifadelere yer vermiştir: “AB, güvenilir enerji tedarikçilerine yöneliyor. Azerbaycan da bunlardan biri. Bugünkü anlaşmayla Azerbaycan’dan AB’ye gaz arzını ikiye katlayarak Güney Gaz Koridoru’nu genişletmeyi taahhüt ediyoruz. Bu, bu kış ve sonrasındaki gaz tedarikimiz için iyi bir haber.”¹⁶⁴

Bugün gelenen noktada, AB’nin Azerbaycan karşıtı politikalarının devam etmesi halinde enerji politikalarında sorun yaşayabileceği açıktır. Azerbaycan Enerji Bakan Yardımcısı Samir Veliyev Bükreş’te düzenlenen VI. Romanya Uluslararası Gaz Konferansı’nın “Bölgesel

¹⁶⁰ Sayad Həsənlı, “Rəsmi Bakı: “Avropa İttifaqı ölkələri aqressiv separatizm meyillərindən əziyyət çəkir””. Report, 14.11.2023, <https://report.az/xarici-siyaset/resmi-baki-ai-uzv-olkeleri-aqressiv-separatizm-meyillərindən-eziyyət-cekir/> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁶¹ Cenk Pala, “Avrupa Enerji Birliği: Hala Mümkün mü?”. ANKASAM, 17.10.2022, <https://www.ankasam.org/avrupa-enerji-birligi-hala-mumkun-mu/> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁶² agm.

¹⁶³ Ruslan Rehimov, “Azerbaycan, AB’ye daha fazla doğal gaz iletecek”. Anadolu Ajansı, 18.07.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-abye-daha-fazla-dogal-gaz-iletecek/2639465> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁶⁴ Ruslan Rehimov, agm.

Güvenlik” başlıklı bakanlar panelindeki konuşmasında “Azerbaycan 2022 yılında Avrupa’ya 11,4 milyar metreküp gaz ihraç etmiş, bu hacmin 2023 yılında 12 milyar metreküpü aşması bekleniyor.” ifadelerini kullanmıştır.¹⁶⁵ AB üye ülkelerinden ve aynı zamanda Türk Devletler Teşkilatı’nın gözlemci üyelerinden biri olan Macaristan’ın Başbakanı Viktor Orban da 6 Ekim 2023 tarihinde yaptığı açıklamada “Azerbaycan kilit bir ülke, Azerbaycan olmadan enerji bağımsızlığına sahip olamayız” diyerek Azerbaycan’ın bu konuda stratejik açıdan önemli olduğunu, Azerbaycan’ın gaz tedariği olmadan AB’nin Rusya’nın fosil yakıtlarına olan bağımlılığını ortadan kaldıramayacağını açık bir şekilde vurgulamıştır.¹⁶⁶ Türkiye ve Azerbaycan ile önemli ilişkileri olan Macaristan’ın AB içerisindeki varlığı bu konuda dikkate alınmalıdır. Bugün geline süreçte Azerbaycan ile Macaristan arasında enerji alanında önemli işbirliği mevcuttur. Macaristan Dışişleri ve Dış Ticaret Bakanı Peter Szijjarto 24 Ocak 2023 tarihli açıklamasında AB için artan enerji krizi sonrası Azerbaycan’ın önemini şu ifadelerle belirtmiştir: “Yaşanan ağır enerji krizi nedeniyle Avrupa açısından Azerbaycan’ın önemi daha da arttı. Çünkü kısa ve orta vadede enerjide çeşitlendirme esas olarak Güney Kafkasya ülkesinde çıkarılan doğal gaz miktarının artırılmasıyla mümkün.”¹⁶⁷

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 29 Mart 2023 tarihinde yaptığı açıklamada, “Şu an itibarıyla TANAP’tan Macaristan’a doğal gaz verilmesi konusunda Azerbaycan ile her türlü desteği vermeye hazırız.”¹⁶⁸ ifadesini kullanması, Azerbaycan-Türkiye-Macaristan ilişkilerinin giderek daha da güçleneceğinin sinyallerini vermektedir. Son olarak Azerbaycan ile Macaristan arasında 21 Ağustos 2023’te imzalanan yeni bir anlaşma çerçevesinde Azerbaycan’dan Macaristan’a doğalgaz taşıma hacminin yaklaşık 1 milyar metreküpe çıkarılacağı bildirilmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Aynur Bayramova, “Azərbaycan VI Rumıniya Beynəlxalq Qaz Konfransında təmsil olunub”, Report, 10.11.2023, <https://report.az/energetika/azerbaycan-bu-il-avropaya-12-milyard-kubmetrden-cox-qaz-ixrac-edecek/> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁶⁶ Agnes Szucs, “Azerbaijan ‘strategically important’ for EU’s energy independence: Hungarian premier”, Anadolu Agency, 06.10.2023, <https://www.aa.com.tr/en/energy/europe/azerbaijan-strategically-important-for-eu-s-energy-independence-hungarian-premier/39034> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁶⁷ “Macaristan, Azerbaycan doğal gazının Orta Avrupa’ya ulaştırılmasını destekliyor”, TRT Avaz, 24.01.2023, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/macaristan-azerbaycan-dogal-gazinin-orta-avrupaya-ulastirilmasini-destekliyor/63cff81a01a30a12e05b1feb> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁶⁸ Mehmet Tosun&Ahmet Sertan Usul, Serkan Kaya, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: TANAP’tan Macaristan’a doğal gaz verilmesi için Azerbaycan ile her türlü desteği vermeye hazırız”, Anadolu Ajansı, 30.03.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-tanaptan-macaristana-dogal-gaz-verilmesi-icin-azerbaycan-ile-her-turlu-destegi-vermeye-haziriz/2858654> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁶⁹ “Azərbaycandan Macarıstana qaz nəqlinin həcmi təqribən 1 milyard kubmetrə çatdırılacaq”, Report, 21.08.2023, <https://report.az/energetika/azerbaycandan-macaristana-qaz-neqlinin-hecmi-teqriben-1-milyard-kubmetre-catdirilacaq/> erişim tarihi: 22.11.2023

Azerbaycan'ın Balkan ülkeleri ile de enerji alanında işbirliğini genişlettiği görülmektedir.

25 Nisan 2023'te Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ile Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Slovakya iletim sistemi operatörleri arasında imzalanan mutabakat zaptı Avrupa'ya ek gazın tedarikiyle ilgilidir.¹⁷⁰ 15 Kasım 2023'te de Azerbaycan ile Sırbistan doğalgaz alanında stratejik belgeler imzalanmıştır.¹⁷¹ Balkanlar günümüzdeki süreçte Azerbaycan açısından enerji kaynaklarının Avrupa pazarına ulaşması için **“stratejik bir kapı”** konumundadır.¹⁷² Aynı gün Avrupa Konseyi Başkanı Michel Charles'ın Dış Politika Baş Danışmanı Simon Mordue Azerbaycan Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Cumhurbaşkanlığı İdaresi Dış Politika İşleri Daire Başkanı Hikmet Hacıyev ile gerçekleştirdiği görüşme sonrasında “X” uygulamasındaki sosyal medya hesabından yaptığı paylaşımda *“Azerbaycan'ın AB için önemli bir ortak olduğunu”* ve *“AB'nin barışçıl ve müreffeh bir Güney Kafkasya'yı geliştirmek için Azerbaycan-Ermenistan normalleşmesini desteklemeğe devam edeceğini”* bildirmiştir.¹⁷³

Ukrayna Devlet Petrol ve Doğal Gaz şirketi Naftogaz'ın CEO'su Oleksiy Chernyshov'ın Ekim'deki açıklamasında Ukrayna'nın 2024 yılının sonuna Rusya ile AB'ye gaz transitine dair aralarında mevcut olan sözleşmeyi **“uzatamayacağını”**¹⁷⁴ ifade etmesi de burada kritik önem taşımaktadır. Chernyshov *“Doğal gaz ve petrol ihracatı, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı savaşında ana silahlar arasında yer alıyor.”*¹⁷⁵ diye eklemeye bulunmuş ve *“Hepimiz Ukrayna'nın çok önemli ve stratejik bir varlığa sahip olduğunu biliyoruz: ülkenin 31 milyar metreküp ile Avrupa'nın en büyüğü olan yeraltı gaz depolama tesisleri. Bu kaynak Avrupa ülkeleri tarafından kullanılabilir”*¹⁷⁶ diye belirtmiştir. Ukrayna için bu sürecin gerçekleşip-gerçekleşmemesi Rusya-Ukrayna savaşının sonucuna büyük oranda bağlı olmakla birlikte şunu belirtmek gerekir ki AB, Rus enerjisine alternatif pazarlar aramaktadır ve burada karşısına

¹⁷⁰ Burc Eruygur, “Azerbaijan inks deal for new gas supply route to Europe”. *Anadolu Ajansı*, 25.04.2023, <https://www.aa.com.tr/en/economy/azerbaijan-inks-deal-for-new-gas-supply-route-to-europe/2881467> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁷¹ Emil İsmayilov, “Azərbaycan və Serbiya arasında təbii qaz sahəsində strateji sənədlər imzalanıb - YENİLƏNİB”. APA, 15.11.2023, <https://apa.az/energy-and-industry/azerbaycan-ve-serbiya-arasında-tebii-qaz-sahesinde-strateji-senedler-imzalanib-yenilenib-795509>

¹⁷² Nuray Alekberli-Museyibova, “Azerbaijan Bolsters Cooperation With Balkan Countries”. 18.08.2023, <https://jamestown.org/program/azerbaijan-bolsters-cooperation-with-balkan-countries/> Erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁷³ X, “@EuMordue”, 15.11.2023, <https://twitter.com/EuMordue/status/1724838244435497116> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁷⁴ “Ukraine plans to end Russian gas transit contract in 2024 – interview for Deutsche Welle”. *Naftogaz*, 24.10.2023, <https://www.naftogaz.com/en/interviews/ukraine-will-not-extend-gas-transit-contract-with-russia-interview-deutsche-welle> erişim tarihi: 24.11.2023

¹⁷⁵ agm., <https://www.naftogaz.com/en/interviews/ukraine-will-not-extend-gas-transit-contract-with-russia-interview-deutsche-welle> erişim tarihi: 24.11.2023

¹⁷⁶ “Ukraine plans to end Russian gas transit contract in 2024 – interview for Deutsche Welle”, age.

çıkanlar Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'dır. AB'nin bu süreçte enerji politikalarında rahat nefes alması için Azerbaycan ile ilişkilerini doğru çerçevede yürütmesi gerekmektedir.

Görüldüğü gibi bazı istisnalar hariç AB, genel olarak Güney Kafkasya'daki süreçte Ermenistan'ın yanında durmaktadır. ABD gibi AB temsilcileri de Zengezur Koridoru'nun Ermenistan tarafından kontrol edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹⁷⁷ Hem ABD hem de AB'nin koridorun güvenliğinin Rusya tarafından değil Ermenistan tarafından sağlanması için faaliyetlerini sürdürecektir. AB'nin Ermenistan yanlısı politikaları gelecekte olası Azerbaycan ve Ermenistan çatışmasında AB'nin Azerbaycan'a karşı yaptırım uygulama ihtimalini kuvvetlendiriyorsa da Azerbaycan'ın güçlü ilişkiler içerisinde bulunduğu Macaristan'ın olası yaptırım kararını veto etme ihtimali mevcuttur. Ek olarak, Balkan ülkeleri ile artan enerji işbirliği ve bazılarının AB üyesi olduğu gözden kaçmamalıdır. Diğer taraftan İtalya'nın da Azerbaycan ile önemli ilişkilerinin olduğu da unutulmamalıdır. İtalya'nın muhalif "5 Yıldız Harekatı" üyesi ve Avrupa Parlamentosu Milletvekili Fabio Massimo Castaldo'nun Azerbaycan'ın Karabağ'da 19 Eylül 2023'te gerçekleştirdiği anti terör operasyonunu **"Azerbaycanlıların saldırısı"**¹⁷⁸ olarak tanımlaması üzerine İtalya Dışişleri Bakan Yardımcısı Edmondo Cirielli İtalyan basınına yaptığı açıklamada *"Böyle bir iddiayı ileri sürebilecek ne siyasi ne de askeri bir değerlendirme yoktur, gerçekten delilik, "Azerbaycan hiçbir zaman Ermenistan topraklarına karşı eylemlerde bulunmamıştır ve bu, BM'nin bağımsız komisyonlarının doğruladığı bir gerçektir.", "Maalesef Avrupa'da Ermeni milliyetçiliğini ve revanşizmini kışkırtanlar var."*¹⁷⁹ ifadelerine yer vermiştir.

Enerji politikaları bağlamında AB'nin Azerbaycan ile enerji konusunda işbirliğini sürdürmek için adımlar attığı da görülmektedir. 4 Aralık 2023'te Azerbaycan Enerji Bakanı Perviz Şahbazov ile AB Enerjiden Sorumlu Komisyon Üyesi Kadri Simson arasındaki görüşmede, Azerbaycan ve AB arasındaki stratejik enerji ortaklığı belgesinin uygulanmasına dair yol haritasının yenilenmesi konusunda mutabakata varılmıştır.¹⁸⁰ Dolayısıyla esasen AB içerisinde Azerbaycan'ın başta enerji politikaları olmakla birçok konuda önemini gören aktörler mevcuttur. Bununla birlikte bugün Batı menşeli bazı yayınlarda, Azerbaycan'ın Kafkasya'da

¹⁷⁷ Konu ile ilgili Gürcistan ve Güney Kafkasya'daki kriz konusundaki AB Özel Temsilcisi Toivo Kloor'un açıklaması için bkz: "Toivo Kloor: Quite logical that any road, railway that goes through Armenian territory is controlled by Armenia". 20.11.2023, <https://news.am/eng/news/793368.html> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁷⁸ "İtalyalı nazir müavini: "Təəssüf ki, Avropada erməni millətçiliyini və revanşizmini qızışdıranlar var"", 02.12.2023, <https://oxu.az/politics/810645> erişim tarihi: 02.12.2023

¹⁷⁹ agm.

¹⁸⁰ Kamran Qasimov, "Azərbaycan-Avropa İttifaqı strateji enerji tərəfdaşlığının aktual məsələləri müzakirə edilib". 04.12.2023, <https://az.trend.az/business/3832675.html> erişim tarihi: 04.12.2023

“yapıcı oyuncu olma” potansiyelinden bahsedilmekle beraber “ABD, AB ve Türkiye’nin Güney Kafkasya’daki arabuluculuk sürecine öncülük etmeli” vurgusu yapılmakta ve Zengezur Koridoru’nun gerçekleşmesi durumunda “Batı’nın Orta Asya ile bağlarının güçleneceği” ifade edilmektedir.¹⁸¹

Son zamanlarda ABD ve AB Orta Asya coğrafyasına yeniden yönelmektedir ancak bölge hem Rusya hem de Çin açısından da kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda baktığımız zaman **23 Ekim 2023**’te Lüksemburg’da düzenlenen AB-Orta Asya 19. Bakanlar Toplantısı’nda Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan Dışişleri Bakanları ile **ilk kez** AB’nin 27 üyesinin de Dışişleri Bakanlarının katıldığı toplantının gerçekleşmesi de¹⁸² günümüz jeopolitiğinde kritik meselelerden biridir. Fransa Cumhurbaşkanı Macron’un son aylarda Kazakistan ve Özbekistan’a yaptığı ziyaretler de gözden kaçmamalıdır. Batı basınında çıkan bazı yayınlarda Fransa’nın bu ziyaretinde nükleer enerji maddesi olan **uranyumun** ön plana çıktığı ifade edilmektedir.¹⁸³ Temmuz 2023’te Nijer’de gerçekleşen darbe, Fransa’nın uranyum arayışını hızlandırmıştır ve Fransa Ekonomi Bakanlığı verilerine göre Kazakistan, Fransa’nın uranyum tedarikçisi olarak birinci sıradadır. Ayrıca Fransa için ikinci büyük ham petrol kaynağı konumundadır.¹⁸⁴ Nitekim **Kazakistan** günümüzde Norveç ve ABD’den sonra **AB’nin üçüncü büyük petrol tedarikçisidir.**¹⁸⁵ Almanya’nın da Orta Asya Cumhuriyetleri ile yakınlığı son zamanlarda iyice artmaktadır. 29 Eylül 2023’te Almanya Şansölyesi Olaf Scholz ile Orta Asya Cumhuriyetleri Devlet Başkanları arasında gerçekleşen görüşme sonrasında Almanya ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasında **“stratejik bölgesel ortaklık”**¹⁸⁶ kurulması hakkında anlaşıldığı belirtilmekle birlikte yayınlanan bildiride **“Liderler, Orta Koridor’u geliştirmeye ve Küresel Ağ Geçidi girişimi kapsamında altyapı projeleri için finansman çekmeye ilgilerini**

¹⁸¹ Janusz Bugajski, “Azerbaijan can become a constructive player in the Caucasus”. *Politico*, 17.11.2023, <https://www.politico.eu/article/azerbaijan-can-become-a-constructive-player-in-the-caucasus/> erişim tarihi: 24.11.2023

¹⁸² “EU-Central Asia: 19th Ministerial meeting held in Luxembourg on 23 October 2023”, 23.10.2023, https://international-partnerships.ec.europa.eu/news-and-events/news/eu-central-asia-19th-ministerial-meeting-held-luxembourg-23-october-2023-2023-10-23_en erişim tarihi: 28.11.2023

¹⁸³ Lionel Laurent, “Macron Goes on a Quest for French Energy Security”. *Bloomberg*, 03.11.2023, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-11-27/taiwan-cement-expected-to-take-control-of-turkey-s-oyak-cement#xj4y7vzkg> erişim tarihi: 28.11.2023

¹⁸⁴ Ania Nussbaum&Samy Adghini, “France’s Macron Travels to Central Asia, Seeking Friends, Uranium in Russia’s Backyard”. *Time*, 31.10.2023, <https://time.com/6330066/france-energy-security-central-asia-russia-war/> erişim tarihi: 28.11.2023

¹⁸⁵ Ido Vock, “Why France’s Emmanuel Macron is courting Central Asia”. *BBC NEWS*, 01.11.2023, <https://www.bbc.com/news/world-europe-67283849> erişim tarihi: 28.11.2023

¹⁸⁶ Ayhan Şimşek, “Germany, Central Asian countries agree to develop ‘Middle Corridor’ route”. *Anadolu Ajansı*, 29.09.2023, <https://www.aa.com.tr/en/world/germany-central-asian-countries-agree-to-develop-middle-corridor-route/3004240> erişim tarihi: 28.11.2023

doğruladılar.”¹⁸⁷ açıklaması da yer almıştır. Almanya’nın Orta Asya’da en önemli ticaret ilişkilerinde bulunduğu devletlerin başında **Özbekistan** yer almaktadır. 2021 yılında AB’den Özbekistan’a yapılan yatırımın yaklaşık %60’ı (tahminen 5,5 milyar dolar) Alman yatırımları tarafından oluşturulmakla birlikte Almanya Özbekistan’ın Dünya Ticaret Örgütü’ne girişini ve AB ile Geliştirilmiş Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması’nı imzalamasını desteklemiş ek olarak iki ülke arasında ticaret cirosu 2022 yılında 1,2 milyar dolara çıkmıştır.¹⁸⁸

Bir hususu da belirtmek gerekir ki bugün AB, Orta Asya’da en çok yatırım yapanlar arasında birinci sıradadır. 17 Kasım 2022 tarihinde Özbekistan’ın Semerkant şehrinde gerçekleşen AB-Orta Asya İşbirliği Konferansı’ndaki konuşmasında AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell konu ile ilgili şu ifadelerle yer vermiştir: *“Son 10 yılda AB üye ülkeleri Orta Asya ülkelerine 105 milyar Euro’dan veya 121,3 milyardan fazla yatırım yaptı; bu da bölgedeki toplam doğrudan yabancı yatırım miktarının yüzde 40’ını aşıyor. Evet, AB bölgeye Rusya’dan, Çin’den daha fazla yatırım yapıyor. Bu, üzerine inşa etmek için iyi bir temeldir. Ve daha fazlasını yapmaya hazırız: Önümüzdeki dört yıl için hem ikili hem de bölgesel projelere 300 milyon Avro tutarında hibe fonu ayırdık.*”¹⁸⁹

¹⁸⁷ agm.

¹⁸⁸ Rustam Kayumov, “Evolving Narratives in German Foreign Policy Toward Central Asia”. *The Diplomat*, 26.09.2023, <https://thediplomat.com/2023/09/evolving-narratives-in-german-foreign-policy-toward-central-asia/> erişim tarihi: 28.11.2023

¹⁸⁹ “Opening remarks by High Representative/Vice-President Josep Borrell at the EU-Central Asia Connectivity Conference: Global Gateway”. 18.11.2022, https://www.eeas.europa.eu/eeas/opening-remarks-high-representativevice-president-josep-borrell-eu-central-asia-connectivity_en erişim tarihi: 28.11.2023

Şekil 11. 17 Kasım 2022 tarihinde Özbekistan’ın Semerkant şehrinde gerçekleşen AB-Orta Asya İşbirliği Konferansı’ndan bir fotoğraf¹⁹⁰

Özetle ABD gibi AB de Zengezur Koridoru üzerinde Rusya’nın değil Ermenistan’ın güvenliği sağlaması için faaliyetler göstermekte; Avrupa’yı Hazar ve Orta Asya’ya bağlayan bu koridorda güç sahibi olmayı hedeflemektedir. Ancak ABD ve AB’nin Azerbaycan ve Türkiye’yi karşıtı politikalarını sürdürmeleri durumunda bu hedeflerinde ne kadar başarılı olacakları şüphelidir.

5.3. RUSYA FEDERASYONU’NUN ZENGEZUR KORİDORU’NA BAKIŞI

Rusya’nın 24 Şubat 2022’de Ukrayna’ya karşı başlattığı işgal girişimi ile başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı’nın Rusya için beklenenden uzun sürmesi Rusya’nın belirli meselelerde politikalarını değiştirmesine sebep olmuştur. Burada karşımıza çıkan meselelerden en başlıcası Karabağ’dır. 10 Kasım 2020 tarihli ateşkes mutabakatı ile birlikte Rus Barış Gücü Karabağ’ın belirli bölgesinde 5 yıllık süre çerçevesinde konuşlanmıştır. **Rusya bölgeye geldikten sonra sözde ayrılıkçı devleti tasfiye etmemiş ve bölgede kendi çıkarları çerçevesinde politikalar sürdürmüş ve zaman zaman Azerbaycan’ın toprak bütünlüğüne ve Azerbaycan ile 22 Şubat 2022 tarihinde imzaladığı müttefiklik anlaşması aykırı davranmıştır.** Azerbaycan

¹⁹⁰ “On 18th Meeting of Foreign Ministers of Central Asia and European Union”.
Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan, 18.11.2022,
<https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/462208?lang=en> erişim tarihi: 28.11.2023

ve Rusya arasında 22 Şubat 2022 tarihinde imzalanan müttefiklik anlaşması bölge jeopolitiği açısından önemli olsa da hem II. Karabağ Savaşı sonrasındaki hem de 22 Şubat 2022 tarihli anlaşma sonrası süreçte **Rusya zaman zaman Azerbaycan'ın egemenliğine karşı bazı adımlar atmıştır.** Karabağ'da Rus Barış Gücü'nün geçici konuşlandığı bölgede Ermenistan ordusunun ve Karabağ'daki Ermeni ayrılıkçıların çıkarılmaması ve Rus Barış Gücü'nün denetimde yaptığı sorumsuzluklar bölgede çatışmalara sebep olmuştur. Ayrıca Karabağ'da geçici konuşlanan Rus Barış Gücü'nün 2021 yılında ders verdiği bir okulda Hankendi'yi uydurma Ermenice isim olan "Stepanakert" diye belirtmesi,¹⁹¹ aynı zamanda Rus Barış Gücü'nün geçici konuşlandığı bölgede Rus Kültür Merkezi açması ve ücretsiz Rusça kurslar vermesi,¹⁹² sözde "Rus topluluğu" yaratılması için çalışmalar yapması¹⁹³ ve Rus Barış Gücü temsilcilerinin ayrılıkçı sözde Dağlık Karabağ Cumhuriyeti temsilcileri ile görüşürken sözde Dağlık Karabağ bayraklarının görüşmelerde yer almasına¹⁹⁴ ses çıkarmamaları dikkatlerden kaçmamıştır. Ek olarak, 2022'de Rusya Savunma Bakanlığının kendi internet sitesinde Karabağ bölgesinde bazı yerleşim yerlerini uydurma Ermenice isimlerle belirtmesine de Azerbaycan devlet yetkilileri sert bir şekilde cevap vermiştir.¹⁹⁵

Bu konuda Rusya'nın yaptığı yanlış adımlardan biri Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un Ermenistan Dışişleri Bakanı Ararat Mirzoyan ile 20 Mart 2023'te gerçekleştirdiği görüşme sonrası yaptığı basın toplantısında Karabağ Ermenilerinin geleceği ile ilgili uluslararası hukuk zemininde herhangi bir ortak yanı bulunmayan Donbass ve Kosova Sırlarını örnek göstermesi olmuştur.¹⁹⁶ Konu hakkında en önemli

¹⁹¹ "Российские миротворцы рассказали школьникам Нагорного Карабаха о своей миссии", 08.11.2021, <https://iz.ru/1246407/2021-11-08/rossiiskie-mirotvortcy-rasskazali-shkolnikam-nagornogo-karabakha-o-svoei-missii> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁹² Елена Новоселова, "В Нагорном Карабахе открылся первый русский центр". 15.05.2022, <https://rg.ru/2022/05/15/v-nagornom-karabahe-otkrylsia-pervyj-russkij-centr.html> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁹³ "Moskva Qarabağda "rus icması" YARADIR - ŞÖRH". 08.12.2021, <https://modern.az/az/news/320085/moskva-qarabagdarus-icmasi-yaradir> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁹⁴ Marianna Mkrtchyan, "Arayik Harutyunyan conveyed Artsakh authorities' expectations from peacekeepers to newly appointed RPC commander". *ArmInfo*, 27.04.2023, https://arminfo.info/full_news.php?id=76008&lang=3 erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁹⁵ Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi, "MÜDAFİƏ NAZİRLİYİNİN MƏTBUATA AÇIQLAMASI", 25.11.2022, <https://mod.gov.az/az/news/mudafie-nazirliyinin-metbuata-aciqlamasi-45239.html> erişim tarihi: 22.11.2023; Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi, "MÜDAFİƏ NAZİRLİYİNİN MƏTBUATA AÇIQLAMASI", 25.11.2022, <https://mod.gov.az/az/news/mudafie-nazirliyinin-metbuata-aciqlamasi-45246.html> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁹⁶ Konu hakkında hukuki değerlendirme için bkz: Gözde Kılıç Yaşın, "KARABAĞ, AZERBAYCAN'IN EGEMENLİĞİ VE TOPRAK BÜTÜNLÜĞÜ İÇİNDE DEĞERLENDİRİLMELİDİR". 27.03.2023, *AVİM*, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/KARABAG-AZERBAYCAN-IN-EGEMENLIGI-VE-TOPRAK-BUTUNLUGU-ICINDE-DEGERLENDIRILMELIDIR#> erişim tarihi: 22.11.2023

meselerden biri de uzun dönem Rusya’da Rus vatandaşı¹⁹⁷ olarak yaşayan Ermeni kökenli iş adamı **Ruben Vardanyan’ın Eylül 2022’de Rus Barış Gücü’nün Karabağ’da geçici konuşlandığı bölgeye gelmesi¹⁹⁸ ve Azerbaycan aleyhinde faaliyetlerde bulunması olmuştur.** Rus devleti yöneticileri ile yakınlığı belirtilen Ruben Vardanyan’ın Karabağ’a gelmesi gözlerin Moskova’ya yönelmesine sebep oldu. Uluslararası medya ve önemli haber kuruluşlarında Vardanyan’ın Rusya tarafından Karabağ’a kendi politikasını devam ettirmek için gönderildiğine dair önemli haberler yayınlanmıştır.¹⁹⁹

Konu ile ilgili Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 17 Kasım 2022’deki AB heyeti ile görüşmesinde şu ifadeleri kullanmıştır: *“Eğer onlar (Ermenistan Hükûmeti) Karabağ’daki Ermenilerin hakları ve güvenlikleri hakkında konuşmak isterlerse bu gerçekleşmeyecektir. Biz bu konuyu Karabağ’da yaşayan Ermenilerle konuşmaya hazırız ama Moskova’nın gönderdiği, ceplerinde Rus halkından çaldığı milyarlarca parası olan Vardanyan gibi insanlarla değil. O, oraya çok açık bir gündemle Moskova’dan gönderildi. Biz Karabağ’da yaşayan ve orada yaşamak isteyen insanlarla konuşmaya hazırız... Bu arada bu süreç başlamıştır”*.²⁰⁰ Bölgede ayrılıkçı faaliyetlerini sürdüren Ruben Vardanyan Azerbaycan’ın antiterör operasyonu sonrası Karabağ’dan çıkış yapmak isterken 27 Eylül 2023’te Azerbaycan Güvenlik Güçleri tarafından gözaltına alınmış ve *“terörü finanse etme”, “yasa dışı silahlı grupların oluşumunda ve faaliyetinde yer alma” ve “Azerbaycan sınırını yasa dışı yollarla geçme”* gibi suçlamalar ile hakim karşısına çıktıktan sonra tutuklanmıştır.²⁰¹

¹⁹⁷ Rusya resmi belgelerinde Vardanyan’ın resmen vatandaşlıktan çıkması 22 Aralık 2022 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’in onaylaması ile gerçekleşmiştir. Konu hakkında resmi belge için bkz: “Путин лишил миллиардера Рубена Вардана российского гражданства”, 22.12.2022, <https://www.rbc.ru/politics/22/12/2022/63a43de19a7947714a64bd75> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁹⁸ “Ünlü Ermeni yatırımcı ve hayırsever Ruben Vardanyan Dağlık Karabağ’a yerleşti”. 02.09.2022, <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2022/09/02/Ermeni-Ruben-Vardanyan-Da%C4%9Fl%C4%B1k-Karaba%C4%9F/236531> erişim tarihi: 22.11.2023

¹⁹⁹ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Igor Chalenko, “Why is the West not sanctioning Putin’s key allies in the Caucasus?”. 09.06.2023, <https://sofiaglobe.com/2023/06/09/why-is-the-west-not-sanctioning-putins-key-allies-in-the-caucasus/> erişim tarihi: 22.11.2023; Kenneth Rapoza, EU Worries Russia Will Try Thwarting Lucrative Gas Deal With Azerbaijan. *FORBES*, 25.06.2023, <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2023/06/25/eu-worries-russia-will-try-thwarting-lucrative-gas-deal-with-azerbaijan/?sh=58c4d58118cf> erişim tarihi: 22.11.2023

²⁰⁰ “Prezident Əliyev Vardanyan haqqında: ‘O, Moskvadan çox aydın gündəliklə göndərilib’”. 17.11.2022, <https://www.azadliq.org/a/ilham-eliyev-ruben-vardanyan/32135265.html> erişim tarihi: 22.11.2023

²⁰¹ “Karabağ’daki sözde rejimin eski yöneticisi Vardanyan ‘terörü finanse etmek’ten tutuklandı”. *TRT Haber*, 28.09.2023, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/karabagdaki-sozde-rejimin-eski-yoneticisi-vardanyan-teroru-finanse-etmekten-tutuklandi-799029.html> erişim tarihi: 22.11.2023; Azerbaycan Devlet Güvenlik Servisi’nin konu ile ilgili açıklaması: Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizlik Xidməti, “Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin Mətbuat xidmətinin məlumatı”. 28.09.2023, <https://www.dtx.gov.az/az/news/1788.html> erişim tarihi: 22.11.2023

Şekil 12. Azerbaycan Devlet Güvenlik Servisi tarafından gözaltına alınan Ruben Vardanyan'ın gözaltındayken yayınlanan fotoğrafı²⁰²

Bununla birlikte bir kez daha hatırlatmak gerekir ki genel olarak bilinenin aksine **Rusya II. Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan'a karşı sessiz kalmamış tam tersine Azerbaycan'a savaş sırasında birçok baskı uygulasa da bu politikalarında başarılı olamamıştır.** “Rusya’nın II. Karabağ Savaşı’nda Paşinyan’a karşı Azerbaycan’ı desteklediği” iddialarına karşı Bahçeşehir Üniversitesi Öğretim Görevlisi Abdullah Ağar bir yazısında Rusya’nın II. Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan’a baskısını şu cümlelerle ifade etmiştir: “2020 yılında yapılan 44 Günlük Muharebede Azerbaycan Ordusu, Ermenistan Ordusunu işgal ettiği Azerbaycan toprağında tam bir zaferle mağlup etmişti. Ancak kendi menfaatleri ve jeopolitik hesapları çerçevesinde, bu zaferin genişlemesini ve derinleşmesini istemeyen Rusya, dağılma ve ricat eşiğindeki Ermenistan ordusunu da ipten alacak şekilde, bir strateji ve siyasetin altına imza atmıştı. Nahçıvan’da Azerbaycan’ı egemenlik alanlarını ihlal eden Rus Ordu helikopterinin düşürülmesi gibi bazı savaş vakalarını da birer fırsat bilip manivela aracı olarak kullanarak, Bakü üzerinde Kalibr füzeleri patlatarak Azerbaycan üzerinde ağır bir siyasi baskı oluşturmuş, kendisinin de olduğu bir masada Azerbaycan ile Ermenistan’a imza attırmıştı.”²⁰³ Ayrıca

²⁰² “Karabağ’daki sözde rejimin eski yöneticisi Vardanyan ‘terörü finanse etmek’ten tutuklandı”.agm

²⁰³ Abdullah Ağar, “Güney Kafkaslardaki gerilim...”. TV100, 29.03.2023, <https://www.tv100.com/guney-kafkaslardaki-gerilim-makale-659150> erişim tarihi: 22.11.2023

Wagner Özel Askeri şirketinin eski üyelerinden Viktor Ognev de “Wagner’in II. Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan’a karşı savaştığına” dair açıklamalarda bulunmuştur.²⁰⁴

Günümüzdeki süreçte ise Rusya’nın Azerbaycan’a daha yakın politik adımlar attığı görülmektedir. Rus Barış Gücü’nün Karabağ’da 19 Eylül 2023 tarihli anti terör operasyonunun sonuçlanmasından günümüze kadar **12 gözlem noktası ve 16 geçici gözlem noktasının kaldırıldığı** belirtilmektedir.²⁰⁵ Ayrıca Rusya Savunma Bakanlığı, Karabağ ile ilgili 25 Eylül 2023’teki günlük bültenlerinde Karabağ’daki bütün yer isimlerini Azerbaycan’ın tarihi adları ile değiştirmiş ve metinde Azerbaycan’ın Karabağ ekonomik bölgesi ifadesi ve Ağdere, Hocalı, Hocavent rayonları ile Hankendi şehri ifadeleri yer almıştır.²⁰⁶

Bugün Rusya’nın Zengezur Koridoru üzerindeki ana planlarından biri de koridor üzerinde mevcudiyetini güçlendirmektir. Ermenistan’ın Gümrü şehrinde Rusya’nın 102. askeri üssü faaliyet göstermektedir. Mayıs 2021’de Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan “Ermenistan’ın güneyindeki Sünik bölgesinde 102. Rus Askeri üssünün iki destek noktasının kurulduğunu ve bunun Ermenistan’ın güvenliğinin sağlanmasına ek garanti olduğunu” ifade etmiştir.²⁰⁷ Bölgede güçlenmek isteyen Rusya, Ekim ayında Ermenistan’ın Sünik bölgesinin Kafan şehrinde konsolosluk açılması için başvuru yapmış ve Ermenistan bunu kabul etmiştir.²⁰⁸ **Burada dikkat çeken meselelerden biri Rusya’nın bölgedeki jeopolitik güç mücadelesinde geç kalmamak için adımlarını atmasıdır.** Hatırlanacağı üzere 21 Ekim 2022’de **İran, Ermenistan’ın Kafan şehrinde iki ülkenin Dışişleri Bakanlarının katılımıyla başkonsolosluk açmıştır.**²⁰⁹ Ek olarak bölgedeki güç mücadelesinde geri kalmak istemeyen **Fransa** da bu konuda adımlarını hızlandırmıştır. Konu hakkında Fransa Dışişleri Bakanı

²⁰⁴ Aytən Novruz, “Vaqner”in Azərbaycanla bağlı ŞOK ƏMƏLLƏRİ üzə çıxdı - “TƏCİLİ hərəkətə keçməsek...”. *Musavat*, 27.06.2023, https://www.musavat.com/news/vaqner-in-azerbaycanla-bagli-sok-emelleri-uz-cixdi-tecili-herekete-kecmesek_987497.html erişim tarihi: 22.11.2023

²⁰⁵ “Qarabağda Rusiya sülhməramlılarının daha bir postu bağlandı - VİDEO”. 23.11.2023, <https://oxu.az/politics/807225> erişim tarihi: 22.11.2023

²⁰⁶ Tural Səftərov, “Rusiya MN gündəlik bülətenlərdə Qarabağdakı yer adlarını Azərbaycanın tarixi toponimləri ilə əvəz edib”. *Report*, 25.10.2023, <https://report.az/xarici-siyaset/rusiya-mn-gundelik-bulletenlerde-qarabagdaki-yer-adlarini-azerbaycanin-tarixi-toponimleri-ile-evez-edib/> erişim tarihi: 22.11.2023

²⁰⁷ “Пашинян заявил об опорных пунктах российской военной базы на юге Армении.”. *РИА Новости*, 03.05.2021, <https://ria.ru/20210503/baza-1730989349.html> erişim tarihi: 22.11.2023

²⁰⁸ “Zəngəzurdə Rusiyanın konsulluğu açılacaq”. 25.10.2023, <https://oxu.az/world/794919> erişim tarihi: 22.11.2023

²⁰⁹ “İran Ermenistan’ın Kapan şehrinde Başkonsolosluk açtı”. *IRNA*, 21.10.2022, <https://tr.irma.ir/news/84919241/%C4%B0ran-Ermenistan-%C4%B1n-Kapan-%C5%9Fehrinde-Ba%C5%9Fkonsolosluk-a%C3%A7t%C4%B1> erişim tarihi: 22.11.2023

Catherine Colonna Eylül ayında, Fransa'nın Sunik bölgesinde konsolosluk açacağını duyurmuştur.²¹⁰

Ermenistan Hükûmetinin son dönemlerde Batı'ya yaklaşması, Ermenistan Hükûmeti resmi yetkililerinin Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) gibi kuruluşlarının toplantılarına katılmamaları ve Rusya karşıtı açıklamalar Rusya tarafından sert bir şekilde eleştirilmektedir. Rusya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Mariya Zaharova yaptığı bir açıklamada Ermenistan'ın son eylemlerini eleştirerek *“Ortaklar tüm bunları sürdürmemiz için bize başvuruyor ve bu arada kendileri de özellikle güvenlik alanında ikili ilişkilere zarar veren ve Rusya'nın çıkarlarını göz ardı eden adımlar atıyorlar. Bu iki sandalyeye birden oturma girişimi midir? Eğer bu iki sandalyeye oturma çabasıysa hiç kimseye hayır getirmemiştir.”* demiştir.²¹¹ Zengezur Koridor ile ilgili olarak ise Zaharova şu açıklamalarda bulunmuştur: *“Bu beyanatlarda Rusya'nın rolü açık şekilde yazılmaktadır. Ermenistan Ulusal Güvenlik Servisi bünyesinde iletişimin korunmasıyla ilgili özel bir daire oluşturulmasına gelince, şunu dikkatinize sunmak isterim ki bahsettiğim üçlü anlaşmalara göre, üçlü ateşkes mutabakatına dayanarak Azerbaycan ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşım bağlantısının kontrolü Rus Güvenlik Teşkilatının sınır servisi tarafından yapılmalıdır.”*²¹² Buna karşılık Ermenistan Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada *“Ermenistan Cumhuriyeti hiçbir zaman hiçbir belgede egemenliğinin sınırlandırılmasını kabul etmemiştir ve egemen topraklarının herhangi bir kısmı üzerinde üçüncü bir ülkenin kontrolü kurulamayacağını”* belirtmiştir.²¹³

Bu açıklamaları değerlendirdiğimiz zaman, Rusya ile Ermenistan arasında Zengezur Koridoru'nun denetimi hakkındaki sorunun süreceği görülmektedir. Zengezur Koridoru'nun açılmasının Rusya için de birçok önemi mevcuttur. Bunların içerisinde **Zengezur Koridoru projesinin gerçekleşmesi durumunda Rusya'nın Türkiye ve Ermenistan'a yeni bağlantısının kurulması, bu ulaşım yolu ile Rusya'nın Türkiye ile ilişkilerinin güçlenmesi**

²¹⁰ “French FM: France will open consular office in Syunik, allocate 7 million euros in aid to Karabakh people”. 27.09.2023, https://news.am/eng/news/783522.html#google_vignette erişim tarihi: 22.11.2023

²¹¹ “Rusya Dışişleri Bakanlığı Paşinyan'ı iki sandalyeye oturmaya çalışmaması konusunda uyardı”. 15.11.2023, <https://sputniknews.com.tr/20231115/rusya-disisleri-bakanligi-pasinyani-iki-sandalyeye-oturmaya-calismamasi-konusunda-uyardi-1077429229.html> erişim tarihi: 22.11.2023

²¹² Fərid Əkbərov, “Zaxarova: Azərbaycanla Naxçıvanı birləşdirəcək yola Ermənistan yox, Rusiya sərhədciləri nəzarət etməlidir”. APA, 09.11.2023, <https://apa.az/foreign-policy/zaxarova-azerbaycanla-naxcivani-birlesdirecek-yola-ermenistan-yox-rusiya-serhedcileri-nezaret-etmelidir-794758> erişim tarihi: 22.11.2023

²¹³ Siranush Ghazanchyan, “No third country can establish control over any part of Armenia's sovereign territory – MFA”. Public Radio of Armenia, 09.11.2023, <https://en.armradio.am/2023/11/09/no-third-country-can-establish-control-over-any-part-of-armenias-sovereign-territory-mfa/> erişim tarihi: 22.11.2023

ve Rusya'nın bu yol ile zamanda Türkiye üzerinden yeni bir rota oluşturması ve bu koridorun Rusya Federasyonu'nun Sınır Güvenlik Servisi tarafından sağlanması gibi faktörler ön plana çıkmaktadır. Ancak Ermenistan'ın bu konuda tutumunun sert olduğu, koridor güvenliğini kendisinin sağlamak istediği ve bu konuda ABD ve AB desteğine güvendikleri görülmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki Rusya'nın Zengezur Koridoru projesinde çoğu alanda büyük oranda Rusya'ya bağlı olan Ermenistan'a karşı başarısız olması Rusya için büyük prestij kaybına sebep olacak ve Güney Kafkasya'daki tarihi müttefiği olan Ermenistan'ın üzerinde ABD ve AB'nin ağırlığı artacaktır.

5.4. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN ZENGEZUR KORİDORU'NA BAKIŞI

Ermenistan'ın Zengezur Koridoru'nu açmamasında önemli etkenlerden biri İran ile ilişkileridir. Azerbaycan'ın uzlaşmacı tavırlarına rağmen 2020 yılından bu yana İran, Zengezur Koridoru'na karşı çıktığını defalarca ifade etmiştir.²¹⁴ İran'ın bu tutumu Azerbaycan'ın 19 Eylül 2023'te Karabağ'daki ayrılıkçı Ermeni terörist gruplarına yaptığı operasyon sonrasında da devam etmiştir. Bazı İran yetkilileri son dönemlerde de bu çerçevede bazı açıklamalar yaparak hem Azerbaycan hem Türkiye'yi hedef almıştır. Buna birkaç örnek verelim. 4 Ekim 2023 tarihinde İran Cumhurbaşkanlığı Ofisi Siyasi İşlerden Sorumlu Yardımcısı Muhammed Cemşidi'nin "X" uygulamasındaki hesabından yaptığı paylaşımında *"İran Cumhurbaşkanı İbrahim Raisi'nin Zengezur Koridoru'na NATO'nun bölgedeki varlığı için bir platform olarak baktığını ve İran'ın bu projeye karşı çıktığını"* ifade etmiştir.²¹⁵ 23 Ekim 2023 tarihinde İran Yollar ve Şehircilik Bakanı Mehrdad Bazrpash Ermenistan basınına yaptığı açıklamada *"İran'ın Zengezur Koridoru'na karşı olduğunu, bu koridora katılmayacaklarını ve Azerbaycan'ın yetkililerine bunu söylediklerini", "Ermenistan'ın toprak bütünlüğünü desteklediklerini", "Ermenistan'ın İran için çok önemli olduğunu" ve "Ermenistan'ın Kuzey-Güney karayolu koridoru çerçevesinde kilit bir rol oynayabileceğini"* vurgulamıştır.²¹⁶ İran Dini Lideri Ali Hamaney'in Uluslararası ilişkiler Danışmanı ve 1981-1997 yılları arasında İran Dışişleri Bakanlığı yapmış Ali Ekber Velayeti *"Türkiye ve Amerika Güney Kafkasya'daki durumu bozmak için sahaya*

²¹⁴ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz: Vusal Hasanazadeh, "Güney Kafkasya'da Jeopolitik Mücadele ve Zengezur Koridoru". 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 05.10.2023, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/guney-kafkasya-da-jeopolitik-mucadele-ve-zengezur-koridoru> erişim tarihi: 20.11.2023

²¹⁵ X, "@MhmmJamshidi", 04.10.2023, <https://x.com/MhmmJamshidi/status/1709566723131675074?s=20> erişim tarihi: 20.11.2023

²¹⁶ "Mehrdad Bazrpash: We are against 'Zangezur Corridor,' we support Armenia territorial integrity.", 23.10.2023, <https://news.am/eng/news/788395.html> erişim tarihi: 20.11.2023

çıkı. ” diyerek açıklamalarında Türkiye’yi de hedef almıştır.²¹⁷ İran Parlamentosu Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Komitesi Başkan yardımcısı Şehriyar Haydari Ekim’de yaptığı açıklamada “Karabağ geleneksel olarak Ermenistan’a aittir” diye bir ifade kullanmış ve Azerbaycan’ı hedef almıştır.²¹⁸ Ayrıca İran’ın Ermenistan Büyükelçisi Mehdi Subhani, “Uluslararası ve BM normlarına uygun olarak hem Ermenistan’ın hem de Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü tanıyoruz ancak bu, orada bulunan insanların haklarının ihlal edileceği anlamına gelmiyor. Karabağ halkının haklarının sağlanması gerektiğine ve Karabağ halkının her temsilcisinin haklarını gerçekleştirme fırsatına sahip olması gerektiğine inanıyoruz. Bu, Azerbaycan dahil hiç kimsenin göz ardı edemeyeceği bir gerçektir.” ifadelerini kullanmış ve “Zengezur Koridoru’na karşı olduklarını” açıklamıştır.²¹⁹ Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, konu hakkında “Azerbaycan ve İran arasında birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine karşılıklı saygıya dayalı ilişkilere zarar veren bu görüşler, İran Cumhurbaşkanı’nın 9 Kasım 2023 tarihinde iki ülke cumhurbaşkanları arasında Taşkent’te yapılan toplantıda dile getirdiği görüşlerle de çelişiyor. Nitekim söz konusu görüşmede İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Seyyed İbrahim Raisi, Azerbaycan’ın yıllar sonra toprak bütünlüğünü sağladığını ve Karabağ’ın Azerbaycan’a döndüğünü memnuniyetle belirtti. İran Cumhurbaşkanı’nın sözleri aynı zamanda Azerbaycan ile İran arasında son dönemde ikili ilişkilerin gelişmesindeki olumlu dinamikler karşısında, İran büyükelçisinin toprak bütünlüğümüze ve egemenliğimize karşı ifade ettiği görüşleri provokasyon olarak değerlendiriyoruz. İran’ın ilişkilerimizin ruhuna uygun olmayan bu tür adımları engellemesini ve büyükelçinin ifade ettiği görüşler konusunda da gerekli adımları atmasını bekliyoruz.” açıklamasında bulunmuştur.²²⁰

Konu hakkında şunu da belirtmek gerekir ki İran’ın 30 Mart 2023’te Ermenistan Büyükelçisi olarak atadığı Mehdi Subhani hakkında farklı iddialar ortaya atılmaktadır. The Alma Research and Education Center’de yayınlanan bir yazıda Subhani hakkında şu iddialarda bulunulmuştur:

²¹⁷ “İmam Hamanei’nin Danışmanı Velayeti, Kafkasya’daki Gelişmeleri Değerlendirdi”. *Tesnim Haber Ajansı*, 02.10.2023, <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2023/10/02/2965291/imam-hamanei-nin-dan%C4%B1%C5%9Fman%C4%B1-velayeti-kafkasya-daki-geli%C5%9Fmeleri-de%C4%9Fferlendirdi> erişim tarihi: 20.11.2023

²¹⁸ “Karabağ, Ermenistan’a ait olmuştur ve ona aittir”. *Ermenistan Kamu Radyosu*, 09.10.2023, https://tr.armradio.am/2023/10/09/karabag-ermenistana-ait-olmustur-ve-ona-aittir/?doing_wp_cron=1696887643.3027319908142089843750 erişim tarihi: 20.11.2023

²¹⁹ Mark Dovich, “Karabakh, gas for electricity, corridors: Exclusive with Iran’s ambassador”. 15.11.2023, <https://www.civilnet.am/en/news/756939/karabakh-gas-for-electricity-corridors-exclusive-with-irans-ambassador/> erişim tarihi: 20.11.2023

²²⁰ Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi, “No:644/23, Xarici İşlər Nazirliyinin Mətbuat xidməti idarəsinin rəisi, mətbuat katibi Ayxan Hacızadənin İranın Ermənistandakı səfiri Mehdi Sübhaninin səsləndirdiyi qərəzli fikirlərə dair şərh”. <https://mfa.gov.az/az/news/no64423> erişim tarihi: 20.11.2023

*“İran’ın Hizbullah ve Esad rejimiyle faaliyetlerini koordine etmekten sorumlu üst düzey bir Devrim Muhafızı subayıdır. Bu göz önünde bulundurarak. Mehdi Sobhani’nin İran’n Ermenistan’ın başkenti Erivan’a büyükelçi olarak seçilmesinin, Devrim Muhafızları’nın Ermenistan’a olan yüksek saygısının bir yansıması olması muhtemeldir.”*²²¹ İranlı siyaset bilimci Abdolrasool Divsallar da 30 Mart 2023 tarihinde “X” uygulamasındaki hesabından yaptığı paylaşımda Subhani ile ilgili olarak *“İran’ın eski Şam Büyükelçisi Mehdi Subhani Ermenistan’a gönderildi. O, İslam Devrimi Muhafızları Ordusunun Kudüs Kuvvetleri’nin denetlediği bir görevde bulunuyordu. Ermenistan’daki bir güvenlik yetkilisi, İran’ın Azeri-Ermeni çatışmasına yön veren yaklaşımını anlatıyor. Belki İran, Erivan’a asimetrik güvenlik yardımı yapmayı düşünebilir!”* demiştir.²²² Ek olarak, Suriye İç Savaşı döneminde Şam’da büyükelçilik görevinde bulunan Subhani’nin İran’ın vekil unsur olarak kullandığı Şii milis gruplarının kurulması sürecinde önemli bir rol üstlendiği ifade edilmektedir.²²³ Bununla birlikte İran’ın Ermenistan Büyükelçiliği ise Mehdi Subhani hakkındaki iddialara tepki göstererek onun *“askeri geçmişine ilişkin iddiaların gerçeği yansıtmadığı”* belirtmiştir.²²⁴

Sınırları içerisinde 30 milyondan fazla Türk’ün yaşayan İran kuzeyinde **güçlenen bir Azerbaycan’ın ve Zengezur Koridoru sonrası Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinin güçlenmesinin etkileri ile Hazar üzerinden Türk Cumhuriyetlerinin işbirliğinin artmasını kendisi için bir tehdit olarak görmektedir.** Ayrıca Orta Koridor’un öneminin Zengezur Projesinin gerçekleşmesiyle artınca uluslararası ticarete Azerbaycan ve Türkiye’nin cazibe merkezi olarak öne çıkması İran’ı endişelendirmektedir. Ek olarak, **koridorun açılması sonrasında Ermenistan ile kara bağlantısının kopacağını düşünmektedir.** Bu ve diğer sebeplerle birlikte İran, Zengezur Koridoru’na karşı çıksa da son dönemde Ermenistan tarafının Azerbaycan’ın İran ile yeni bir ulaşım yolu adımları sonrasında kendisinin bölgede izole olacağını görmüş ve uluslararası alanlarda paylaştığı haritalarda Zengezur Koridoru’na yer vermeye başlamıştır. Bununla birlikte İran’ın **Zengezur Koridoru** yerine, bölgedeki yeni

²²¹ Tal Beeri&Alex Greenberg, “Does Armenia Function as a Transit Point for the Iranian Air Corridor Route to Syria and Lebanon?.” *The Alma Research and Education Center*, 13.09.2023, <https://israel-alma.org/2023/09/13/does-armenia-function-as-a-transit-point-for-the-iranian-air-corridor-route-to-syria-and-lebanon/> erişim tarihi: 20.11.2023

²²² X, “@Divsallar”. 30.03.2023, <https://twitter.com/Divsallar/status/1641529288351424529> erişim tarihi: 20.11.2023

²²³ Doğu Han Dursun, “İran’ın Şam Büyükelçisi’ni Erivan’a ataması: Tahran Kafkasya’da vekalet savaşı mı istiyor?”. 31.03.2023, <https://gdh.digital/iranin-sam-buyukelcisini-erivana-atamasi-tahran-kafkasyada-vekalet-savasi-mi-istiyor-59814> erişim tarihi: 20.11.2023

²²⁴ “İran’dan Erivan Yeni Büyükelçisi Subhani Hakkındaki İddialara Tepki”, *Tesnim Haber Ajansı*, 02.04.2023, <https://www.tasnimnews.com/tr/news/2023/04/02/2874358/iran-dan-erivan-yeni-b%C3%BCy%C3%BCkel%C3%A7isi-subhani-hakk%C4%B1ndaki-iddialara-tepki> erişim tarihi: 20.11.2023

ulaşım yolu olan “*Aras Koridoru*”²²⁵ üzerinden hareket etmeyi, bölgedeki gücünü kaybetmemek adına tercih ettiği görülmektedir.

5.5. GÜRCİSTAN’IN ZENGEZUR KORİDORU’NA BAKIŞI

Yakın zamanda Gürcistan ve Ermenistan ilişkilerinin güçlendiği görülmektedir. Bugünkü süreçte iki devleti birbirine yakınlaştıran en önde gelen faktörler arasında **iki ülkenin de son dönemde Batı ile yakın ilişkiler kurması ve Rusya’ya uzak politikalar sergilemeleri yer almaktadır**. Gürcistan’ın SSCB sonrası karşılaştığı Abhazya, Güney Osetya, Acaristan ve Cavaheti sorunu günümüze kadar Gürcistan’ın en önemli meseleleri arasındadır. 7 Ağustos 2008’de Gürcistan ile Güney Osetya arasında başlayan beş günlük savaşta Gürcistan karşısında Rusya, Abhazya ve Güney Osetya birliklerini bulmuş ve savaş, Gürcistan’ın askeri birliklerinin Abhazya ve Güney Osetya’dan çıkarılması ile sonuçlanmıştır. Bu hamlesiyle “tarafsız ve arabulucu” rolünü terk ederek, siyasi ve askeri açıdan Gürcistan’ın karşısında yer alan Rusya, 26 Ağustos 2008’de Güney Osetya ve Abhazya’nın bağımsızlığını tanıdığını açıklamıştır.²²⁶

Gürcistan ve Ermenistan arasında son dönem ilişkilerinde silah sevkiyatı ön plana çıkmaktadır. Gürcistan’ın bu askeri sevkiyata izin vermesinin Gürcistan-AB ilişkilerinin yakın olduğu döneme denk gelmesi dikkat çekicidir. Şöyle ki Avrupa Komisyonu 8 Kasım 2023 tarihli raporunda bazı şartların yerine getirilmesine bağlı olarak **AB Konseyi’ne Gürcistan’a AB’ye aday ülke statüsünün verilmesini tavsiye etmiştir.**²²⁷ Gürcistan Dışişleri Bakanı Ilia Darchiashvili, 14 Kasım 2023’te Gürcistan medyasına yaptığı açıklamada, Ermenistan’a Gürcistan üzerinden giden silah sevkiyatı hakkında sorulan soruya “*Gürcistan’ın transit fonksiyonundan hem Azerbaycan’a hem de Ermenistan’a eşit şartlarda yararlanma fırsatı verdiğini*”, “*her ülkenin kendisini savunma gücüne ve uluslararası anlaşmalar çerçevesinde izin verilen silahlara sahip olma hakkının olduğunu*” ifade etmiştir.²²⁸ Ayrıca Bakan Darchiashvili, “*Gürcistan’ın “3+3” platformuna şimdiye kadar katılmadığını ve bundan sonra*

²²⁵ Bu ifade İran Dışişleri Bakanı Hüseyin Emir Abdullahiyan tarafından kullanılmıştır. Konu hakkında bkz: Kenan Aslanlı, “Zengezur Koridoru mu Aras Koridoru mu?”. *İRAM*, 07.07.2023, <https://iramcenter.org/zengezur-koridoru-mu-aras-koridoru-mu-2395> erişim tarihi: 20.11.2023

²²⁶ Ahmet Sapmaz, “Rusya Federasyonu’nun Kafkasya Politikası: Bütüncül Bakış”. *Gazi Akademik Bakış* 16, Aralık 2022: s.272.

²²⁷ “Key findings of the 2023 Report on Georgia”. *European Commission*, 08.11.2023, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_23_5626 erişim tarihi: 23.11.2023

²²⁸ “ილია დარჩიაშვილი - ორ მეგობარ და მოძმე ერთან ერთად, ჩვენი მთავარი მიზანია, უზრუნველყოთ რეგიონში მშვიდობა და სტაბილურობა”. 15.11.2023, <https://1tv.ge/news/ilia-darchiashvili-or-megobar-da-modzme-ertan-ertad-chveni-mtavari-mizania-uzrunvelvyot-regionshi-mshvidoba-da-stabiluroba/> erişim tarihi: 23.11.2023

da katılmayacağını” açıklamış ve “Gürcistan’ın komşu ülkelerle (Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan) ikili formatta çok iyi, dostane ilişkileri ve işbirliği” olduğunu bildirmiştir.²²⁹

Azerbaycan medyasında Gürcistan’ın Ermenistan’a silah sevkiyatına izin vermesi hakkında birçok haber ve analiz yayınlanmıştır. Bu bağlamda yayınlanan bir analizde Azerbaycan’ın Gürcistan için önemi vurgulanırken “*Aslında Gürcistan, Rusya’nın enerji şantajına Azerbaycan sayesinde direndi. Gürcistan toprakları üzerinden Azerbaycan’dan Türkiye’ye giden iletişim (bunlar boru hatları ve demiryollarıdır) Gürcistan’a hem ekonomik destek hem de güvenlik teminatı veriyor. Ağustos 2008’de Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının 10. km’sinde Rusya saldırısının nasıl durdurulduğunu hatırlamak yeterli.*” ifadeleri yer almıştır. Aynı analizde Gürcistan Cumhurbaşkanı Salome Zurbışvili’nin Fransa kökenli olduğu, zamanında Gürcistan’da Fransa Büyükelçisi olarak görev yaptığı, Gürcistan vatandaşı olduktan sonra Gürcistan’ın Dışişleri Bakanı olduğu vurgulanmıştır.²³⁰ Ayrıca Gürcistan Savunma Bakanı’nın 17 Kasım 2023’teki Ermenistan ziyaretinde iki ülke savunma bakanları arasında işbirliği anlaşması imzalanmıştır.²³¹

Azerbaycan’ın hem Türkiye hem de Avrupa ile ilişkilerinde önemli yeri olan **Bakü-Tiflis-Ceyhan** petrol boru hattının, **Bakü-Tiflis-Erzurum** doğal gaz boru hattının ve **Orta Koridor**’da kritik konumu olan **Bakü-Tiflis-Kars** demiryolunun Gürcistan üzerinden geçmesi Gürcistan’ın bölgedeki önemini artırmıştır. Zengezur Koridoru’nun gerçekleşmesinin Gürcistan’ın jeopolitik önemine olası etkileri tartışılırken farklı görüşler öne sürülmektedir. Gürcistan Savunma Bakanlığı’nın eski üst düzey yetkililerinden biri olan Beka Kobakhidze, “*Gürcistan için komşularının barış içerisinde olmasının önemli olduğunu vurgulayarak koridorun açılması ile Gürcistan’ın ekonomik çıkarlarının tehdit altına girebileceğini ve Tiflis yönetiminin bu ihtimali göz ardı edemeyeceğini*” ifade etmiştir.²³² Gürcistan’ın eski Savunma Bakanı Tina Khidasheli de bu koridorun açılmasının “*Gürcistan’ın transit ülke olma potansiyelinden kaynaklanan stratejik çıkarlarına zarar verebileceğini ancak ülkenin ulaşım alanındaki bugüne kadar geliştirdiği ilişkileri ve yaptığı yatırımların da etkisi ile bölgesel iş birliğini teşvik edici bir pozisyonu benimseyebileceğini*” belirtmiştir.²³³ Gürcistan’ın eski

²²⁹ age.

²³⁰ “Грузия всадила нож в спину Азербайджана”. 13.11.2023, <https://minval.az/news/124356722> erişim tarihi: 23.11.2023

²³¹ “Georgian, Armenian defence ministers sign cooperation deal”. 17.11.2023, <https://agenda.ge/en/news/2023/4480> erişim tarihi: 23.11.2023

²³² Sibel Dünder&Narmin Kalaeva, “Zengezur Koridoru: Gürcistan ve İran Odağı”. ORSAM, 02.09.2023, <https://www.orsam.org.tr/tr/zengezur-koridoru-gurcistan-ve-iran-odagi/> erişim tarihi: 23.11.2023

²³³ Sibel Dünder&Narmin Kalaeva, agm.

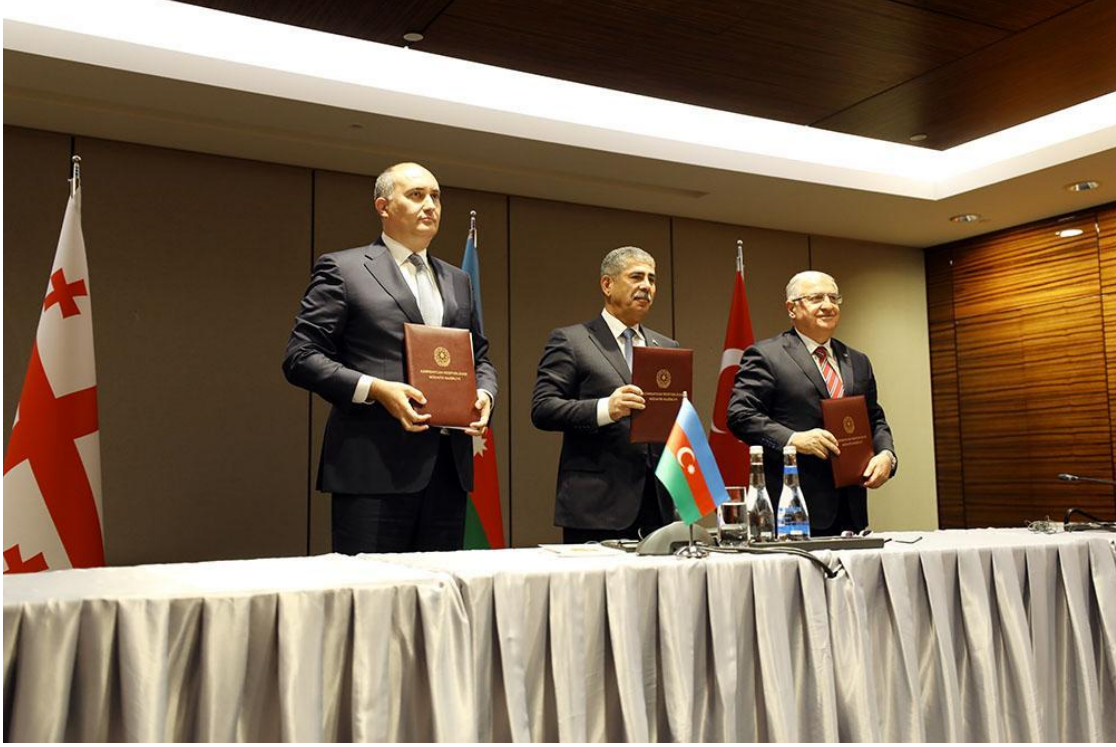
Eğitim ve Bilim Bakanı Ghia Nodia ise “Zengezur Koridoru’nun, Gürcistan için hiçbir radikal değişime neden olmayacağını” vurgulamıştır.²³⁴

Genel olarak değerlendirdiğimiz zaman Zengezur Koridoru’nun açılması durumunda, Gürcistan’ın transit öneminin kesin bir şekilde düşeceğini söylemek mümkün değildir. Çünkü bugün **Bakü-Tiflis-Ceyhan** petrol boru hattı, **Bakü-Tiflis-Erzurum** doğal gaz boru hattı ve **Bakü-Tiflis-Kars** demiryolu gibi stratejik meseleler Azerbaycan ile Gürcistan’ın işbirliğinde önemli yer tutmaktadır. Ayrıca 2023’te Azerbaycan ve Gürcistan liderlerinin gerçekleştirdiği toplantılarda **yeşil enerji koridoru projesinde** iki ülkenin Avrupa ülkeleri ile işbirliği yaptığı da gözden kaçmamalıdır.²³⁵ Şunu da belirtmek gerekir ki son zamanlarda Azerbaycan ile Gürcistan arasında önemli gelişmeler de yaşanmaktadır. 27 Kasım 2023’te Azerbaycan’ın başkenti Bakü’de Azerbaycan Savunma Bakanı Orgeneral Zakir Hasanov ile Gürcistan Juansher Burchuladze arasında ikili görüşme gerçekleşmiş ve görüşmenin sonucunda iki ülke arasında 2024 yılı için ikili askeri işbirliği anlaşması imzalanmıştır.²³⁶

²³⁴ Sibel Dünder&Narmin Kalaeva, agm.

²³⁵ Konu hakkında bkz: “Gürcüstanın Baş naziri: Ölkələrimizin Avropaya yaşıl enerji nəqli üçün nəhəng potensialı var”. *AZƏRTAC*, 07.04.2023, <https://azertag.az/xeber/gurcistanin-bas-naziri-olkelerimizin-avropaya-yasil-enerji-neqli-uchun-neheng-potensial-var-2562638> erişim tarihi: 23.11.2023; “İlham Əliyev: “Yaşıl enerji dəhlizi layihəsi enerji təhlükəsizliyini gücləndirəcək” – VİDEO”. 08.10.2023, <https://oxu.az/politics/787355> erişim tarihi: 23.11.2023

²³⁶ “Azərbaycan və Gürcüstan Müdafiə nazirlikləri arasında ikitərəfli hərbi əməkdaşlıq planı imzalanıb”. *Report*, 27.11.2023, <https://report.az/herbi-xeberler/azerbaycan-ve-gurcistan-mudafie-nazirlikleri-arasinda-ikiterefli-herbi-emekdasliq-plani-imzalanib/> erişim tarihi: 23.11.2023

Şekil 13. 27 Kasım 2023 tarihinde gerçekleşen Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Üçlü Savunma Bakanları 10’uncu Toplantısı’ndan bir fotoğraf²³⁷

Gürcistan’ın Ermenistan ile ilişkilerinde dikkat etmesi gereken meselelerden belki de en önemlisi Gürcistan’ın Cavaheti bölgesindeki gelişmelerdir. Nitekim bölgede yaşayan Ermenilerin Gürcistan’a karşı talepleri bulunmaktadır. SSCB sonrası bağımsızlığını kazanan Gürcistan’da özerk cumhuriyetlerin ayrılıkçı politikaları ve 1990’lı yıllarda Dağlık Karabağ’da Ermenilerin Azerbaycan’dan ayrılma istekleri Cavaheti’de yaşayan Ermeniler için de Gürcistan’dan özerklik isteme politikaları için zemin yaratmıştı.²³⁸ Ermenistan Dağlık Karabağ meselesini kısa sürede kendi lehine çözerek Cavahetya meselesine yönelmeyi planlasa da, Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesi uluslararası alanda tanınmamış ve bu sebepten Cavahetya üzerindeki isteklerini ertelemek durumunda kalmıştır.²³⁹ Ancak bölgede Ermeniler 1991’de Cava Halk Hareketi’ni kurarak taleplerini devam ettirmiş ve sonunda Gürcistan Cumhurbaşkanı’nın 237 sayılı kararnamesi ile Samsthe-Cavaheti bölgesi oluşturulmuştur.²⁴⁰ Bölgenin Ermeni askeri örgütü Parventi’nin kontrolünde olması nedeniyle

²³⁷ “Azerbaycan və Gürcüstan Müdafiə nazirlikləri arasında ikitərəfli hərbi əməkdaşlıq planı imzalanıb”. *Report*, 27.11.2023, <https://report.az/herbi-xeberler/azerbaycan-ve-gurcistan-mudafie-nazirlikleri-arasinda-ikiterefli-herbi-emekdasliq-plani-imzalanib/> erişim tarihi: 23.11.2023

²³⁸ Orhan Gafarlı, *Avrasya çıkmazı*. (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015), s.82

²³⁹ Hatem Cabbarlı, “Ermenistan’ın Bölge Politikasında Gürcistan”, *Karşılıklı İlişkiler, Ermeni Araştırmaları* 6, Yaz 2002, s. 174

²⁴⁰ Hatem Cabbarlı, age, s. 177.

Gürcistan güvenlik kuvvetleri uzun bir süre giriş yapamamış ve terör örgütü ASALA teröristleri de bu bölgeye yerleşmiştir.²⁴¹ Ayrıca bölgede faaliyet gösteren 62. Rus Askeri üssü tarafından Ermeni askeri örgütü Parvent birlikleri silahlandırılmış ve Rusya ile Gürcistan arasında gerçekleşen anlaşma sonucunda 62. Rus Askeri üssü boşaltıldığı zaman üssün silahlarının birçoğu Ermenistan veya Parventin grubuna verilmiştir.²⁴² Bugün bölge statüsü halen çözülmemiştir. Gürcistan toprak bütünlüğünü tehdit etmektedir ve Rusya'nın Gürcistan politikasında baskı araçlarından biri haline dönüşmüştür.²⁴³

Cavaheti bölgesinin bir diğer önemi de **Bakü-Tiflis-Ceyhan** petrol boru hattı, **Bakü-Tiflis-Erzurum** doğal gaz boru hattı ve **Bakü-Tiflis-Kars** demiryolunun buradan geçmesidir. Bölgedeki meseleler sadece Gürcistan'ın güvenliğini değil hem Güney Kafkasya'daki enerji güvenliğini ve bölges güvenliğini hem de uluslararası aktörleri ilgilendirmektedir. **Ermenistan'ın gelecekte bölgedeki Ermeniler üzerinden harekete geçme ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.** Ayrıca olası savaş durumlarında Ermenistan'ın bölgedeki enerji kaynaklarını hedef alması da olası ihtimallerden biridir. **Nitekim II. Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın Azerbaycan'ın Yevlah ilinden geçen kısmına füze saldırısı gerçekleştirmiştir.**²⁴⁴

²⁴¹ Orhan Gafarlı, *age*, s.83.

²⁴² Hatem Cabbarlı, *age*, s.178.

²⁴³ Orhan Gafarlı, *age*, s.82-83.

²⁴⁴ Ruslan Rehimov, "Ermenistan, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı'na füzeyle saldırdı". *Anadolu Ajansı*, 07.10.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistan-baku-tiflis-ceyhan-petrol-boru-hattina-fuzeyle-saldiridi/1998037> erişim tarihi: 23.11.2023

Şekil 14. Samsthe-Cavaheti bölgesi'ni gösteren harita²⁴⁵

Azerbaycan açısından bakıldığında Zengezur Koridoru'nun açılması, Gürcistan'ın transit konumuna bağımlılığını azaltacaktır. **Ancak Gürcistan'ın transit konumunun önemi tamamen bitmeyecektir.** Gürcistan'ın son dönemde Ermenistan ile yakın ilişkiler kurması ise **AB ile son dönemde artan ilişkileri çerçevesinde değerlendirilebilir.** Bugün **Bakü-Tiflis-Ceyhan** petrol boru hattı, **Bakü-Tiflis-Erzurum** doğal gaz boru hattı ve **Bakü-Tiflis-Kars** demiryolu gibi stratejik meseleler Azerbaycan ile Gürcistan'ın işbirliğinde önemli yer tuttuğu kadar şüphesiz ki Türkiye-Gürcistan ilişkilerinde de önemli yer tutmaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya bağlantısını sağlayan Gürcistan, aynı zamanda bu projeler sayesinde uluslararası arenada büyük önem kazanmaktadır. **Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan işbirliği güçlü şekilde devam ettiği sürece bu işbirliği, bölge güvenliğinin sağlanmasına hizmet edecektir.** Ancak Gürcistan'ın Ermenistan'ı destekleme ihtimali, Ermenistan'ı provokasyona hazırlamak isteyen bazı Batı devletlerinin Güney Kafkasya'daki sürece daha fazla dahil olmasına ve bunun da bölge güvenliğini tehlikeye atmasına sebep olabilecektir. Diğer taraftan Gürcistan'ın bu yönlü politikası, bölgede Azerbaycan ve Türkiye ile karşı karşıya gelmesine sebep olabilir. Güney Kafkasya'da Rusya tehdidine açık olan Gürcistan'ın onun toprak bütünlüğünü destekleyen Azerbaycan ve Türkiye'yi de karşısına alması, bölgede Gürcistan'ı yalnızlaştıran ve büyük sorunlar yaratabilecek durumları beraberinde getirebilir.

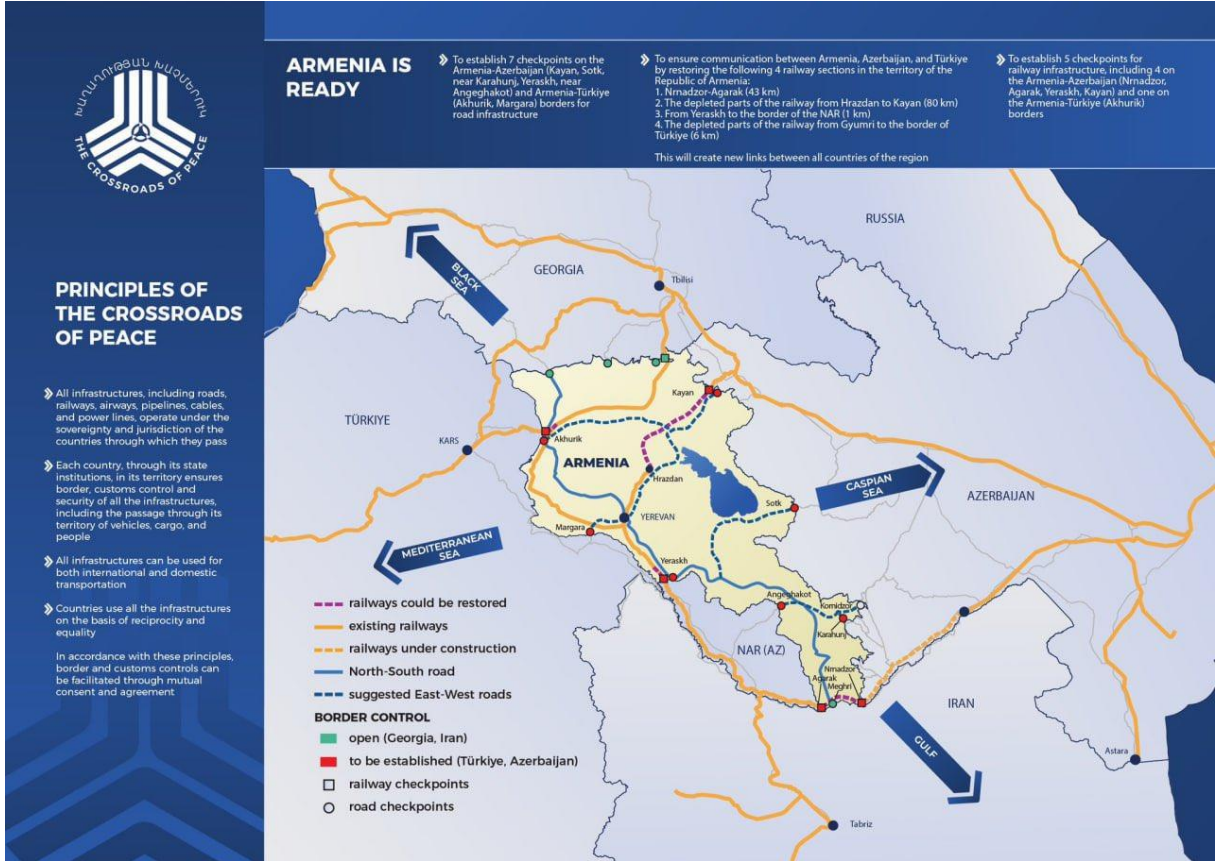
5.6. ERMENİSTAN'IN ZENGEZUR KORİDORU'NA BAKIŞI

Bugün geline süreçte **Ermenistan'ın Azerbaycan ile barış anlaşmasının imzalanmasında Batı arabuluculuğuna üstünlük verdiği ve Zengezur Koridoru'nun güvenliğini ise Rusya'ya bırakmak istemediği, güvenliği kendisinin sağlamak istediği görülmektedir.** Bu bağlamda Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın 10 Kasım 2023'te 6. Paris Barış Forumu'nda yaptığı konuşmada *“Ermenistan Brüksel’de yapılan müzakerelerde üzerinde mutabakata varılan üç ilkeye dayalı olarak önümüzdeki aylarda Azerbaycan ile bir barış anlaşması imzalamayı umuyor.”*²⁴⁶ açıklamasında bulunması bunun göstergelerinden biridir.

²⁴⁵ Ömür Çelikdönmez, “Ermenistan’ın Gürcistan Cavaheti planı ikinci Dağlık Karabağ!”. KAFKASSAM, 28.12.2017, <https://kafkassam.com/ermenistanin-gurcistan-cavaheti-planı-ikinci-daglik-karabag.html> erişim tarihi: 23.11.2023

²⁴⁶ “Armenia seeks to sign peace treaty with Azerbaijan in coming months based on three Brussels principles: Pashinyan”. ARMENPRESS, 10.11.2023, <https://armenpress.am/eng/news/1123921.html> erişim tarihi: 23.11.2023

En dikkat çekici meselelerden biri de Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın 6 Ekim 2023'te Gürcistan'da düzenlenen Tiflis İpek Yolu Forumu'nda **"Barış Kavşağı"** projesini sunması olmuştur.²⁴⁷ Ermenistan'dan geçen ulaşım iletişiminin korunması için de Kasım ayında Ermenistan Ulusal Güvenlik Teşkilatı bünyesinde özel bir birim oluşturulmuştur.²⁴⁸ Ermenistan böyle bir adım atarak bölgedeki koridorun Rusya tarafından güvenliğinin sağlanmasına karşı çıkacağını göstermiştir.

Şekil 15. Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın 6 Ekim 2023'te Gürcistan'da düzenlenen Tiflis İpek Yolu Forumu'nda sunduğu **"Barış Kavşağı"** haritası²⁴⁹

²⁴⁷ Erkan Talu, "Paşinyan'ın "Barış Kavşağı" projesi: Türkiye ve Azerbaycan'a zeytin dalı".

<https://m.haber7.com/dunya/haber/3362979-pasinyanin-baris-kavsagi-projesi-turkiye-ve-azerbaycana-zeytin-dali> erişim tarihi: 23.11.2023

²⁴⁸ "Special unit set up to ensure safety of international communications passing through Armenia". ARKA News Agency, 02.11.2023,

https://arka.am/en/news/economy/special_unit_set_up_to_ensure_safety_of_international_communications_passing_through_armenia/ erişim tarihi: 23.11.2023

²⁴⁹ Erkan Talu, "Paşinyan'ın "Barış Kavşağı" projesi: Türkiye ve Azerbaycan'a zeytin dalı".

<https://m.haber7.com/dunya/haber/3362979-pasinyanin-baris-kavsagi-projesi-turkiye-ve-azerbaycana-zeytin-dali> erişim tarihi: 23.11.2023

SONUÇ

Genel olarak incelediğinde Zengezur Koridoru'nun sadece Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir meseleden olmadığı, artık küresel bir mesele olduğu görülmektedir. **Yaşanan gelişmeler, Ermenistan topraklarının Batı ile Rusya arasında yeni bir mücadele alanı olduğunu göstermektedir.** Bugünkü süreçte Batı'nın Azerbaycan karşıtı politikaları Batı için bir kazanç sağlamayacaktır. **Batı'nın Azerbaycan karşıtı politikaları Batı'nın enerji politikaları açısından sorun yaratırken Türkiye ile Batı ilişkilerini de olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir.** İki kardeş devlet olan Türkiye ve Azerbaycan'ın güçlü birlikteliği bölgede önemli bir dönemi beraberinde getirmiştir. Bugün ABD'nin Azerbaycan karşıtı politikaları bölge istikrarını tehdit edicidir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki **Azerbaycan ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli müttefiği İsrail ile stratejik ortaklık ilişkilerine sahiptir** ve ABD'de de çok etkili bir **Yahudi lobisi mevcuttur.** Yahudi lobisi ile Ermeni-Rum lobisi arasında genel olarak bir mücadele yaşandığı da bir gerçektir. Her ne kadar artık AB üyesi olmasa da Avrupa'da **Birleşik Krallık ile Azerbaycan'ın önemli ilişkileri olduğu da gözden kaçmamalıdır.**

Ukrayna'da Batı ile karşı karşıya kalan **Rusya'nın** aynı durumu Güney Kafkasya'da da yaşamamak için **Azerbaycan ile ilişkilerini güçlü tutmaya çalışması gerekmektedir.** Çünkü Gürcistan ile sorunlar yaşayan Rusya, aynı zamanda bugün Batı kontrolündeki Ermenistan ile de sorunlar yaşamaktadır. **Diğer taraftan İran'ın Ermenistan üzerinde hem güvenlik hem de ekonomik ağırlığının artması Rusya için orta ve uzun vadede istenmeyen bir durum olarak değerlendirilebilir.** Rusya-Ukrayna savaşı sonrası Rusya'nın Suriye'deki bazı bölgelerden çekileceği ve buraya İran'ın yerleşeceğine dair haberler de basında yer almıştır.²⁵⁰ Rusya, hem Ortadoğu'da hem de Kafkaslar'da dengeyi İran lehine kaybetmeyi arzu etmeyecektir. Bugün **Rusya, Azerbaycan ve İran arasında yeni ulaşım yoluna resmi olarak karşı olmamakla birlikte Zengezur Koridoru üzerinde daha istekli görülmektedir.**

İran ise Zengezur Koridoru'nu istememekte ve Azerbaycan ile yeni yol üzerinden hareket ederek bölgedeki jeopolitik gücünü kaybetmemeyi hedeflemektedir. Bununla birlikte Batı'nın Ermenistan ile yakınlığı İran'ı da rahatsız edecektir. **Ermenistan'ın 25 Kasım 2023'te Suudi**

²⁵⁰ "Rusya, Suriye'den çekiliyor mu?". *Hürriyet*, 11.05.2022, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/rusya-suriyeden-cekiliyor-mu-42060019> erişim tarihi: 24.11.2023

Arabistan ile diplomatik ilişkiler kurmak üzere protokol imzalaması²⁵¹ İran'ı memnun etmeyecek bir adımdır. Bölgede tansiyonun azalması için İran'ın Zengezur Koridoru karşıtı politikaları bir tarafa bırakması gerekmektedir zira bu yöndeki açıklamaları gerginliği artırmaktadır.

Türkiye ile Azerbaycan, Ermenistan'a barış için birçok kez çağrıda bulunmuştur. **Türkiye ve Azerbaycan Zengezur Koridoru projesinde ortak hareket etmekte ve bu projenin gerçekleşmesinin sadece Türkiye ve Azerbaycan için değil hem Ermenistan hem bölge ülkeleri için kazanç getireceğini defalarca vurgulamıştır.** Bugün Ermenistan'ın yapması gereken 10 Kasım 2020 ateşkes mutabakatının şartlarını yerine getirerek Zengezur Koridoru'nun açılması ve Azerbaycan'a karşı dayanaksız iddialarını bir tarafa bırakarak barış anlaşması için adımlar atmasıdır. Ayrıca Ermenistan'ın Türkiye ile de barış yapması için sözde toprak iddiaları başta olmak üzere bazı politikalarını terk etmesi gerekmektedir. Bugün gözden kaçmaması gereken bir mesele de şudur ki Ermenistan'ın 23 Ağustos 1990 tarihli Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesinde **Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden sözde “Batı Ermenistan” diye bahsedilmiş ve sözde “Ermeni soykırımı”na yer verilmiştir.**²⁵² Ayrıca Ermenistan'da PKK terör örgütünün kamplarının bulunması,²⁵³ Azerbaycan'a karşı II. Karabağ'da bu PKK/YPG teröristlerini kullanması,²⁵⁴ Türk diplomatlarını şehit eden ASALA teröristlerinin teslim edilmemesi, Ermenistan'da Talat Paşa'ya hakaret içeren heykelin varlığı gibi örnekler Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine engel faktörler olarak görülmektedir.

Genel olarak sonuç şu ki Güney Kafkasya'da yaşananlar dünya siyasetinde güncelliğini koruyacaktır. **Zengezur Koridoru için yaşanan mücadelede de bölge ve bölgedışı aktörlerin faaliyetinin daha da artacağı ve özellikle Batı ile Rusya arasında önemli bir mücadelenin yaşanacağı görülmektedir.** Günümüzdeki süreç 2024 yılında Zengezur Koridoru'nun gündemde yer alacak önemli konulardan biri olacağını göstermektedir. **Ermenistan'ın Batı ile Rusya arasındaki ilişkilerinde dengeyi koruyamaması halinde büyük sorunlar ve iç**

²⁵¹ “Armenia, Saudi Arabia establish diplomatic relations”. TASS, 25.11.2023,

[https://tass.com/world/1711709?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com](https://tass.com/world/1711709?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com) erişim tarihi: 25.11.2023

²⁵² Ömer Lütfi Taşcıoğlu, *Yabancı Devletlerin Türkiye'yi Parçalama Planları*. (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020): s. 373.

²⁵³ Konu hakkında bkz: Ömer Lütfi Taşcıoğlu, *Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarih, Siyasi ve Hukuki Gerçekler*. (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020): s. 317-318.

²⁵⁴ “Ermenistan askeri, PKK'lı teröristlerin Dağlık Karabağ'da savaştığını itiraf etti”. TRT Haber, 23.10.2023, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ermenistan-askeri-pkkli-teroristlerin-daglik-karabagda-savastigini-itiraf-etti-525481.html> erişim tarihi: 25.11.2023

karışıklıklar yaşaması da muhtemeldir. Ayrıca bugün gelinen nokta, sadece Azerbaycan ve Türkiye için değil bütün Türk Dünyası için büyük önemli bir tarihi süreci beraberinde getirmektedir. Bugün bölgesel ve küresel aktörlerin yoğunlaştığı Zengezur Koridoru Türk Dünyasının Birliği açısından büyük önem taşımaktadır. Bugünkü süreçte Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan Orta Koridor'da Zengezur Koridoru'nun gerçekleşmesi bu güzergahdaki Türk Devletlerinin uluslararası arenadaki konumunu daha da güçlendirecektir. **Bugün Avrasya coğrafyasında gerçekleşen bu mücadelede Türk dünyası büyük bir sınavın eşiğindedir ve bu konuda yapılması gereken adımlardan biri Zengezur Koridoru meselesinde Türk Devletlerinin ortak hareket etmesidir.**

Şekil 16. 16 Mart 2023 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'da düzenlenen Türk Devletleri Teşkilatı Olağanüstü Zirvesi'nden bir fotoğraf²⁵⁵

²⁵⁵ "Türk Devletleri Teşkilatı Olağanüstü Zirvesi Ankara'da düzenlendi". 16.03.2023, <https://www.turkicstates.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-olaganustu-zirvesi-ankarada-duzenlendi> 2850 erişim tarihi: 28.11.2023

KAYNAKÇA

Ağar, Abdullah, “Güney Kafkaslardaki gerilim...”, *TV100*, 29.03.2023, <https://www.tv100.com/guney-kafkaslardaki-gerilim-makale-659150> erişim tarihi: 22.11.2023

Aksan, Sertaç, “VOMA ve diğerleri: Türkiye için yeni bir tehdit mi?”, *TRT Haber*, 09.10.2023, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/voma-ve-digerleri-turkiye-icin-yeni-bir-tehdit-mi-801720.html> erişim tarihi: 22.11.2023

Alekberli-Museyibova, Nuray, “Azerbaijan Bolsters Cooperation With Balkan Countries”, 18.08.2023, <https://jamestown.org/program/azerbaijan-bolsters-cooperation-with-balkan-countries/> erişim tarihi: 22.11.2023

Aparı, Saadet Firdevs, “Ermenistan’ın Hindistan’dan 245 milyon dolar değerinde silah aldığı bildirildi.”, *Anadolu Ajansı*, 30.09.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistan-in-hindistan-dan-245-milyon-dolar-degerinde-silah-aldigi-bildirildi/2698914> erişim tarihi: 23.11.2023

Armenia gets Six ATAGS Guns from India 84 more Soon,” <https://idrw.org/armenia-gets-six-atags-guns-from-india-84-more-soon/> erişim tarihi: 23.11.2023

Aslanlı, Kenan, “Zengezur Koridoru mu Aras Koridoru mu?”, *İRAN*, 07.07.2023, <https://iramcenter.org/zengezur-koridoru-mu-aras-koridoru-mu-2395> erişim tarihi: 20.11.2023

Avetisyan, Ani, “State Department denies Blinken warned about risk of Azerbaijan attacking Armenia”, 16.10.2023, <https://intellinews.com/state-department-denies-blinken-warned-about-risk-of-azerbaijan-attacking-armenia-297012/> erişim tarihi: 20.11.2023

Babazadə, Səid, “Hikmət Hacıyev: Avropa institutları Azərbaycan əraziləri işğalda olarkən heç vaxt ədalətli davranmayıb”, *APA*, 18.11.2023, <https://apa.az/foreign-policy/hikmet-haciyev-avropa-institutlari-azerbaycan-eraziləri-ışğalda-olarken-hec-vaxt-edaletli-davranmayib-796054> erişim tarihi: 22.11.2023

Bayramova, Aynur, “Azərbaycan VI Rumıniya Beynəlxalq Qaz Konfransında təmsil olunub”, *Report*, 10.11.2023, <https://report.az/energetika/azerbaycan-bu-il-avropaya-12-milyard-kubmetrden-cox-qaz-ixrac-edecek/> erişim tarihi: 22.11.2023

Bazail-Eimil, Eric&Gabriel Gavin, “Blinken warned lawmakers Azerbaijan may invade Armenia in coming weeks”, *Politico*, 13.10.2023, <https://www.politico.com/news/2023/10/13/blinden-warned-lawmakers-azerbaijan-may-invade-armenia-in-coming-weeks-00121500> erişim tarihi: 20.11.2023

Beeri, Tal&Alex Greenberg, “Does Armenia Function as a Transit Point for the Iranian Air Corridor Route to Syria and Lebanon?,” *The Alma Research and Education Center*, 13.09.2023, <https://israel-alma.org/2023/09/13/does-armenia-function-as-a-transit-point-for-the-iranian-air-corridor-route-to-syria-and-lebanon/> erişim tarihi: 20.11.2023

Beylur, Suat. Zhengizkhan Zhanaltay, Omirbek Hanayi& Azimzhan Khitakhunov, *Tarihi İpek Yolunun Yeniden Canlandırılmasında ORTA KORİDOR Mevcut Durum - Potansiyel - Güncel Meseleler*, Rapor, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2021.

Bugajski, Janusz, “Azerbaijan can become a constructive player in the Caucasus”. *Politico*, 17.11.2023, <https://www.politico.eu/article/azerbaijan-can-become-a-constructive-player-in-the-caucasus/> erişim tarihi: 24.11.2023

Cabbarlı, Hatem, “Ermenistan’ın Bölge Politikasında Gürcistan”, *Karşılıklı İlişkiler, Ermeni Araştırmaları* 6, Yaz 2002, s.158-181.

Cavadov, Hacı, “Paşinyan: Ermənistan ərazisində azərbaycanlıların hərəkətinin təhlükəsizliyini təmin etməyə hazırıq - YENİLƏNİB”, *APA*, 17.10.2023, <https://apa.az/foreign-policy/pasinyan-ermenistan-erazisinde-azerbaycanlilarin-hereketinin-tehlukesizliyini-temin-etmeye-haziriq-yenilenib-790840> erişim tarihi: 22.11.2023

Cavadov, Hacı, “Paşinyan: Ermənistanın müdafiə xərclərinin artırılması Azərbaycana qarşı yönəlməyib”. *APA*, 16.11.2023, <https://apa.az/mdb-olkeleri/pasinyan-ermenistanin-mudafie-xerclerinin-artirilmasi-azerbaycana-qarsi-yonelmeyib-795681> erişim tarihi: 23.11.2023

Cəfərov, Asif, “Ermənistanın Qarabağda formalaşdırdığı düşərgələr: VOMA terror təşkilatının məqsəd və hədəfləri (FAKTLAR) – II YAZI”, 05.11.2020, <https://ordu.az/az/news/176487/ermenistanin-qarabagda->

[formalasdirdigi-dusergeler--voma-terror-teskilatinin-meqsed-ve-hedefleri-faktlar-%E2%80%93-ii-yazi](#) erişim tarihi: 22.11.2023

Chalenko, Igor, “Why is the West not sanctioning Putin’s key allies in the Caucasus?”, 09.06.2023, <https://sofiaglobe.com/2023/06/09/why-is-the-west-not-sanctioning-putins-key-allies-in-the-caucasus/> erişim tarihi: 22.11.2023

Çalkaya, Mustafa & Ayşe Böcöğlu Bodur, “Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Uraloğlu: 2028’e kadar 1006 kilometre yeni otoyol yatırımı gerçekleştireceğiz”, *Anadolu Ajansı*, 24.10.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ulastirma-ve-altyapi-bakani-uraloglu-2028e-kadar-1006-kilometre-yeni-otoyol-yatirimi-gerceklestirecegiz/3062576> erişim tarihi: 27.11.2023

Çelikkömez, Ömür, “Ermenistan’ın Gürcistan Cavaleti planı ikinci Dağlık Karabağ!”, *KAFKASSAM*, 28.12.2017, <https://kafkassam.com/ermenistanin-gurcistan-cavaleti-planı-ikinci-daglik-karabag.html> erişim tarihi: 23.11.2023

Çolak, Saliha, “Azerbaycan KKTC’yi tanıyamaz çünkü...”, *Habertürk*, 23.07.2011, <https://www.haberturk.com/dunya/haber/650735-azerbaycan-kktcyi-taniyamaz-cunku> erişim tarihi: 23.11.2023

Dettmer, Jamie, “Armenians find themselves pushed aside yet again”. *Politico*, 23.09.2023, <https://www.politico.eu/article/armenians-keep-finding-themselves-on-the-wrong-side-of-history/> erişim tarihi: 20.11.2023

Dovich, Mark, “Karabakh, gas for electricity, corridors: Exclusive with Iran’s ambassador”, 15.11.2023, <https://www.civilnet.am/en/news/756939/karabakh-gas-for-electricity-corridors-exclusive-with-irans-ambassador/> erişim tarihi: 20.11.2023

Dursun, Doğu Han, “İran’ın Şam Büyükelçisi’ni Erivan’a ataması: Tahran Kafkasya’da vekalet savaşı mı istiyor?”, 31.03.2023, <https://gdh.digital/iranin-sam-buyukelcisini-erivana-atamasi-tahran-kafkasyada-vekalet-savasi-mi-istiyor-59814> erişim tarihi: 20.11.2023

Dündar, Sibel & Narmin Kalaeva, “Zengezur Koridoru: Gürcistan ve İran Odağı”, *ORSAM*, 02.09.2023, <https://www.orsam.org.tr/tr/zengezur-koridoru-gurcistan-ve-iran-odagi/> erişim tarihi: 23.11.2023

Elbir, Hazel Çağan. “ASALA KIPIRDANMAYA BAŞLADI”, *AVİM*, 28.11.2023, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/ASALA-KIPIRDANMAYA-BASLADI> erişim tarihi: 29.11.2023

Ergün, Oğuzhan & Vefa Kurban, *Jeopolitik Şekillendirme ve Türk Rus İlişkileri*, Yeditepe Yayınları, 2020.

Eruygur, Burç, “Azerbaijan inks deal for new gas supply route to Europe”, *Anadolu Ajansı*, 25.04.2023, <https://www.aa.com.tr/en/economy/azerbaijan-inks-deal-for-new-gas-supply-route-to-europe/2881467> erişim tarihi: 22.11.2023

Gafarlı, Orhan, *Avrasya Çıkmazı*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.

Gavin, Gabriel, “Azerbaijan says peace with Armenia is within reach”. *Politico*, 25.10.2023, <https://www.politico.eu/article/peace-armenia-reach-azerbaijan-foreign-minister-jeyhun-bayramov/> erişim tarihi: 20.11.2023

Gavin, Gabriel, “We can’t rely on Russia to protect us anymore, Armenian PM says”, *Politico*, 13.09.2023, <https://www.politico.eu/article/we-cant-rely-russia-protect-us-anymore-nikol-pashinyan-armenia-pm/> erişim tarihi: 23.11.2023

Ghazanchyan, Siranush, “Armenia, UK sign 2023-2024 defense cooperation plan”. *Public Radio of Armenia*, 29.11.2023, <https://en.armradio.am/2023/11/29/armenian-uk-sign-2023-2024-defense-cooperation-plan/> erişim tarihi: 30.11.2023

Ghazanchyan, Siranush, “Armenian PM, EU Ambassadors discuss processes taking place in the South Caucasus”. *Public Radio of Armenia*, 23.11.2023, <https://en.armradio.am/2023/11/23/armenian-pm-eu-ambassadors-discuss-processes-taking-place-in-the-south-caucasus/> erişim tarihi: 23.11.2023

Ghazanchyan, Siranush, “No third country can establish control over any part of Armenia’s sovereign territory – MFA”. *Public Radio of Armenia*, 09.11.2023, <https://en.armradio.am/2023/11/09/no-third-country-can-establish-control-over-any-part-of-armenias-sovereign-territory-mfa/> erişim tarihi: 22.11.2023

Gray, Andrew, “Azerbaijan will not use force to create land corridor via Armenia -official”, *Reuters*, 26.09.2023, <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/azerbaijan-will-not-use-force-create-land-corridor-via-armenia-official-2023-09-26/> erişim tarihi: 20.11.2023

Grigoryan, Armen, “Armenia Adopts New National Security Strategy”, 27.07.2020, <https://jamestown.org/program/armenia-adopts-new-national-security-strategy/> erişim tarihi: 23.11.2023

Güngör, Gülperi, “ULUSLARARASI KUZHEY-GÜNEY ULAŞTIRMA KORİDORU VE BÖLGESEL ETKİLERİ”, *AVİM*, 28.07.2023, <https://avim.org.tr/tr/Yorum/ULUSLARARASI-KUZHEY-GÜNEY-ULASTIRMA-KORIDORU-VE-BOLGESEL-ETKILERI> erişim tarihi: 23.11.2023

Həsənli, Sayad, “XİN: “Ermənistan hələ də işğalı altındakı 8 Azərbaycan kəndini təhvil verməyib””, *Report*, 07.11.2023, <https://report.az/xarici-siyaset/xin-ermenistan-hele-de-igali-altindaki-8-azerbaycan-kendini-tehvil-vermeyib/> erişim tarihi: 22.11.2023

Həsənli, Sayad, “Rəsmi Bakı: “Avropa İttifaqı ölkələri aqressiv separatizm meyillərindən əziyyət çəkir”, *Report*, 14.11.2023, <https://report.az/xarici-siyaset/resmi-baki-ai-uzv-olkeleri-aqressiv-separatizm-meyillerinden-eziyyet-cekir/> erişim tarihi: 22.11.2023

Xalidbəyli, Elçin, “Paşinyanı da Priqojinin taleyi gözləyir: Erməni diasporu “düyməyə” basdı, terroru anons etdi”, *Musavat*, 27.08.2023, https://www.musavat.com/news/pasinyani-da-priqojinin-taleyi-gozleyir-ermeni-diasporu-duymeye-basdi-terroru-anons-etdi_1001264.html?d=1 erişim tarihi: 28.11.2023

Xalidbəyli, Elçin, Qafqazda “erməni xaosu” layihəsinin qorxunc detalları: Fransanın hindli terrorçular və “Vaqner” planı boşa çıxır, *Musavat*, 27.06.2023, https://www.musavat.com/news/qafqazda-ermeni-xaosu-layihesinin-qorxunc-detallari-fransanın-hindli-terrorcular-ve-vaqner-plani-bosa-cixir_987496.html?d=1 erişim tarihi: 23.11.2023

Ibrahimov, Rovshan. “Armenian Energy Sector: A General Overview”. *Bilge Strateji* 22, Kasım 2021, s.19-24.

İsmayilov, Emil, “Azərbaycan və Serbiya arasında təbii qaz sahəsində strateji sənədlər imzalanıb - YENİLƏNİB”, *APA*, 15.11.2023, <https://apa.az/energy-and-industry/azerbaycan-ve-serbiya-arasında-tebii-qaz-sahesinde-strateji-senedler-imzalanib-yenilenib-795509>

Kahrıman, Enes, “Erdoğan’dan Nahçıvan dönüşü Zengezur Koridoru mesajı: Muhakkak tamamlanmalı”, *Türkiye Gazetesi*, 26.09.2023, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/erdogandan-nahcivan-donusu-zengezur-koridoru-mesaji-olumlu-sinyaller-aliyoruz-993334> erişim tarihi: 20.11.2023

Kayumov, Rustam. “Evolving Narratives in German Foreign Policy Toward Central Asia”, *The Diplomat*, 26.09.2023, <https://thediplomat.com/2023/09/evolving-narratives-in-german-foreign-policy-toward-central-asia/> erişim tarihi: 28.11.2023

Kazımoğlu, Mirmahmud, “Azərbaycan lideri Ermənistana xəbərdarlıq edib: “Nəticə eyni olacaq””, *Report*, 20.10.2023, <https://report.az/xarici-siyaset/azerbaycan-prezidenti-qeydlerimizle-bagli-ermenistandan-ne-qeder-tez-cavab-alsaq-bir-o-qeder-de-yaxsi-olar/> erişim tarihi: 22.11.2023

Kazımoğlu, Mirmahmud, “İlham Əliyev: “Zəngəzura da, əlbəttə ki, qayıdacağıq, amma sülh yolu ilə”, *Report*, 17.10.2023, <https://report.az/daxili-siyaset/ilham-eliyev-zengezura-da-elbette-ki-qayidacagiq-amma-sulh-yolu-ile/> erişim tarihi: 22.11.2023

Ketenci, Ayşegül, “3 SORUDA - Zengezur Koridoru’nun önemi”, *Anadolu Ajansı*, 20.12.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/3-soruda-zengezur-koridorunun-onemi/2767969> erişim tarihi: 20.11.2023

Kılıç Yaşın, Gözde, “KARABAĞ, AZERBAYCAN’IN EGEMENLİĞİ VE TOPRAK BÜTÜNLÜĞÜ İÇİNDE DEĞERLENDİRİLMELİDİR”, 27.03.2023, *AVİM*, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/KARABAG-AZERBAYCAN-IN-EGEMENLIGI-VE-TOPRAK-BUTUNLUGU-ICINDE-DEGERLENDIRILMELIDIR#> erişim tarihi: 22.11.2023

Kurunç, Kamer, “Hindistan’ın Ermenistan’a Pinaka ÇNRA satışı kesinleşti”, 18.10.2022, <https://gdh.digital/hindistanin-ermenistana-pinaka-cnra-satisi-kesinlesti-43528> erişim tarihi: 25.11.2023

Qasimov, Kamran. “Azərbaycan-Avropa İttifaqı strateji enerji tərəfdaşlığının aktual məsələləri müzakirə edilib”. 04.12.2023, <https://az.trend.az/business/3832675.html> erişim tarihi: 04.12.2023

Laurent, Lionel, “Macron Goes on a Quest for French Energy Security”. *Bloomberg*, 03.11.2023, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-11-27/taiwan-cement-expected-to-take-control-of-turkey-s-oyak-cement#xj4y7vzkg> erişim tarihi: 28.11.2023

Məmmədov, Şükran, “DGK sədri: “Zəngəzur dəhlizi”nin keçid məntəqələri üzərində iş aparılır”, *APA*, 20.11.2023, <https://apa.az/infrastruktur/dgk-sedri-zengezur-dehlizinin-kecid-menteqeleri-uzerinde-is-aparilir-796297> erişim tarihi: 21.11.2023

Mirzoyan, Armen, “EU Reviewing Possible Military Aid to Armenia”, 14.11.2023, <https://hetq.am/en/article/161987> erişim tarihi: 22.11.2023

Mkrtychyan, Marianna, “Arayik Harutyunyan conveyed Artsakh authorities` expectations from peacekeepers to newly appointed RPC commander”. *ArmInfo*, 27.04.2023, https://arminfo.info/full_news.php?id=76008&lang=3 erişim tarihi: 22.11.2023

Muradyan, Davit, “After September 19, nothing will continue normally with Azerbaijan if we do not see progress on path of peace: O’Brien”, 15.11.2023, <https://www.1lurer.am/en/2023/11/15/After-September-19-nothing-will-continue-normally-with-Azerbaijan-if-we-do-not-see-progress-on-path/1030845> erişim tarihi: 22.11.2023

Mustafayeva, Kəmalə, “ABŞ Senatı Azərbaycana yardımını dayandıran qanun qəbul edib”, *Report*, 16.11.2023, <https://report.az/xarici-siyaset/senat-azerbaycana-yardimin-dayandirilmasini-nezerde-tutan-qanun-qebul-edib/> erişim tarihi: 20.11.2023

Novruz, Aytən, “Vaqner”in Azərbaycanla bağlı ŞOK ƏMƏLLƏRİ üzə çıxdı - “TƏCİLİ hərəkətə keçməmək...”, *Musavat*, 27.06.2023, https://www.musavat.com/news/vaqner-in-azerbaycanla-bagli-sok-emelleri-uz-cixdi-tecili-herেকে-kecmesek_987497.html erişim tarihi: 22.11.2023

Nussbaum, Ania&Samy Adghirni, “France’s Macron Travels to Central Asia, Seeking Friends, Uranium in Russia’s Backyard”, *Time*, 31.10.2023, <https://time.com/6330066/france-energy-security-central-asia-russia-war/> erişim tarihi: 28.11.2023

Pala, Cenk, “Avrupa Enerji Birliği: Hala Mümkün mü?”, *ANKASAM*, 17.10.2022, <https://www.ankasam.org/avrupa-enerji-birligi-hala-mumkun-mu/> erişim tarihi: 22.11.2023

Paşkin, Zümrüd, “Ermənistan, Yunanistan və Kipr xüsusi təyinatlılarının birgə təlimi keçirilib - FOTO”, *APA*, 13.11.2023, <https://apa.az/mdb-olkeleri/ermenistan-yunanistan-ve-kipr-xususi-teyinatli-larinin-birge-telimi-kecirilib-foto-795164> erişim tarihi: 23.11.2023

Pommier, Daniel, “L’ambasciatore dell’Azerbaijan a Interris.it: “A Roma per parlare di pace””, *Interris Intervista*, 11.11.2023, <https://www.interris.it/copertina/ambasciatore-azerbaigian-interris-it-roma-parlare-pace/> erişim tarihi: 20.11.2023

Rapoza, Kenneth. EU Worries Russia Will Try Thwarting Lucrative Gas Deal With Azerbaijan, *FORBES*, 25.06.2023, <https://www.forbes.com/sites/kenrapoza/2023/06/25/eu-worries-russia-will-try-thwarting-lucrative-gas-deal-with-azerbaijan/?sh=58c4d58118cf> erişim tarihi: 22.11.2023

Rehimov, Ruslan, “KKTC Cumhurbaşkanı Tatar, Azərbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev’le görüştü”, *Anadolu Ajansı*, 14.10.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kktc-cumhurbaskani-tatar-azerbaycan-cumhurbaskani-aliyevle-gorustu/3019809> erişim tarihi: 23.11.2023

Sapmaz, Ahmet, “Rusya Federasyonu’nun Kafkasya Politikası: Bütüncül Bakış”, *Gazi Akademik Bakış* 16, Aralık 2022: s.257-278.

Sauer, Pjotr, “Nagorno-Karabakh crisis forces western rethink on Azerbaijan”, *The Guardian*, 26.09.2023, <https://www.theguardian.com/world/2023/sep/26/nagorno-karabakh-crisis-forces-western-rethink-on-azerbaijan#:~:text=As%20the%20dramatic%20images%20emerge,rethink%20their%20relationship%20with%20Azerbaijan> erişim tarihi: 20.11.2023

Səftərov, Tural, “Rusiya MN gündəlik bülletenlərdə Qarabağdakı yer adlarını Azərbaycanın tarixi toponimləri ilə əvəz edib”, *Report*, 25.10.2023, <https://report.az/xarici-siyaset/rusiya-mn-gundelik-bulletenlerde-qarabagdaki-yer-adlarini-azerbaycanin-tarixi-toponimleri-ile-evez-edib/> erişim tarihi: 22.11.2023

Sharma, Ritu, “After Pinaka Rockets, Armenia Buys Indian Anti-Drone System To Fight Azerbaijan’s Kamikaze UAVs”, *Eurasian Times*, 07.11.2023, <https://www.eurasiantimes.com/after-pinaka-rockets-armenia-buys-indian-anti-drone-system/> erişim tarihi: 23.11.2023

Sharma, Ritu, “France Joins India To Arm Armenia Against Azerbaijan As Russia Gets Bogged Down In Ukraine War”. *Eurasian Times*, 09.10.2023, <https://www.eurasiantimes.com/france-joins-india-to-arm-armenia-against-azerbaijan/> erişim tarihi: 23.11.2023

Steinmann, Luca, Il premier armeno Pashinyan: “La nostra dipendenza dalla Russia per la sicurezza è stata un errore strategico. In Nagorno Karabakh è in corso una pulizia etnica”. *La Repubblica*, 03.09.2023, https://www.repubblica.it/esteri/2023/09/03/news/armenia_pashinyan_russia_sicurezza_nagorno_karabakh-413072928/ erişim tarihi: 23.11.2023

Szuics, Agnes, “Azerbaijan ‘strategically important’ for EU’s energy independence: Hungarian premier”, *Anadolu Agency*, 06.10.2023, <https://www.aa.com.tr/en/energy/europe/azerbaijan-strategically-important-for-eu-s-energy-independence-hungarian-premier/39034> erişim tarihi: 22.11.2023

Şimşek, Ayhan, “Germany, Central Asian countries agree to develop ‘Middle Corridor’ route”, *Anadolu Ajansı*, 29.09.2023, <https://www.aa.com.tr/en/world/germany-central-asian-countries-agree-to-develop-middle-corridor-route/3004240> erişim tarihi: 28.11.2023

Talu, Erkan, “Paşinyan’ın “Barış Kavşağı” projesi: Türkiye ve Azerbaycan’a zeytin dalı”, <https://m.haber7.com/dunya/haber/3362979-pasinyanin-baris-kavsagi-projesi-turkiye-ve-azerbaycana-zeytin-dali> erişim tarihi: 23.11.2023

Taşcıoğlu, Ömer Lütfi, *Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarih, Siyasi ve Hukuki Gerçekler*, Nobel Yayıncılık, 2015.

Taşcıoğlu, Ömer Lütfi, *Yabancı Devletlerin Türkiye’yi Parçalama Planları*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.

Tosun, Mehmet&Ahmet Sertan Usul, Serkan Kaya, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: TANAP’tan Macaristan’a doğal gaz verilmesi için Azerbaycan ile her türlü desteği vermeye hazırız”, *Anadolu Ajansı*, 30.03.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-tanaptan-macaristana-dogal-gaz-verilmesi-icin-azerbaycan-ile-her-turlu-destegi-vermeye-haziriz/2858654> erişim tarihi: 22.11.2023

Turhan, Turgut. “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti-Azerbaycan İlişkileri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 60(1), (2011): s.175-196.

Vahid, Firuzə, “Milli Məclis Simonyana cavab verib”, *APA*, 28.11.2023, <https://apa.az/xarici-siyaset/milli-meclis-simonyana-cavab-verib-797735> erişim tarihi: 28.11.2023

Velhanov, Merdan&Ruslan Rehimov, “Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Zengezur Koridoru 2024’te tamamlanacak ve yeni nakliyat koridoru oluşturulacak”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/azerbaycan-cumhurbaskani-aliyev-zengezur-koridoru-2024te-tamamlanacak-ve-yeni-nakliyat-koridoru-olusturulacak/2763617> erişim tarihi: 27.11.2023

Vock, Ido, “Why France’s Emmanuel Macron is courting Central Asia”, *BBC NEWS*, 01.11.2023, <https://www.bbc.com/news/world-europe-67283849> erişim tarihi: 28.11.2023

Vusal Hasanzadeh, “Güney Kafkasya’da Jeopolitik Mücadele ve Zengezur Koridoru”, *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 05.10.2023, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/guney-kafkasya-iran-pakistan-arastirmalari-merkezi/guney-kafkasya-da-jeopolitik-mucadele-ve-zengezur-koridoru> erişim tarihi: 20.11.2023

Yeşilot, Okan, *Ateş Çemberinde Azerbaycan*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021.

Yılmaz, Olgun. “Fransa’dan Ermenistan’a hava savunma sistemi tedariki”, *Defence Turk*, 24.10.2023, <https://www.defenceturk.net/fransadan-ermenistana-hava-savunma-sistemi-tedariki> erişim tarihi: 28.11.2023

Zorlu, Kürşad, *Türk Dünyası Güncesi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.

Zorlu, Kürşad. “Ermenistan PKK ile işbirliği yaparken uçaklar da Yunanistan’dan gelmiş!”, *Habertürk*, 11.12.2020, <https://www.haberturk.com/yazarlar/prof-dr-kursad-zorlu/2899435-ermenistan-pkk-ile-isbirligi-yaparken-ucaklar-da-yunanistandan-gelmis> erişim tarihi: 23.11.2023

Елена Новоселова, “В Нагорном Карабахе открылся первый русский центр”, 15.05.2022, <https://rg.ru/2022/05/15/v-nagornom-karabahe-otkrylsia-pervyj-russkij-centr.html> erişim tarihi: 22.11.2023

www.21yyte.org